

Hafiza Rustamovna Allayeva

ONA TILI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Monografiya (tinish belgilarini o'rgatish misolida)

Hafiza Rustamovna Allayeva

**ONA TILI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI**

Hafiza Rustamovna Allayeva

**ONA TILI DARSLARIDA
TANQIDIY FIKRLASHNI
RIVOJLANTIRISH
METODIKASI**

Monografiya (tinish belgilarini o'rgatish misolida)

GlobeEdit

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L publishing group

120 High Road, East Finchley, London, N2 9ED, United Kingdom
Str. Armeneasca 28/1, office 1, Chisinau MD-2012, Republic of
Moldova, Europe

Managing Directors: Ieva Konstantinova, Victoria Ursu
info@omnisciptum.com

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-9-75994-9

Copyright © Hafiza Rustamovna Allayeva

Copyright © 2026 Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum
S.R.L publishing group

ALLAYEVA HAFIZA RUSTAMOVNA

ONA TILI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

(tinish belgilarini o'rgatish misolida)

MONOGRAFIYA

*Monografiya Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Kengashining qaroriga
binoan chop etishga tavsiya etilgan.*

Allayeva Hafiza Rustamovna. Ona tili daralarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi (tinish belgilarini o'rgatish misolida). Monografiya - Germaniya Respublikasi, Berlin sh. 2026-y.101 b.

Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning savodxonligini shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va yozma nutqni to'g'ri tashkil etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tinish belgilarini to'g'ri qo'llash malakasini shakllantirish o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini izchil, aniq hamda mazmunan to'liq ifodalashiga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish metodikasi ona tili ta'limining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Tinish belgilarini o'rganish jarayoni nafaqat grammatik qoidalarni o'zlashtirish, balki matn mazmunini to'g'ri anglash, fikrni ifodalashda mantiqiylikni saqlash hamda nutqning ohangdorligini ta'minlash bilan ham uzviy bog'liqdir. O'quvchilar gap tuzilishi, gapning tugallanganligi, fikrning mantiqiy yakuni va intonatsiyasini anglash orqali tinish belgilarining qo'llanish sabablarini tushunib boradilar. Bu esa ularning nutq tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatishda izchillik, tizimlilik va yosh xususiyatlarini hisobga olish muhim metodik tamoyillar hisoblanadi. O'qituvchi dastlab eng sodda va ko'p qo'llaniladigan tinish belgilaridan boshlaydi. Jumladan, nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi bilan tanishtirish orqali gapning ma'no va ohang jihatidan farqlanishi tushuntiriladi.

Taqrizchilar:

- Namangan davlat universiteti, Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi kafedrası professori, filologiya fanlari nomzodi - **M.O.Hamidova**
- Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti dekani, p.f.f.d (PhD), v.b dotsent - **R.V. Salomova**
- Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti Xorijiy tillar kafedrası mudiri, dotsent - **M.E.Kenjaye**v
- Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, dotsent - **A.U.Kurbonov**

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
I BOB. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA PUNKTUATSIYANI O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI	7
1.1. Tilshunoslikda punktuatsiya tushunchasi va uning rivojlanish tarixi.....	7
1.2. Tinish belgilarining turlari, ularning vazifasi va qo'llanish tamoyillari....	18
1.3. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatishning ahamiyati.....	28
1.4. Boshlang'ich sinf ona tili daralarini o'qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodik muammo sifatida.....	37
II BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA TINISH BELGILARINI O'RGATISH METODIKASI	42
2.1.1-2-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish: mavzular, mashqlar va dars ishlamalar.....	42
2.2. 3-4-sinflarda tinish belgilarini o'rgatishda metodik yondashuvlar.....	56
2.3. Tinish belgilarini mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar va metodikalar.....	76
2.4. 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish yo'llari.....	88
XULOSA.....	94
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	99

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchilarning savodxonligini shakllantirish, ularning nutqiy va tafakkuriy rivojini ta'minlashda muhim bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, yozma nutq madaniyatini rivojlantirishda tinish belgilarini to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi matn mazmunini aniq ifodalash, fikrning mantiqiy izchilligini ta'minlash hamda nutqning ifodaliligi va ravonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish metodikasi ona tili ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Ona tili darslarida tinish belgilarini o'rgatish jarayoni o'quvchilarda nafaqat grammatik bilimlarni shakllantirish, balki ularning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Tinish belgilarining vazifasi gap mazmunini aniqlashtirish, fikrni to'g'ri talqin qilishga yordam berish hamda og'zaki nutqdagi intonatsiyani yozma shaklda ifodalashdan iboratdir. Shu jihatdan qaraganda, tinish belgilarini o'zlashtirish o'quvchilarning matnni to'g'ri tushunishi va mustaqil ravishda savodli yozishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish metodikasi o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Bu jarayonda izchillik, tizimlilik, ko'rgazmalilik hamda amaliy mashqlar orqali o'rgatish kabi didaktik tamoyillar muhim o'rin tutadi. Dastlab eng sodda tinish belgilaridan – nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi bilan tanishtirish orqali o'quvchilarda gapning tugallanganligi va intonatsion xususiyatlari haqidagi dastlabki tasavvurlar shakllantiriladi. Keyingi bosqichlarda esa vergul, qo'shtirmoq, tire kabi belgilarni qo'llash qoidalari bosqichma-bosqich o'rgatiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida tinish belgilarini o'rgatishda interaktiv metodlar, muammoli ta'lim elementlari, didaktik o'yinlar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda tinish belgilarini amaliy nutq jarayonida to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish, samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot aynan shu jarayonning nazariy va metodik jihatlarini yoritishga qaratilgan.

Bilamizki, har qaysi rivojlangan davlatlar ta'lim tizimiga alohida e'tibor bergan va uni mukammal tarzda ishlab chiqqan. Ta'lim tizimi rivoj topsagina shu mamlakat ham ravnaq topadi. Zeroki, yosh avlod – yurt kelajagi. Shu boisdan ham, bizning mamlakatimiz ham rivojlangan davlatlar qatoriga chiqish, yurt ravnaq topishi hamda taraqqiy etgan mamlakatlar o'rtasida bemaolol raqobatlasha oladigan yoshlarni tarbiyalash maqsadida ta'lim tizimiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yosh avlodning ta'lim sifatini oshirish va ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan qaror va farmonlari, jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020) hamda davlat dasturlarida o'quvchilarda adabiy til me'yorlariga rioya qilish ko'nikmalarini rivojlantirish masalasiga hamda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga va ularning qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Shu o'rinda, "Umumta'lim fanlarining o'quv dasturlari shaxsni har tomonlama kamol toptirishga, ta'lim oluvchilarda bilim, malaka, ko'nikmalarni, saviyani shakllantirishga va ularning qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak" [1.637] kabi qarorlar belgilab qo'yilgan. Endilikda, DTS asosida emas, MO'D asosida darslar tashkillashtirilmogda. Darsliklar qaytadan ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Ayniqsa, bugungi kunda yoshlarni nav-niholligidan poydevori mustahkam yoshlarni tarbiyalash uchun ham boshlang'ich ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarni keltirib o'tsak, mubolag'a bo'lmaydi. Jumladan, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirish, savodxonlik darajasini oshirish, fikrini grammatik va uslubiy jihatdan to'g'ri ifodalashga o'rgatish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tinish belgilarining to'g'ri qo'llanilishi bolalarning savodli yozish ko'nikmasini mustahkamlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Tinish belgilarini o'zlashtirish-faqqat grammatik qoida emas, balki matn mazmunini to'g'ri anglash va uni ifodalay

olishga xizmat qiluvchi vositadir. Shu bois, boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish dars jarayonida izchil va tizimli metodik yondashuvni talab etadi. Bunda O'zbekiston Respublikasining zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va amaliy mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonligi darajasini oshirish muhim vazifalardan biri sanaladi. Yozma nutqning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu - tinish belgilaridir. Tinish belgilarining o'rni va ularni to'g'ri qo'llash o'quvchilarning matnni to'g'ri tushunishi va yozishi, grammatik birliklarni anglab yetishi uchun zarur. Shuning uchun, ushbu mavzu bo'yicha samarali metodik yondashuvlar ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb masala hisoblanadi. Tinish belgilarini o'rgatish bo'yicha bir qancha olimlar va metodistlar tomonidan ilmiy-uslubiy ishlar olib borilgan. Jumladan, A. Avloniy, H.Yo'ldoshev, Z.Murodova, M.Qodirova kabi olimlar boshlang'ich sinfda til o'qitish metodikasi, xususan, tinish belgilarining o'rgatilishi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Ammo hozirgi zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish orqali tinish belgilarini o'rgatish masalasi hali to'liq yechimini topmagan bo'lib, bu mavzuni yanada chuqurroq o'rganishni taqazo etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tinish belgilarini o'rgatish jarayonini tashkil qilish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va samarali metodikalarni qo'llash imkoniyatlarini aniqlash hamda bu borada amaliy tavsiyalar berish.

I BOB. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA PUNKTUATSIYANI O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Tilshunoslikda punktuatsiya tushunchasi va uning rivojlanish tarixi

Puntuatsiya — bu bo'lim yozma nutqda fikrni tushunarli, mazmunli, ravon va aniq ifodalashga xizmat qiluvchi tinish belgilarining tizimidir. Ushbu tizim yozuv madaniyatining ajralmas bir qismi bo'lib, matnni mantiqiy va grammatik jihatdan to'g'ri tuzishda muhim rol o'ynaydi. Puntuatsiya yozma nutqni qismlarga ajratish, ohangni to'g'ri belgilash va o'quvchiga fikrni to'g'ri tushinishga yordam beradi. Tilshunoslik fanida punktuatsiya grammatikaning sintaksis sohasi bilan chambarchas bog'liq. Chunki punktuatsiya belgilarining qo'yilishi ko'pincha gapning tuzilishiga, uyushiq bo'laklarga, ergash gaplarga va boshqa sintaktik birliklarga asoslanadi. Shuningdek, punktuatsiya stilistika, pragmatika va matnshunoslik sohalarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq mazmuni va kayfiyatini aniqlashda punktuatsiyaning roli katta.

Puntuatsiyaning tilshunoslikdagi o'rni: Tilshunoslik fanida punktuatsiya grammatikaning sintaksis sohasi bilan chambarchas bog'liq. Chunki punktuatsiya belgilarining qo'yilishi ko'pincha gapning tuzilishiga, uyushiq bo'laklarga, ergash gaplarga va boshqa sintaktik birliklarga asoslanadi. Shuningdek, punktuatsiya stilistika, pragmatika va matnshunoslik sohalarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq mazmuni va kayfiyatini aniqlashda punktuatsiyaning roli katta. [5.47]

Tilshunoslikda punktuatsiya bo'limining nazariy asoslari: Puntuatsiya bo'limi tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, u yozma nutqdagi fikrning tuzilishi, mazmuni, ohangi va aniqligini belgilashga xizmat qiluvchi grafik belgilar — punktuatsiya belgilarining qo'llanilishi, ularning qoida va qonuniyatlarini o'rganadi. Puntuatsiya nazariyasi, asosan, sintaksis faniga tayansa-da, u stilistika, matnshunoslik, pragmatika va til madaniyati bilan ham bevosita bog'liqdir.

1. Puntuatsiyaning lingvistik asoslari

Punktuatsiyaning qo'llanishi, avvalo, sintaktik birliklar — gap va gap bo'laklarining tuzilishi va o'zaro munosabatlariga tayanadi. Masalan, qo'shma gaplar, ergash gaplar, kesimning tushirilganligi, uyushiq bo'laklar va izohlovchi birliklar punktuatsiya belgilarini talab etadi.[6.67-68]

Punktuatsiya belgilarining tanlanishi:

Sintaktik (strukturaviy) asosda — gaplar o'rtasidagi aloqaga qarab (vergul, nuqta, nuqtali vergul).

Semantik (mazmuniy) asosda — fikrlar orasidagi mantiqiy munosabatga qarab.

Intonatsion (ohang) asosda — og'zaki nutqdagi pauza, urg'u va ohangga mos ravishda belgilanadi.

Jahon tilshunosligida punktuatsiyaning rivojlanish bosqichlari:

Punktuatsiya qadimgi yunon va lotin yozuvlarida ilk ko'rinishlarda mavjud bo'lgan. O'rta asrlarda yozuvlarning ommaviylashuvi bilan matnlarni tushunarli qilish ehtiyoji punktuatsiya belgilarining paydo bo'lishiga olib keldi. XV–XVI asrlarda Yevropada bosma ishlar rivojlanishi bilan nuqta, vergul, so'roq belgisi kabi belgilar rasmiy tus oldi. Ingliz tilida XVI asrda William Caxton va John Hart kabi yozuvchilar punktuatsiyani tizimlashtirishga katta hissa qo'shganlar.

Zamonaviy punktuatsiya tizimlari va ularning xususiyatlari: Bugungi kunda ko'plab tillarda punktuatsiya belgilarining umumiy prinsiplari mavjud bo'lsa-da, har bir til o'ziga xos qoidalarga ega. Masalan, ingliz, fransuz, rus tillarida punktuatsiya belgilarining joylashuvi ba'zan o'zbek tilidan farq qiladi. Raqamli kommunikatsiya — ijtimoiy tarmoqlar, SMS va e-mail madaniyatining rivojlanishi bilan punktuatsiyaning roli yanada kengaydi. Jumladan, punktuatsiya hozirda emotsiyalarni yetkazishda ham vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Punktuatsiya til madaniyati va yozma nutq ifodasining ajralmas qismidir. Uning shakllanishi va rivojlanish tarixi til evolyutsiyasi bilan chambarchas bog'liq.

Tilshunoslik fanida punktuatsiyani chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslikda punktuatsiya tushunchasi va uning rivojlanish tarixi:

Yozma nutqda tinish belgilarini qo'llash tizimi bo'lib, matn mazmunining aniq, ravon va tushunarli ifodalanishiga xizmat qiladi. Tilshunoslikda punktuatsiya grammatikaning bir bo'limi sifatida qaraladi, u gaplarning tarkibiy tuzilishiga, mantiqiy bo'linishiga, ohangiga va ma'no soylariga asoslanib, tinish belgilarini to'g'ri qo'yishni o'rganadi.

Punktuatsiya faqat estetik bezak emas, balki:

Matnni to'g'ri o'qish va tushunishni ta'minlaydi;

Gapdagi mantiqiy pauzalarni belgilaydi;

Emotsional ohang va urg'ularni ko'rsatadi;

Gaplar va ularning qismlarini ajratib beradi.

Punktuatsiyaning tilshunoslikdagi o'rni: Punktuatsiya sintaksis bilan chambarchas bog'liq bo'lib, so'zlar va gap bo'laklarining tuzilishi, bog'lanishi, tartibi asosida tinish belgilarini joylashtirishni o'rgatadi. Ayniqsa yozma nutqda gapni qanday ifodalash kerakligini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Punktuatsiya tarixi yozuvning rivojlanishiga bevosita bog'liq bo'lib, qadimiy davrlardan to hozirgi kungacha shakllanib kelgan. Punktuatsiya tushunchasi qadimiy yozuv madaniyatlarida ham mavjud bo'lgan. Qadimgi yunon va rim yozuvlarida nutqning pauzalarini ifodalash uchun ayrim belgilardan foydalanilgan. O'rta asr arab va fors qo'lyozmalarida ham shunga o'xshash belgilar uchraydi. Ammo ilmiy asoslangan punktuatsiya tizimi XVII–XIX asrlarda shakllana boshlagan. G'arbiy Yevropa tillarida hozirgi punktuatsion tizim XV–XVI asrlarda, rus yozuvida XVIII-asrda, o'zbek yozuvida esa XIX-asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan.

O'zbek tilshunosligida punktuatsiyaning o'rganilishi: O'zbek tilshunosligida punktuatsiya masalalari XX asr boshlaridan boshlab o'rganila boshlagan. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi ma'rifatparvarlar savodxonlik va yozma nutq madaniyatini oshirishda tinish belgilarining o'rniga alohida e'tibor qaratganlar. Keyinchalik bir necha tilshunoslar G'. Rahimov, A. Madvaliyev, S. Sirojiddinov kabi olimlarning punktuatsiyaning mantiqiy, grammatik va stilistik jihatdan tahlil qilib, o'z nazariyalarini ilgari suradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasida yosh avlod savodxonligini oshirishga qaratilgan islohotlari doirasida ona tilini puxta o'zlashtirish va grammatik qoidalarga to'g'ri rioya qilish ustuvor masalalardan biri sifatida belgilangan. Shu nuqtayi nazardan, tinish belgilari ham yozma nutqning muhim tarkibiy qismi sifatida ta'lim jarayonida alohida o'rganiladi.

1. Qadimgi dunyo davri: Qadimgi Yunoniston va Rimda ilk tinish belgilarining rudimentlari paydo bo'lgan. Masalan, Aristofan (miloddan avvalgi 3-asr) matni to'xtovsiz o'qishni yengillashtirish uchun nuqta, vergul va boshqa belgilarni joriy qilgan. Antik davrda boshlang'ich punktuatsiya Qadimgi yunon faylasufi Aristofan Vizantiyalik (mil. Avv. 3-asr) ilk punktuatsiya belgilarini taklif qilgan. U punctus versus, punctus elevatus, punctus interrogativus kabi belgilar orqali matndagi pauzalarni ko'rsatishga harakat qilgan. Rim yozuvchilari esa ohang va pauzalarni ko'rsatish maqsadida bo'sh joy yoki belgilardan foydalangan.

2. O'rta asrlar: Lotin tili asosida cherkov yozuvlarida tinish belgilari paydo bo'lgan va ulardan foydalanila boshlangan. Lekin bu belgilar qat'iy me'yorga ega emasdi, ularni har bir kotib yoki yozuvchi o'zicha qo'llardi. Faqat matni o'qishni osonlashtirish uchun ishlatilgan.

3. Renessans davri: Matbaachilikning rivojlanishi bilan yozuv va punktuatsiyada yagona standartga ehtiyoj tug'ildi. Ingliz tilida Uilyam Keykstonn (15-asr oxiri) va Jefri Chaucer kabi mualliflar turli punktuatsion belgilarni ommalashtirishga hissa qo'shdi. Fransuz va italyan tilshunoslari ham bu borada tadqiqotlar olib bordi.

4. Yangi davr: 17–18-asrlarda punktuatsiya bo'yicha ilmiy tadqiqotlar paydo bo'ldi. Sintaktik asosli punktuatsiya tizimi shakllandi (gap va gap bo'laklari tuzilishiga qarab belgilar qo'yish). Tilshunoslar punktuatsiyaning nafaqat ohang, balki grammatik qurilishga asoslashga harakat qildilar. 19–20-asrlarda Punktuatsiya grammatika bo'limi sifatida mustaqil ravishda o'rganila boshlandi. Lingvistikada normativ punktuatsiya, stilistik punktuatsiya va intonatsion punktuatsiya kabi tarmoqlar ajralib chiqdi. O'quv adabiyotlarida punktuatsiya qoidalari qat'iy shakllantirildi.

5. Zamonaviy davr: Punktuatsiya grammatikaning muhim sohasi sifatida mustahkamlandi. Har bir til o'ziga xos punktuatsion tizimga ega bo'lib, ular til grammatikasi va madaniyatiga moslashgan. Zamonaviy lingvistikada, ayniqsa funksional stilistika, matnshunoslik va pragmalingsvistika doirasida punktuatsiyaning roli yanada chuqur o'rganilmoqda.

O'zbek tilida punktuatsiya tizimining shakllanishi: O'zbek yozma tilida punktuatsiya tizimi XX asr boshlaridan boshlab shakllana boshlagan. Jadidlar davrida matnlarni ravon va tushunarli yozish ehtiyoji ortdi. Lotin yozuviga o'tish (1929) va kirill yozuvi (1940-yillar) asosidagi imlo islohotlari punktuatsiya tizimiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. 20-asr o'rtalarida Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom kabi yozuvchilar, shuningdek, N. Mallayev, S. Mirzayev kabi tilshunoslar punktuatsiya-ning nazariy va amaliy asoslarini yaratdilar.

O'zbek tilida punktuatsiya tizimining shakllanishi davrlari:

1. Boshlang'ich davr (20-asr boshlarida): Jadid adabiyotida va ilk grammatikalarda tinish belgilariga e'tibor berila boshlandi.

Lotin yozuviga o'tilgach (1929-yil), tinish belgilarining yagona qoidasiga ehtiyoj ortdi.

2. Sovet davri: O'zbek tilining punktuatsion tizimi rus tilidagi andozaga asoslanib shakllandi. Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, G'afur G'ulom asarlarida punktuatsiyaning o'xshash va o'ziga xos jihatlari kuzatiladi. Hayit Boymatov,

Ne'matulla Po'latov kabi tilshunoslar tomonidan grammatik asosli punktuatsiya tadqiq qilindi.

3. Mustaqillikdan keyingi davr: Lotin yozuvining qayta tiklanishi (1993-yil) punktuatsiya tizimida yangi izlanishlar boshlanishiga sabab bo'ldi. 2004-yil va 2022-yildagi "O'zbek tili imlo qoidalari" punktuatsiyani ham o'z ichiga oldi. Zamonaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalar (1-11-sinflar)da punktuatsiya keng o'rganilmoqda.

4. Punktuatsiyaning zamonaviy tahlillari: Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida punktuatsiyaga stilistik va pragmatik yondashuvlar kuchaymoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda nuqta belgisi ko'proq keskinlik yoki norozilik belgisi sifatida qabul qilinmoqda. Bu esa punktuatsiyaning zamonaviy funksiyasini qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Til taraqqiyoti jarayonida yozma nutqni mantiqiy, izchil va aniq ifodalash muammosi doimo dolzarb bo'lib kelgan. Insoniyat yozuv tizimlarini yaratgan ilk davrlardan oq matnni semantik va sintaktik jihatdan tartibga solish zarurati yuzaga kelgan. Aynan shu ehtiyoj tilshunoslikda punktuatsiya tizimining shakllanishiga zamin yaratgan. Punktuatsiya nafaqat matndagi pauza va intonatsiyani ifodalovchi belgilar majmui, balki yozma nutqning strukturaviy va mantiqiy tashkil etilishiga xizmat qiluvchi murakkab lingvistik tizim sifatida ham qaraladi. Shu jihatdan, punktuatsiya yozma nutq madaniyatining ajralmas komponenti bo'lib, u tilning grammatik, sintaktik va semantik xususiyatlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan. Punktuatsiya tizimining tarixiy ildizlari qadimgi yozuv madaniyatlariga borib taqaladi. Qadimgi yunon va rim yozuvlarida dastlab matnlar uzluksiz tarzda, ya'ni so'zlar orasida bo'shliq qoldirilmagan holda yozilgan. Bunday yozuv usuli scriptio continua deb nomlanadi. Biroq vaqt o'tishi bilan matnni o'qish va talqin qilish jarayonini yengillashtirish zarurati paydo bo'ldi. Miloddan avvalgi III-II asrlarda Iskandariya kutubxonasi olimlari tomonidan matndagi ohang va pauzalarni ifodalash uchun dastlabki belgilash tizimlari qo'llanila boshlagan. Xususan, mashhur yunon grammatik olimi Aristofan Vizantiyalik nutqdagi pauza

darajasini ko'rsatish maqsadida uch turdagi nuqta belgilarini taklif etgan. Bu belgilar matndagi qisqa, o'rta va uzoq pauzalarni ifodalash uchun ishlatilgan bo'lib, keyinchalik ular punktuatsiya tizimining shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatgan. O'rta asrlar davrida Yevropa qo'lyozma madaniyatining rivojlanishi bilan punktuatsiya tizimi ham asta-sekin takomillashib bordi. Ayniqsa, diniy matnlar, ilmiy traktatlar va falsafiy asarlarni ko'chirish jarayonida matnning mantiqiy tuzilishini ko'rsatish ehtiyoji kuchaydi. Shu davrda kopistlar tomonidan turli belgilar – nuqta, chiziq, ikki nuqta, qiya chiziq kabi grafik vositalardan foydalanila boshlandi. Biroq bu belgilar hali yagona tizim asosida emas, balki muallif yoki kotibning individual tajribasiga ko'ra qo'llanilgan.

Puntuatsiya tizimining ilmiy asosda shakllanishi asosan matbaa ixtirosi bilan bog'liq holda yuz berdi. XV asrda Yevropada kitob chop etish jarayonining rivojlanishi matnlarni standartlashtirish zaruratini keltirib chiqardi. Italiyalik nashriyotchi Aldo Manutsiy tomonidan ishlab chiqilgan tahririy tamoyillar punktuatsiya tizimining keyingi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Manutsiy matnni semantik jihatdan bo'lish, fikrni aniqlashtirish va o'quvchiga qulaylik yaratish maqsadida vergul, ikki nuqta va nuqtali vergul kabi belgilarni izchil qo'llashni tavsiya etgan. Shu tariqa punktuatsiya asta-sekin til tizimining barqaror elementiga aylana boshladi. Tilshunoslik tarixida punktuatsiyaning ilmiy tadqiqi XVIII-XIX asrlarda yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda punktuatsiya faqat grafika yoki tipografiya hodisasi sifatida emas, balki sintaktik struktura bilan uzviy bog'liq lingvistik fenomen sifatida talqin qilina boshladi. Ayniqsa, rus va Yevropa tilshunosligida punktuatsiya masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqotchilar punktuatsiyani gap tuzilishi, sintaktik aloqalar va semantik munosabatlarni ifodalovchi vosita sifatida o'rganishga kirishdilar. Bu yondashuv punktuatsiya tizimini grammatik va mantiqiy tamoyillar asosida tushuntirishga imkon berdi. Turkiy tillar, jumladan o'zbek tilida punktuatsiya tizimining shakllanishi ham tarixiy taraqqiyot bosqichlari bilan chambarchas bog'liqdir. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda punktuatsiya belgilarining hozirgi tizimi mavjud bo'lmagan. Masalan, Orxon-Enasoy bitiklarida matnning ma'no bo'linishlari asosan grafika va

sintaktik qurilish orqali ifodalangan. Ba'zan esa so'z yoki gap chegaralarini ko'rsatish uchun maxsus ajratish belgilaridan foydalanilgan. Biroq bu belgilar hozirgi punktuatsiya tizimi darajasida rivojlanmagan edi.

O'zbek yozma adabiy tilining klassik davrida ham punktuatsiya tizimi bugungi shaklda qo'llanilmagan. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi mutafakkirlarning asarlarida matnning mantiqiy tuzilishi ko'proq sintaktik vositalar va badiiy uslub orqali ifodalangan. Qo'lyozma an'alarida ayrim hollarda matni bo'lish uchun nuqta yoki chiziq belgilaridan foydalanilgan bo'lsa-da, bu holat umumiy norma sifatida qaralmagan. O'zbek tilida zamonaviy punktuatsiya tizimi asosan XX asr boshlarida shakllana boshladi. Jadid ma'rifatchilari tomonidan milliy matbuot va darsliklar yaratilishi natijasida yozma nutqni tartibga solish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Bu davrda gazeta va jumallar sahifalarida matni tushunarli va mantiqan izchil berish uchun punktuatsiya belgilaridan foydalanish kengaydi. Keyinchalik tilshunos olimlar tomonidan punktuatsiya qoidalari ilmiy asosda ishlab chiqildi va o'zbek adabiy tilining muhim me'yoriy qismi sifatida shakllantirildi. Hozirgi zamon tilshunosligida punktuatsiya masalasi ko'p qirrali lingvistik hodisa sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy tadqiqotlarda punktuatsiya nafaqat sintaktik munosabatlarni ifodalash, balki matnning pragmatik, kommunikativ va stilistik xususiyatlarini aks ettirish vositasi sifatida ham o'rganilmoqda. Matn lingvistikasi, diskurs tahlili va kommunikativ grammatika kabi yangi ilmiy yo'nalishlar punktuatsiyani matn semantikasi va muallif niyati bilan bog'liq holda talqin qilish imkonini bermoqda. Shuningdek, raqamli kommunikatsiya rivoji ham punktuatsiya tizimiga yangi yondashuvlarni yuzaga keltirmoqda. Elektron yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlar va internet matnlarida punktuatsiya belgilarining qo'llanishi ba'zan an'anaviy me'yorlardan farq qilishi kuzatiladi. Bu jarayon tilshunoslikda punktuatsiyaning funksional imkoniyatlarini qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, punktuatsiya til tizimining statik elementi emas, balki tarixiy taraqqiyot davomida takomillashib boruvchi dinamik hodisa hisoblanadi. U yozma nutq madaniyati, sintaktik tizim va kommunikativ ehtiyojlarning rivoji

bilan uzviy bog'liq holda shakllanib kelgan. Bugungi kunda punktuatsiyani o'rganish nafaqat til me'yorlarini belgilash, balki yozma nutqning semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqur anglash uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslikda punktuatsiya masalasini ilmiy jihatdan tadqiq etish nafaqat yozma nutq madaniyatini takomillashtirish, balki tilning grammatik va kommunikativ imkoniyatlarini chuqurroq anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda punktuatsiya tizimi matnning semantik tuzilishi, sintaktik aloqalari hamda kommunikativ maqsadlarini ifodalovchi muhim vositalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu sababli punktuatsiyani o'rganish tilshunoslikning sintaksis, matn lingvistikasi, stilistika hamda pragmalogvistikasi kabi yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib bormoqda.

Ilmiy tadqiqot nuqtai nazaridan qaraganda, punktuatsiya tizimining shakllanishi va rivojlanishini o'rganish til taraqqiyoti qonuniyatlarini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki har bir tilning punktuatsiya tizimi uning grammatik tuzilishi, sintaktik qurilishi va yozma nutq an'analari bilan bevosita bog'liqdir. Masalan, ayrim tillarda punktuatsiya ko'proq sintaktik munosabatlarni ifodalashga xizmat qilsa, boshqa tillarda esa mantiqiy yoki intonatsion tamoyillarga asoslanadi. Shu jihatdan, punktuatsiya tizimini qiyosiy jihatdan o'rganish turli tillarning strukturaviy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Jahon tilshunosligida punktuatsiya masalasi ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng ilmiy tadqiqotlar obyekt sifatida qaralmoqda. Struktural tilshunoslik vakillari punktuatsiyani yozma nutqning formal tashkil etilishiga xizmat qiluvchi grafik tizim sifatida izohlagan bo'lsalar, keyingi davr tadqiqotchilari uni matn semantikasi va kommunikativ vazifalar bilan bog'liq lingvistik hodisa sifatida talqin qila boshladilar. Ayniqsa, matn lingvistikasi rivojlanishi punktuatsiyaning yangi jihatlarini ochib berdi. Bu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar punktuatsiya belgilarining matn koherensiyasi, ya'ni matn qismlari o'rtasidagi semantik va mantiqiy bog'liqlikni ta'minlashdagi rolini alohida ta'kidlaydi. Zamonaviy tilshunoslikda punktuatsiya masalasi diskurs tahlili

doirasida ham o'rganilmoqda. Diskurs yondashuviga ko'ra, punktuatsiya belgilarining qo'llanishi faqat grammatik qoidalar bilan belgilanmaydi, balki muallifning kommunikativ niyati, nutq uslubi va matnning pragmatik vazifalari bilan ham bog'liqdir. Masalan, badiiy matnlarda punktuatsiya belgilarining an'anaviy qo'llanishdan chetga chiqishi muallifning individual uslubini ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Bu holat punktuatsiyaning stilistik imkoniyatlari keng ekanligini ko'rsatadi.

Puntuatsiya tizimini o'rganish ilmiy ishlar uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Birinchidan, bu sohadagi tadqiqotlar yozma nutq me'yorlarini aniqlash va takomillashtirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, punktuatsiya qoidalarining ilmiy asosda ishlab chiqilishi ta'lim jarayonida o'quvchilarning savodxonligini oshirishga yordam beradi. Uchinchidan, punktuatsiyani chuqur o'rganish matnlarni tahlil qilish, tarjima qilish hamda lingvistik ekspertiza jarayonlarida ham muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Bugungi kunda punktuatsiya masalasining dolzarbligi raqamli kommunikatsiya rivoji bilan yanada ortib bormoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari va elektron yozishmalarda punktuatsiya belgilarining yangi funksional ko'rinishlari paydo bo'lmoqda. Ba'zi hollarda an'anaviy punktuatsiya qoidalarining soddalashtirilishi yoki o'zgarishi kuzatilmoqda. Bu esa tilshunoslikda punktuatsiyaning funksional rivojlanish jarayonini yangi nuqtai nazardan o'rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shuningdek, zamonaviy korpus lingvistikasi ham punktuatsiya tizimini o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Katta hajmdagi matnlar bazasini kompyuter dasturlari yordamida tahlil qilish orqali punktuatsiya belgilarining real nutq jarayonida qo'llanish chastotasi, funksional xususiyatlari hamda stilistik imkoniyatlarini aniqlash mumkin. Bu esa punktuatsiya tizimini yanada mukammal ilmiy asosda o'rganish imkonini beradi. Puntuatsiya nafaqat yozma nutqni tartibga soluvchi grafik tizim, balki tilning kommunikativ va semantik imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim lingvistik vositadir. Uni ilmiy jihatdan tadqiq etish jahon tilshunosligida muhim o'rin egallaydi hamda til nazariyasi, matn tahlili va nutq madaniyatini rivojlantirishda

katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli punktuatsiya tizimini chuqur o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Xulosa qiladigan bo'lsak punktuatsiya bu oddiygina belgilar to'plami emas, balki tilning ichki qonuniyatlari, mantiqiy va emotsional strukturasi ifodalovchi muhim vositadir. Uning tarixiy rivojlanishi yozuv, matbuot, madaniyat va til taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Bugungi globallashuv va raqamli asrda ham punktuatsiya o'z ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, yangi talqinlar va tadqiqotlarga yo'l ochgan.

1.2. Tinish belgilarining turlari, ularning vazifasi va qo'llanish tamoyillari.

Tinish belgilarining to'g'ri va o'rinli qo'llanilishi yozma nutqning grammatik, mantiqiy va intonatsion jihatdan to'g'ri qurilishida asosiy vosita hisoblanadi. Har bir tinish belgisi alohida ma'no yuklaydi va matn strukturasi hamda tushunarligini ta'minlaydi. O'zbek tilidagi tinish belgilarini gap oxiri, gap ichida, nutq ichida, qo'shimcha izohlar va ifodalarni ajratuvchi belgilar sifatida tasniflash mumkin. [7.16]

Tinish belgilarining asosiy turlari:

1. Nuqta (.)

Vazifasi: Yakunlangan fikrni ifodalaydigan darak gaplar oxirida qo'llaniladi.

Qo'llanilishi: Oddiy darak gaplar: Men maktabga bordim.

Raqam, sana, sarlavha oxirida odatda qo'yilmaydi.

Izoh: Nuqta matnni pauzaga keltiradi, yangi gap boshlanishiga tayyorgarlik beradi.

2. So'roq belgisi (?)

Vazifasi: Savol gaplarda fikrning so'roq ohangda tugaganini bildiradi.

Qo'llanilishi: Savol bildiruvchi gaplarda: Sen kecha kitobni olib keldingmi?

Ko'p savollardan iborat gaplarda har savoldan keyin yoki oxirida qo'yilishi mumkin.

3. Undov belgisi (!)

Vazifasi: Hayajon, buyruq, iltijo yoki undov bildiruvchi gap oxirida ishlatiladi.

Qo'llanilishi: His-tuyg'ularni bildiruvchi gaplarda: Voy, qanday chiroyli! Yordam bering!

4. Vergul (,)

1. Vazifasi: Gapdagi uyushiq bo'laklar, kirish so'zlar, qo'shma gap qismlari orasini ajratadi.

Qo'llanilishi: Uyushiq bo'laklar orasida: Ota, ona, opa va uka — bir oiladir.

Kirish so'zlar ortidan: Afsuski, u bu safar kela olmadi.

Qo'shma gap qismlarini ajratadi.

5. Nuqtali vergul (;)

Vazifasi: Murakkab gapda alohida mustaqil qismlar orasida ishlatiladi.

Qo'llanilishi: Ro'yxatdagi murakkab birliklar orasida: 1)Maktab; 2) kutubxona; 3) stadion.

6. Ikki nuqta (:)

Vazifasi: Izoh, ro'yxat yoki to'g'ridan-to'g'ri nutqdan oldin ishlatiladi.

Qo'llanilishi: Ro'yxat oldidan: Men quyidagilarni oldim: daftar, qalam, kitob.

To'g'ridan-to'g'ri nutq oldidan: U shunday dedi: "Men bu yerga tez-tez kelaman.

7. Ko'p nuqta (...)

Vazifasi: Fikr to'liq emasligini, davom ettirilishini yoki mulohazani bildiradi.

Qo'llanilishi: To'xtalib qolgan gaplarda: Men... bilmadim, balki xato qilgandirman...

8. Tire (—)

Vazifasi: Nutqdagi tanaffus, izoh, qarama-qarshi fikr yoki to'g'ridan-to'g'ri nutqni ajratishda ishlatiladi.

Qo'llanilishi: Mavzu va ta'rif orasida:

Kitob — bilim manbai.

To'g'ridan-to'g'ri nutqda: U dedi: — Men ketyapman.

9. Qavs (())

Vazifasi: Matnga izoh, qo'shimcha ma'lumot, tushuntirish kiritadi.

Qo'llanilishi: Qo'shimcha izoh: Abdulla Qodiriy (1886–1938) mashhur yozuvchi.

10. Qo'shtirnoq (“ ”)

Vazifasi: Iqtibos, to'g'ridan-to'g'ri nutq, maxsus atamalar yoki shartli so'zlarni ajratadi.

Qo'llanilishi: To'g'ridan-to'g'ri nutqda: U: “Men bugun darsda qatnashaman”, dedi.

Tinish belgilarining vazifasi:

Sintaktik vazifa: Gap bo'laklari va gaplar orasidagi grammatik munosabatlarni ko'rsatish.

Mantiqiy vazifa: Fikrlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni ifodalash.

Intonatsion vazifa: Gapning ohangini, urg'u va pauzalarni belgilash.

Stilistik vazifa: Matnning uslubiy xususiyatlarini ifodalash, muallifning munosabatini ko'rsatish.

Bu vazifalar tinish belgilarining matndagi o'rni belgilab, o'quvchiga fikrni to'g'ri tushunishga yordam beradi.

Tinish belgilarini o'rganish quyidagi jihatlar bo'yicha muhim sanaladi:

Yozma nutqni shakllantirish: Tinish belgilari o'quvchilarning jumalarni grammatik jihatdan to'g'ri ifodalabgina qolmay, uslubiy, mazmunan va mantiqan to'g'ri ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Matni aniq idrok qilish: Tinish belgilari bolalarning matn mazmunini to'g'ri va aniq anglashiga yordam beradi hamda matn tarkibidagi asosiy fikrni anglash imkonini beradi.

O'z fikrini aniq ifoda etish: Tinish belgilarini to'g'ri qo'llay olish o'quvchilarning ham yozma ham og'zaki nutqda o'z fikrini aniq va mantiqiy bayon qila olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida

tinish belgilariga oid bilimlarni shakllantirish orqali ularning kelajakdagi o'qish-yozuv qobiliyatlari mustahkamlanadi. Fikrlarini aniq ifodalashiga va ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishiga asos bo'ladi.

O'zbek tilida tinish belgilarining qo'llanishi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. *Grammatik tamoyil:* Tinish belgilarining qo'llanishi gapning grammatik tuzilishiga bog'liq. Masalan, qo'shma gap qismlarini va uyushiq bo'laklarni ajratishda vergul ishlatiladi.

2. *Mantiqiy tamoyil:* Fikrlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni ifodalash uchun tinish belgilaridan foydalaniladi. Bu tamoyil matnning mazmunini aniq, to'g'ri ifodalashga xizmat qiladi.

3. *Intonatsion tamoyil:* Gapning ohangi, pauza va urg'ularni belgilashda tinish belgilarining qo'llanilishi. Bu, ayniqsa, badiiy matnlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

4. *Stilistik tamoyil:* Matnning uslubiy xususiyatlarini ifodalashda tinish belgilarining qo'llanilishi. Masalan, muallifning munosabatini ko'rsatish uchun undov belgisi ishlatiladi.

5. *Differensial tamoyil:* Tinish belgilarining yozuvdagi boshqa belgilar bilan farqlanishini ta'minlash. Bu tamoyil matnning aniqligi va tushunarililigini oshiradi.

Bu tamoyillar bir-biri bilan bog'liq bo'lib, tinish belgilarini o'rgatishda ularni uzviy bog'liqlik asosida tushuntirish lozim. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda bu tamoyillarni soddalashtirilgan va boshlang'ich sinflarga xos osonroq tarzda, amaliy misollar, qiziqarli metodlar asosida tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yozma nutq inson tafakkurining muhim ifoda shakllaridan biri bo'lib, unda fikrning mantiqiyliigi, aniqligi va izchilligi katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda tinish belgilarining o'rni beqiyosdir. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi matn mazmunini aniq ifodalash, fikrlar o'rtasidagi mantiqiy aloqani ta'minlash hamda yozma nutqning semantik va sintaktik tuzilishini tartibga

solishga xizmat qiladi. Shu sababli tinish belgilarini ilmiy jihatdan o'rganish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda tinish belgilariga faqat grafik vosita sifatida emas, balki yozma nutqning kommunikativ va pragmatik imkoniyatlarini ta'minlovchi murakkab tizim sifatida qaralmoqda. Tinish belgilarining tasnifi tilshunoslikda turli mezonlar asosida amalga oshiriladi. Odatda ular sintaktik vazifasi, semantik yuklamasi hamda matndagi funksional roli asosida guruhlarga ajratiladi. O'zbek tilida tinish belgilarining asosiy turlari sifatida nuqta, so'roq belgisi, undov belgisi, vergul, ikki nuqta, nuqtali vergul, tire, qavs, qo'shtirnoq va uch nuqta kabi belgilar ko'rsatib o'tiladi. Har bir belgi matn tarkibida muayyan vazifani bajaradi va o'ziga xos qo'llanish tamoyillariga ega.

Nuqta yozma nutqda eng keng qo'llaniladigan tinish belgilaridan biri hisoblanadi. U gapning tugallanganligini bildiradi hamda fikrning yakunlanganligini ko'rsatadi. Nuqta qo'llanishi orqali matndagi sintaktik birliklar aniq ajratiladi va o'quvchi uchun mantiqiy idrok jarayoni osonlashadi. So'roq belgisi esa savol mazmunini ifodalovchi gaplarning oxirida qo'llanib, nutqning kommunikativ maqsadini ko'rsatadi. Undov belgisi esa emotsional-ekspressiv mazmunga ega gaplarni ifodalashda ishlatiladi va matnning stilistik ta'sirchanligini oshiradi.

Vergul o'zbek punktuatsiya tizimida eng murakkab funksiyalarga ega bo'lgan tinish belgilaridan biridir. U gap tarkibidagi sintaktik birliklarni ajratish, uyushiq bo'laklarni ko'rsatish, qo'shma gap qismlarini ajratish hamda muallif nutqi bilan kiritma birliklarni farqlash kabi vazifalarni bajaradi. Shu jihatdan vergul sintaktik tuzilishni aniq ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ikki nuqta belgisi esa odatda izoh, tushuntirish yoki sanash mazmunini bildiruvchi gaplarda qo'llanadi. Bu belgi matndagi mantiqiy aloqani kuchaytirib, keyingi fikrning oldingi jumla bilan semantik bog'liqligini ko'rsatadi.

Nuqtali vergul yozma nutqda murakkab sintaktik munosabatlarni ifodalashda qo'llanadi. U ko'pincha mazmunan yaqin, lekin mustaqil sintaktik

birliklar o'rtasida ishlatiladi. Tire esa turli grammatik va stilistik vazifalarni bajaradi. Masalan, u ega va kesim orasidagi munosabatni ko'rsatish, kutilmagan fikr almashinuvi yoki izohli konstruksiyalarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Qavs belgisi qo'shimcha yoki izohli ma'lumotlarni berishda ishlatiladi. Qo'shtirnoq esa asosan ko'chirma nutq, iqtiboslar yoki muayyan termin va iboralarni ajratish uchun qo'llanadi. Uch nuqta esa fikrning tugallanmaganligini yoki muallif nutqida pauza mavjudligini ko'rsatadi.

Tinish belgilarining qo'llanish tamoyillari tilshunoslikda bir necha asosiy prinsiplar asosida izohlanadi. Eng avvalo, grammatik tamoyil muhim hisoblanadi. Bu tamoyilga ko'ra tinish belgilarining qo'llanishi gapning sintaktik tuzilishi bilan belgilanadi. Ya'ni gapdagi sintaktik birliklar o'rtasidagi munosabatlar tinish belgilarining joylashuvini aniqlaydi. Ikkinchi tamoyil – mantiqiy-semantik tamoyil bo'lib, u matn mazmuni va fikrlar o'rtasidagi semantik aloqalarni hisobga oladi. Uchinchi tamoyil – intonatsion tamoyil bo'lib, u og'zaki nutqdagi ohang va pauzalarning yozma nutqda aks ettirilishini nazarda tutadi. Zamonaviy tilshunoslikda ushbu uch tamoyilning uyg'unligi punktuatsiya tizimining asosiy ilmiy mezoni sifatida qaraladi. Jahon ta'lim standartlarida ham tinish belgilarini o'rgatish muhim lingvistik kompetensiyalardan biri sifatida baholanadi. Masalan, ko'plab rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida yozma nutq madaniyatini shakllantirish uchun punktuatsiya qoidalarini o'rgatishga alohida e'tibor qaratiladi. Xalqaro baholash dasturlarida, jumladan, o'quvchilarning funksional savodxonligini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarda ham yozma nutqning aniqligi va mantiqiyliigi muhim mezon sifatida ko'rib chiqiladi. Bu jarayonda tinish belgilaridan to'g'ri foydalanish o'quvchilarning til kompetensiyasini baholashda muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda ham tinish belgilarini o'rganish va o'qitish masalasi tilshunoslik hamda metodika sohasida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlanib bormoqda.

O'zbek tilshunos olimlari tomonidan punktuatsiya tizimining nazariy asoslari, uning sintaktik va semantik xususiyatlari hamda ta'lim jarayonidagi o'rni keng o'rganilgan. Ayniqsa, o'zbek adabiy tilining me'yorlarini belgilash jarayonida

punktuatsiya qoidalarini ilmiy asosda ishlab chiqish muhim vazifa sifatida qaralgan. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar natijasida o'zbek tilida tinish belgilarining qo'llanish me'yorlari aniq tizimga solingan va ta'lim dasturlariga joriy etilgan. So'nggi yillarda raqamli kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining rivojlanishi punktuatsiya tizimining yangi funksional jihatlarini yuzaga chiqarmoqda. Elektron matnlar, internet yozishmalari va ijtimoiy tarmoqlarda tinish belgilarining qo'llanishi ba'zan an'anaviy me'yorlardan farq qilishi kuzatiladi. Bu holat tilshunoslikda punktuatsiya tizimini zamonaviy kommunikativ muhit nuqtai nazaridan qayta tahlil qilish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Shu bilan birga, korpus lingvistikasi va kompyuter lingvistikasi sohalarida ham tinish belgilarining qo'llanishini avtomatik tahlil qilish bo'yicha yangi tadqiqotlar olib borilmoqda. Tinish belgilarining turlari, ularning vazifasi va qo'llanish tamoyillari masalasi tilshunoslikda uzoq yillardan buyon o'rganib kelinayotgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masala bo'yicha jahon tilshunosligida ham, o'zbek tilshunosligida ham turli davrlarda muhim ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Punktuatsiya tizimini o'rganish, avvalo, yozma nutqni ilmiy asosda tartibga solish, til me'yorlarini belgilash va matnning semantik hamda sintaktik tuzilishini aniqlash bilan bog'liq bo'lganligi sababli, bu masalaga ko'plab tilshunos olimlar alohida e'tibor qaratganlar.

Jahon tilshunosligida punktuatsiya nazariyasining shakllanishi XIX–XX asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda Yevropa va rus tilshunosligida punktuatsiya tizimini ilmiy asosda o'rganishga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlar yuzaga keldi. Xususan, rus tilshunosligida punktuatsiya masalalarini chuqur o'rgangan olimlar tomonidan yozma nutqdagi tinish belgilarining grammatik, semantik va intonatsion asoslari tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida punktuatsiya faqat grafik belgilar tizimi sifatida emas, balki gap tuzilishi va sintaktik munosabatlarni ifodalovchi muhim lingvistik vosita sifatida talqin qilingan. Ayniqsa, sintaktik va mantiqiy tamoyillar asosida punktuatsiya tizimini izohlashga qaratilgan ilmiy qarashlar keyingi davr tilshunosligi rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab punktuatsiya masalasiga yangi lingvistik yondashuvlar

paydo bo'ldi. Matn lingvistikasi, kommunikativ grammatika va diskurs tahlili kabi ilmiy yo'nalishlarning rivojlanishi punktuatsiyaning faqat sintaktik vazifasini emas, balki uning matn semantikasi va kommunikativ tuzilishdagi rolini ham o'rganish imkonini berdi. Shu davrda punktuatsiya belgilarining matn koherensiyasini ta'minlash, ya'ni matn qismlari o'rtasidagi mantiqiy va semantik bog'liqlikni mustahkamlashdagi ahamiyati alohida ta'kidlandi. Jahon tilshunosligida olib borilgan tadqiqotlar punktuatsiya tizimining til taraqqiyoti, yozma nutq madaniyati va kommunikativ jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatib berdi.

O'zbek tilshunosligida ham punktuatsiya masalasi muhim ilmiy yo'nalish sifatida o'rganilgan. O'zbek yozma adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida tinish belgilarining qo'llanish me'yorlarini belgilash zarurati yuzaga kelgan. Ayniqsa, XX asrning o'rtalaridan boshlab o'zbek tilida punktuatsiya qoidalarini ilmiy asosda ishlab chiqish bo'yicha izchil tadqiqotlar olib borildi. O'zbek tilshunos olimlari tomonidan yozilgan grammatikalar, punktuatsiya qo'llanmalari hamda metodik adabiyotlarda tinish belgilarining turlari, ularning vazifalari va qo'llanish qoidalari tizimli ravishda yoritilgan. O'zbek tilshunosligida punktuatsiya masalalarini o'rganishda bir qator yirik ilmiy maktablar shakllangan. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar asosan sintaktik va semantik yondashuvlar asosida amalga oshirilgan. O'zbek tilining grammatik qurilishini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlarda tinish belgilarining gap tuzilishi bilan bog'liq jihatlari keng tahlil qilingan. Shuningdek, o'zbek tilida qo'shma gaplar, uyushiq bo'laklar, kiritma konstruksiyalar va izohlovchi birliklarda tinish belgilarining qo'llanishi alohida o'rganilgan.

So'nggi yillarda O'zbekistonda punktuatsiya tizimini o'rganish yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Tilshunos olimlar tomonidan matn lingvistikasi, pragmalingvistika hamda stilistika nuqtai nazaridan punktuatsiya belgilarining funksional imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, yozma nutq madaniyatini rivojlantirish, ta'lim jarayonida o'quvchilarning savodxonligini oshirish hamda zamonaviy kommunikatsiya sharoitida punktuatsiya tizimining o'rni kabi masalalar ilmiy izlanishlarning muhim yo'nalishlariga

aylangan. Bundan tashqari, ta'lim metodikasi sohasida ham tinish belgilarini o'rgatish masalasi bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Pedagogik va metodik tadqiqotlarda boshlang'ich hamda umumiy o'rta ta'lim bosqichlarida punktuatsiya qoidalarini o'qitishning samarali usullari ishlab chiqilgan. Bu tadqiqotlarda o'quvchilarning yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirishda tinish belgilarini o'rgatish muhim didaktik omil sifatida qaraladi. Ayniqsa, interaktiv metodlar, muammoli ta'lim elementlari hamda didaktik o'yinlardan foydalanish orqali punktuatsiya qoidalarini o'zlashtirish samaradorligini oshirish masalalari keng o'rganilgan.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda punktuatsiya tizimini korpus lingvistikasi va kompyuter lingvistikasi doirasida o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Matnlarning katta hajmdagi elektron bazalarini tahlil qilish orqali tinish belgilarining real nutq jarayonidagi qo'llanish chastotasi, stilistik imkoniyatlari hamda funksional xususiyatlarini aniqlash mumkin. Bu esa punktuatsiya tizimini yanada chuqurroq ilmiy asosda o'rganish va uni zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi. Umuman olganda, tinish belgilarining turlari, ularning vazifasi va qo'llanish tamoyillari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tilshunoslik fanining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Jahon va o'zbek tilshunosligida bu masalaga bag'ishlangan adabiyotlar hamda ilmiy izlanishlar punktuatsiya tizimining nazariy asoslarini yanada boyitishga, yozma nutq madaniyatini rivojlantirishga hamda ta'lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Tinish belgilarining turlari, ularning vazifasi va qo'llanish tamoyillari yozma nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular matnning mantiqiy tuzilishini belgilash, fikrlar o'rtasidagi semantik bog'liqlikni ta'minlash hamda yozma nutqning kommunikativ samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy tilshunoslikda tinish belgilarini o'rganish nafaqat grammatik me'yorlarni belgilash, balki matn lingvistikasi, diskurs tahlili va kommunikativ grammatika kabi yangi ilmiy yo'nalishlar bilan ham uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. Shu sababli tinish belgilarini ilmiy asosda o'rganish va ularni

ta'lim jarayonida samarali qo'llash bugungi kun tilshunosligi hamda pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Tinish belgilarining turlari, ularning vazifasi va qo'llanish tamoyillari yozma nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular matn mazmunining aniqligi, fikrning mantiqiy izchilligi hamda nutqning semantik va sintaktik tuzilishini to'g'ri ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi nafaqat grammatik me'yorlarga rioya qilishni ta'minlaydi, balki matnning kommunikativ samaradorligini ham oshiradi. Shu jihatdan qaraganda, punktuatsiya tizimi tilning yozma shaklini tartibga soluvchi muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, tinish belgilarining shakllanishi va rivojlanishi til taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan tarixiy jarayondir. Jahon tilshunosligida olib borilgan tadqiqotlar punktuatsiyaning grammatik, mantiqiy va intonatsion tamoyillarga asoslanishini ko'rsatadi. Zamonaviy lingvistik yondashuvlarda esa tinish belgilarining faqat sintaktik vazifasi emas, balki ularning matn semantikasi, stilistik imkoniyatlari hamda kommunikativ funksiyalari ham alohida o'rganilmoqda. Bu esa punktuatsiya tizimining tilshunoslikdagi ko'p qirrali ilmiy hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

1.3. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatishning ahamiyati

Boshlang'ich sinf — bu o'quvchilarning savodxonlik, nutq madaniyati va mustaqil fikrlash asoslari shakllanadigan muhim bosqichdir. Aynan shu davrda yozma nutqni o'rganish, matn tuzish, fikrni yozma shaklda ifodalash va albatta, tinish belgilaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari rivojlanadi.

Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanilishi bolalarda:

-Matnni anglash,

-Grammatik fikrlash,

-To'g'ri va ravon o'qish,

-Yozma savodxonlikni oshirish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Agar o'quvchi gapning ohangi, mazmuni yoki mantiqiy tuzilishini noto'g'ri tushunsa yoki tinish belgilarini bexato qo'llay olmasa, bu uning fikrini ifodalashiga, matnni tushunishiga va imloviy savodiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, tinish belgilarini erta bosqichda o'rgatish:

Darslik va matnlarni anglashni yengillashtiradi;

Diktant va matn yozuvlarida xatolarni kamaytiradi;

O'quvchilarning yozma nutqga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Shu bois, boshlang'ich ta'lim bosqichida tinish belgilarini izchil, bosqichma-bosqich, ko'rgazmali va qiziqarli metodlar asosida o'rgatish juda muhim hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning tilga oid birlamchi bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi davr hisoblanadi. Ayniqsa, yozma nutq madaniyatini o'rgatishda tinish belgilarini to'g'ri qo'llash ko'nikmasi alohida o'rin tutadi. Tinish belgilarining o'quvchi nutqidagi ahamiyati, nafaqat grammatik aniqlikni, balki mantiqiy izchillik va fikrning to'g'ri tushunilishini ham ta'minlaydi.

1. *Tinish belgilarining yozma nutqdagi roli.* Yozma nutqda tinish belgilarining asosiy vazifasi — gap tuzilmasini aniqlashtirish, fikrlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni ko'rsatish va o'quvchiga ma'lumotni to'g'ri anglash imkonini berishdir. Masalan, undov belgisining mavjudligi gapdagi hayajonni, so'roq belgisi esa savol ohangini bildiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun bu belgilar matnni osonroq anglashda yordam beradi.

2. *Dastlabki yillarda o'rganish zarurati.* Boshlang'ich sinf o'quvchilari endigina yozishni, o'qishni o'rganayotgan davrda tinish belgilarini o'zlashtirishi, keyinchalik to'g'ri yozuv va matn tahliliga asos bo'lib xizmat qiladi. Bu bosqichda tinish belgilarini o'rgatish:

Nutq madaniyatini rivojlantiradi;

Fikrni mantiqiy ifodalashga o'rgatadi;

Matnlarni anglash va to'g'ri yozishda asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi;

O'qish tezligi va ifodali o'qish ko'nikmasini shakllantiradi.

3. *O'quvchilarda til sezuvchanligini shakllantirish.* Tinish belgilarining turlari va ularning vazifalarini bilgan o'quvchi matnda ohangni, fikrning davomiyligini, savol yoki hayajonli munosabatni aniq anglaydi. Bu esa til sezuvchanligini oshiradi, yozma va og'zaki nutqdagi aniqlikni mustahkamlaydi.

4. *Erta bosqichdagi noto'g'ri o'rgatish oqibatlari.* Agar o'quvchiga tinish belgilarini o'z vaqtida va to'g'ri o'rgatilmasa, bu keyingi bosqichlarda quyidagi muammolarga olib kelishi mumkin:

Noto'g'ri yozuv odati shakllanishi;

Matnni anglashda xatolar;

Fikrni ifodalashda noaniqliklar;

Insho, bayon, diktant kabi yozma ishlar sifatining pastligi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limda ushbu mavzuga e'tiborli bo'lishi, mavzuni o'qitishda puxta va bosqichma-bosqich yondashuv zarur.

5. O'qituvchining roli. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi tinish belgilarini o'rgatishda quyidagilarga e'tibor qaratishi zarur:

Har bir belgining ma'nosini hayotiy misollar bilan tushuntirish va kundalik faoliyatiga bevosita bog'lash;

Mavzularni interfaol metodlar (o'yinlar, dramatisatsiya, grafik tahlil, to'g'ri-noto'g'rini topish) asosida o'rgatish;

Darsda ko'proq amaliy topshiriqlar va mashqlarni qo'llash;

Nutqni ifodali o'qish orqali intonatsiyaga urg'u berish. Tinish belgilarini boshlang'ich sinflardan o'q'ri va ongli o'rgatish, o'quvchilarda yozma nutq madaniyatini shakllantirishning muhim bosqichidir. Bu nafaqat tilga oid bilimlarni, balki mantiqiy fikrlash, aniq ifoda qilish va tushunarli yozish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu sababli, punktuatsiya bo'limi boshlang'ich ta'lim metodikasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar orqali tinish belgilarini o'rgatish o'quvchilarga bilim olish jarayonida yangi imkoniyatlar yaratadi. Ular dars jarayonida jonli ishtirok etishadi va natijada o'z ko'nikmalarini yanada mustahkamlashadi. Qo'shimcha tarzda, innovatsion texnologiyalar ham boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

6. Innovatsion texnologiyalarning afzalliklari:

Interaktiv doskalar va elektron taqdimotlar: Har bir tinish belgisi uchun maxsus interaktiv taqdimotlar yoki doska yordamida qo'llanma yaratish orqali o'quvchilar harflar va belgilar bilan jonli ishlash imkoniga ega bo'ladi. Masalan, interaktiv doskada tinish belgilarini to'g'ri joylashtirish orqali matn mazmunini to'liq anglashni o'rganadilar.[8.46]

Ta'limiy dasturlar va mobil ilovalar: Bolalar uchun mo'ljallangan maxsus dastur va ilovalar yordamida har bir tinish belgisini esda qolarli qilib o'rganish imkoniyati mavjud. Bu dasturlar orqali bolalar tinish belgilarini o'zlashtirib, ularni

amalda qo'llashni o'rganadilar. Masalan, "Grammatik o'yinlar" ilovasi yordamida bolalar harflarni va tinish belgilarini joylashtirish bo'yicha mashq qilishadi.

Audio va video materiallardan foydalanish: Tinish belgilarini to'g'ri talaffuz qilish va jumladagi urg'ularni o'quvchilarga jonli tarzda tushuntirish uchun audio va video materiallardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, har bir tinish belgisi uchun alohida video orqali uning qo'llanilishi va jumladagi roli tushuntiriladi, bu esa o'quvchilarga yanada tushunarli bo'ladi.

Virtual sinf va onlayn resurslar: Virtual ta'lim vositalari yordamida o'qituvchilar tinish belgilariga oid mashg'ulotlarni o'quvchilarga mustaqil o'rganish uchun taqdim etadilar. Bu orqali o'quvchilar mashqlarni takrorlash va o'zlashtirishda yanada mustaqil bo'lishadi. Misol uchun, o'quvchilar tinish belgilariga oid onlayn testlardan o'tib, o'z bilimlarini baholashlari mumkin.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning nutqiy, intellektual hamda kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, yozma nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida tinish belgilarini o'rgatish muhim didaktik va metodik vazifa hisoblanadi. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanilishi o'quvchilarning fikrini mantiqan izchil ifodalash, gap tuzilishini to'g'ri anglash hamda matn mazmunini aniq yetkazish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish nafaqat grammatik bilimlarni egallash jarayoni, balki o'quvchilarning nutqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan muhim pedagogik faoliyat sifatida qaraladi.

Tinish belgilarini o'rganish yozma nutqning mantiqiy va semantik tuzilishini anglash bilan chambarchas bog'liqdir. O'quvchilar gapning tugallanganligi, intonatsiyasi hamda sintaktik tuzilishini anglash orqali tinish belgilarining vazifasini tushunib boradilar. Masalan, nuqta gapning tugallanganligini bildirsa, so'roq belgisi savol ma'nosini, undov belgisi esa his-hayajon yoki buyruq mazmunini ifodalaydi. Vergul esa gap tarkibidagi sintaktik birliklar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan tinish belgilarini o'rgatish o'quvchilarning grammatik tafakkurini rivojlantirishga ham yordam

beradi. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayoni o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Bu jarayonda ko'rgazmalilik, izchillik va amaliy mashqlarga asoslangan metodlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar dastlab eng sodda tinish belgilarini o'zlashtiradilar. Keyinchalik esa murakkabroq punktuatsion holatlar bilan tanishib boradilar. Bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilishi o'quvchilarda mustahkam bilim va ko'nikmalar shakllanishini ta'minlaydi.

Boshlang'ich ta'limda tinish belgilarini o'rgatish o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish bilan ham uzviy bog'liqdir. Matnni to'g'ri o'qish va tushunish jarayonida tinish belgilarining roli katta. Ular o'quvchiga matndagi pauzalarni, ohang o'zgarishlarini va mantiqiy urg'ularni anglashga yordam beradi. Shu sababli tinish belgilarini o'rgatish nafaqat yozish, balki o'qish ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Jahon ta'lim tizimida ham tinish belgilarini o'rgatish muhim lingvistik kompetensiya sifatida qaraladi. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim standartlarida yozma nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida punktuatsiya qoidalarini o'zlashtirish muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Xalqaro baholash dasturlarida ham o'quvchilarning yozma nutq savodxonligi va matn bilan ishlash ko'nikmalarini baholashda tinish belgilaridan to'g'ri foydalanish muhim mezon sifatida e'tirof etiladi. Bu esa boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq punktuatsiya ko'nikmalarini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda ham tinish belgilarini o'rgatish masalasi pedagogika va metodika sohasida muhim ilmiy tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbek tilshunoslari va metodist olimlari tomonidan boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda tinish belgilarini samarali o'rgatish usullarini ishlab chiqishga qaratilgan ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqotlarda punktuatsiya qoidalarini o'qitishning didaktik asoslari, o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish metodlari hamda o'quv jarayonida qo'llaniladigan mashq turlari tahlil qilingan. So'nggi yillarda ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash tinish belgilarini o'rgatish jarayonini ham yangi

bosqichga olib chiqmoqda. Interaktiv metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish hamda didaktik o'yinlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday metodlar yordamida o'quvchilar tinish belgilarining vazifasini faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat orqali ham anglab boradilar.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi ham tinish belgilarini o'rgatishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron darsliklar, multimediya taqdimotlari, interaktiv mashqlar va ta'limiy dasturlar o'quvchilarning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalari o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatishning ilmiy jihatdan o'rganilish darajasi ham yildan-yilga kengayib bormoqda. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, funksional savodxonlikni shakllantirish hamda yozma nutq kompetensiyalarini rivojlantirishda punktuatsiya qoidalarining o'ni alohida o'rganilmoqda. Bu tadqiqotlar tinish belgilarini o'rgatish metodikasini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini shakllantirish, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish hamda nutq madaniyatini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli tinish belgilarini o'rgatish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish va uni ta'lim jarayonida samarali qo'llash pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayonini samarali tashkil etish zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlardan foydalanishni talab etadi. Ta'lim tizimining rivojlanishi, o'quv jarayonining kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilishi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi ona tili darslarini o'qitishda yangi metodik yondashuvlarni shakllantirdi. Mazkur jarayonda tinish belgilarini o'rgatish faqat qoidalarni yodlatish bilan

cheklanib qolmasdan, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy xulosa chiqarishi va nutqiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan faol ta'lim jarayoni sifatida tashkil etilishi muhim hisoblanadi. Zamonaviy metodlardan biri kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish hisoblanadi. Ushbu yondashuvda o'quvchilar faqat nazariy bilimlarni egallabgina qolmay, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini ham shakllantiradilar. Tinish belgilarini o'rgatishda bu yondashuv matn bilan ishlash, nutqiy vaziyatlarni modellashtirish hamda o'quvchilarning mustaqil yozma ishlari orqali amalga oshiriladi. Masalan, o'quvchilar turli matnlarni tahlil qilish jarayonida tinish belgilarining qo'llanish sabablarini aniqlashga harakat qiladilar. Bu esa ularning analitik tafakkurini rivojlantiradi. Muammoli ta'lim texnologiyasi ham tinish belgilarini o'rgatishda samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metod asosida o'quvchilarga muayyan muammoli vaziyatlar taqdim etiladi va ular bu vaziyatni tahlil qilish orqali to'g'ri xulosaga kelishga intiladilar. Masalan, bir xil mazmunga ega, lekin turli tinish belgilariga ega bo'lgan gaplar taqqoslanadi va o'quvchilar ularning ma'no farqini aniqlashga harakat qiladilar. Bunday metod o'quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtiradi va mavzuni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Interaktiv ta'lim metodlari ham boshlang'ich sinflarda punktuatsiya qoidalarini o'rgatishda muhim o'rin tutadi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Baliq skeleti" kabi metodlar o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Masalan, klaster metodidan foydalanish orqali tinish belgilarining vazifalari va qo'llanish holatlari grafik tarzda tizimlashtiriladi. Bu esa o'quvchilarning mavzuni yaxlit tizim sifatida idrok etishiga yordam beradi. Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi ham zamonaviy pedagogik amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ushbu metodda o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, muayyan mavzu bo'yicha mustaqil izlanish olib boradilar. Masalan, tinish belgilarining turli vazifalari haqida kichik tadqiqot topshiriqlari berilishi mumkin. O'quvchilar matnlar to'plash, ularni tahlil qilish va xulosa chiqarish orqali mavzuni chuqurroq o'zlashtiradilar. Bunday faoliyat ularning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'yin texnologiyalariga asoslangan metodlar ham boshlang'ich sinflarda samarali natija beradi. Didaktik o'yinlar orqali o'quvchilar tinish belgilarini qiziqarli va oson tarzda o'zlashtiradilar. Masalan, "Tinish belgini top", "Gapni to'ldir", "Xatoni tuzat" kabi o'yinlar o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va ularni faol fikrlashga undaydi. O'yin elementlari ta'lim jarayonining psixologik muhitini ijobiylashtiradi hamda o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan o'qitish tizimi ham zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Elektron ta'lim resurslari, interaktiv testlar, animatsion materiallar va multimedia taqdimotlari orqali tinish belgilarining qo'llanishini vizual tarzda ko'rsatish mumkin. Bu usul o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq idrok etishiga yordam beradi. Ayniqsa, multimediyaviy vositalari orqali gaplarning intonatsiyasi va tinish belgilarining bog'liqligini ko'rsatish o'quvchilarda chuqurroq tushuncha hosil qiladi.

Raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish ham tinish belgilarini o'rgatish jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon yaratmoqda. Onlayn mashqlar, interaktiv topshiriqlar va avtomatik baholash tizimlari o'quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday tizimlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash bilan birga xatolarini tahlil qilish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar. Shuningdek, integrativ yondashuv asosida o'qitish ham zamonaviy metodlardan biri hisoblanadi. Bu yondashuvda tinish belgilarini o'rganish boshqa fanlar bilan bog'liq holda tashkil etiladi. Masalan, o'qish darslarida matn tahlili jarayonida tinish belgilarining vazifasi ko'rsatib beriladi. Natijada o'quvchilar nazariy bilimlarni turli o'quv faoliyati jarayonida amaliy jihatdan qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Zamonaviy metodlarning qo'llanishi o'qituvchining metodik mahoratini ham talab etadi. O'qituvchi dars jarayonida turli pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirib qo'llashi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi hamda ta'lim jarayonini interaktiv shaklda tashkil etishi muhimdir. Bu jarayonda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, zamonaviy

metodlar va o'qitish tizimlaridan foydalanish boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ularning nutqiy kompetensiyalarini shakllantiradi hamda yozma nutq madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy metodlarni o'quv jarayoniga keng joriy etish ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

1.4. Boshlang'ich sinf ona tili darslarini o'qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodik muammo sifatida

Boshlang'ich ta'lim tizimida ona tili fanini o'qitish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda til vositalaridan ongli ravishda foydalanishga o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning axborotni tahlil qilish, muammoni turli nuqtai nazardan baholash, asosli xulosalar chiqarish hamda o'z fikrini dalillar orqali ifodalash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish muhim ilmiy-metodik vazifa hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim jarayonining dastlabki bosqichida til hodisalarini o'rganish bilan birga, nutq madaniyatini shakllantirish, o'z fikrini ravon va aniq bayon qilishni o'rganadilar. Ona tili darslari nafaqat grammatik bilimlarni berish, balki o'quvchilarning tafakkur faoliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodik muammo sifatida ko'riladi, chunki an'anaviy ta'lim jarayonida ko'pincha o'quvchilarning bilimni tayyor shaklda qabul qilishi ustuvor bo'lib, mustaqil tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalariga yetarlicha e'tibor berilmaydi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida o'quvchilarning mustaqil fikr yuritish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, mavjud ma'lumotlarni solishtirish hamda asosli qaror qabul qilish jarayoni sifatida talqin etiladi. Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning til birliklarini chuqur anglashiga, matn mazmunini tahlil qilishiga hamda nutqiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishiga yordam beradi. Masalan, o'quvchilar matn ustida ishlash jarayonida so'zlarning ma'nosini aniqlash, gaplarning tuzilishini tahlil qilish, tinish belgilarining vazifasini tushuntirish orqali fikrlash faoliyatini rivojlantiradilar.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning metodik jihatlari bir qator pedagogik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, o'quvchilarni faol ta'lim jarayoniga jalb etish muhim hisoblanadi. Bunda interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar yaratish, guruhli ishlash va bahs-munozara usullaridan foydalanish samarali natija beradi. Masalan, o'quvchilarga matn berilib, undagi grammatik yoki imlo xatolarini aniqlash topshirig'i berilishi mumkin. Bu jarayonda o'quvchilar matnni diqqat bilan tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi va ularni tuzatish yo'llarini taklif etadi. Natijada o'quvchilarning tahliliy fikrlashi rivojlanadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta'lim metodlari ham muhim o'rin tutadi. Muammoli vaziyatlar o'quvchilarni mustaqil izlanishga undaydi hamda ularning bilimlarni faol o'zlashtirishiga yordam beradi. Masalan, o'qituvchi bir xil gapni turli tinish belgilar bilan yozib, ularning mazmunidagi farqni aniqlashni o'quvchilarga taklif etishi mumkin. Bu usul o'quvchilarga tinish belgilarining grammatik va semantik ahamiyatini tushunishga yordam beradi hamda ularni mustaqil fikr yuritishga o'rgatadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Elektron darsliklar, multimedia taqdimotlari, interaktiv mashqlar va onlayn ta'lim platformalari o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, interaktiv dasturlar orqali o'quvchilarga matnni tahlil qilish, xatolarni topish yoki turli variantlar orasidan to'g'risini tanlash topshiriqlari berilishi mumkin. Bu esa o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida o'qituvchining roli ham muhim hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilarga tayyor javoblarni berish o'rniga, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi savollar berishi, muammoli vaziyatlar yaratishi va o'quvchilarning fikrini erkin ifodalashiga sharoit yaratishi zarur. Bunday yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikr bildirish, o'z qarashlarini asoslash va boshqalarning fikrini hurmat qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Umuman olganda, boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodik muammo sifatida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bu jarayon

o'quvchilarning nafaqat til bilimlarini mustahkamlash, balki ularning tafakkurini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish hamda nutq madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ona tili ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni takomillashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash muhim vazifa hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi va mohiyati

Tanqidiy fikrlash – o'quvchilarning axborotni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida uning ahamiyati

Bu jarayon o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi va til hodisalarini chuqur anglashga yordam beradi.

Metodik yondashuvlar

Interaktiv metodlar, muammoli ta'lim, guruhli ishlash va bahs-munozara orqali o'quvchilar faol ta'lim jarayoniga jalb etiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rnini

Raqamli ta'lim vositalari o'quvchilarning mustaqil o'rganish faoliyatini rivojlantiradi.

O'qituvchining roli

O'qituvchi o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi metodlardan foydalanishi zarur.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish metodologik va metodik asoslarning puxta ishlab chiqilishini talab etadi. Pedagogik tadqiqotlarda metodologiya ilmiy izlanishning nazariy asoslarini, ilmiy qarashlar tizimini hamda tadqiqot olib borishning umumiy yo'nalishlarini belgilab beradi. Metodika esa mazkur nazariy asoslar negizida ta'lim jarayonini amaliy jihatdan tashkil etish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va

malakalarini shakllantirish usullari, vositalari va shakllarini o'z ichiga oladi. Shu sababli boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonini o'rganishda metodologiya va metodika bir-biri bilan uzviy bog'liq holda qaraladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodologiyasi zamonaviy pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlarining nazariy qarashlariga tayanadi. Avvalo, kompetensiyaviy yondashuv metodologik asos sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchilarning faqat bilimlarni egallashi emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishi ham muhim hisoblanadi. Ona tili darslarida bu yondashuv o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, til hodisalarini tahlil qilish, matn bilan mustaqil ishlash hamda o'z fikrini asosli tarzda ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodologik asoslardan yana biri tizimli yondashuv hisoblanadi. Tizimli yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayoni o'zaro bog'liq elementlardan iborat murakkab tizim sifatida qaraladi. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida o'qitish mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllari bir-biri bilan uyg'un holda tashkil etilishi zarur. Bu jarayon o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga hamda ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodologiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu yondashuvga ko'ra, o'quvchilar bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki o'quv jarayonining faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo'lishi lozim. Ona tili darslarida o'quvchilar matnlarni tahlil qilish, grammatik hodisalarni taqqoslash, muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali faol bilish faoliyatiga jalb etiladi. Natijada ularning tafakkuri faollashadi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi esa mazkur metodologik asoslar negizida ta'lim jarayonini tashkil etish usullarini o'z ichiga oladi. Metodik jihatdan qaraganda, ona tili darslarida interaktiv metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. "Aqliy hujum", "klaster", "insert", "bahs-munozara", "muammoli savollar" kabi metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga

yordam beradi. Masalan, o'quvchilarga matn berilib, undagi grammatik yoki imlo xatolarini aniqlash topshirig'i berilishi mumkin. Bu jarayon o'quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi hamda ularni muammoni mustaqil hal qilishga o'rgatadi. Metodik yondashuvda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish ham muhim hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'proq ko'rgazmali va amaliy faoliyat orqali bilimlarni o'zlashtiradilar. Shu sababli ona tili darslarida rasmiy materiallar, jadval va diagrammalar, didaktik o'yinlar hamda interaktiv mashg'ulotlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday metodlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham metodik jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar, interaktiv mashqlar va onlayn platformalar o'quvchilarning mustaqil o'rganish faoliyatini rivojlantiradi. Bu vositalar orqali o'quvchilar matnlarni tahlil qilish, xatolarni aniqlash va turli vazifalarni bajarish jarayonida faol ishtirok etadilar. Umuman olganda, boshlang'ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodologiyasi pedagogik jarayonning nazariy asoslarini belgilab bersa, metodika ushbu jarayonni amaliy jihatdan tashkil etish usullarini o'z ichiga oladi. Mazkur ikki yo'nalishning uyg'unligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda ularning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

II BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA TINISH BELGILARINI O'RGATISH METODIKASI

2.1. 1-2-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish: mavzular, mashqlar va dars ishlanmalar

Boshlang'ich sinflarga tinish belgilarini o'rgatish ta'lim jarayonining asosiy bosqichlaridan biridir. Dastlab boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish soddaroq, tushunarli va ularning yosh xususiyatlari inobatga olgan holda o'rgatiladi. Jumladan, o'quvchilar alifbo va so'z boyligini o'zlashtirish bilan birga yozma nutqda tinish belgilaridan to'g'ri foydalanishni o'rganadilar. Biz o'quvchilarga faqatgina ona-tili darslari mobaynida tinish belgilarini o'rgatmaymiz, balki alifbe, o'qish, tarbiya va boshqa darslar mobaynida ham tinish belgilarini o'rgatib boramiz. Birinchi bosqichda to'rtta tinish belgilari nuqta, vergul, so'roq va undov belgilarining umumiy vazifasini tushuntirishga qaratiladi. [9.57-58]

Boshlang'ich sinflarda 1-sinf darsligining 3-qismida 27-mavzu: *Gaplarning oxiriga qo'yiladigan tinish belgilar* mavzusi o'tiladi. Bu darsda o'quvchilar to'rtta tinish belgilar nuqta, so'roq, undov va vergul bilan tanishadi. Mavzu yuzasidan topshiriqlar, mashqlar ham bajariladi.

"1-mashq: Gaplarni o'qing. Gaplarning oxiriga kerakli tinish belgilarini qo'yib ko'chiring.

Qachon bahor keladi

Ey bahor, qanchalar go'zalsan

Sizga qaysi fasl yoqadi

Bahorda qushlar issiq o'lkalardan qaytadi

Assalom, fasllar kelinchagi Navro'zi olam

Bahorda qanday gullar ochiladi "[10.84]

Ushbu mashq 1-sinf o'quvchilariga mos sodda ko'rinishda keltirilgan bo'lib, o'quvchilarga tinish belgilari haqida boshlang'ich tushunchalar beriladi. Bu turdagi mashqlar orqali darak, so'roq, buyruq gaplarning farqini anglab boradi.

2-mashq. Matnni o'qing. Nechta gap borligini aniqlang. Matndagi gaplar chegarasini topib ko'chiring.

Maktab hovlisi

O'quvchilar maktab hovlisida gulzor barpo etishdi o'g'il bolalar yer chopishdi qiz bolalar gul ekishni har kuni o'quvchilar gul ko'chatlarini sug'orishdi tez kunda maktab hovlisidagi gulzorda ochilgan gullarining xushbo'yi ifori hamma yoqqa tarala boshladi"[11.86]

O'quvchilar ushbu mashqni bajarish, matnda nechta gap borligini aniqlash mobaynida gaplarni chegarasini topishadi. Bu esa, o'quvchilarda gaplarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Berilgan gaplar oxiriga nuqta va boshqa tinish belgilarini qo'yish mashqlari orqali tugallangan va tugallanmagan gaplarni farqlashni o'rganishadi. Boshlang'ich sinflarda mavzular yuzasidan topshiriqlar va mashqlarni interaktiv usullar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan xolda tashkil etish ham maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki interaktiv usullar, interfaol metodlar bolalar uchun darsni qiziqarli va jonli qilib, ularning ta'lim jarayoniga faol jalb bo'lishiga yordam beradi. Shu jumladan, tinish belgilarini o'rganish jarayonida interaktiv usullardan foydalanish o'quvchilarga belgilarni vizual va amaliyotda o'rganish imkoniyatini beradi. Bu usullar orqali o'quvchilar bilim olish jarayonida ishtirok etib, har bir tinish belgisi qanday qo'llanilishini mustaqil tahlil qilishadi.

2-sinflarda tinish belgilarini o'qitishda aynan mavzu ajratilmagan. Ammo IV chorakda "Nutq. Gap" mavzusi orqali tinish belgilari haqida yana ko'proq ma'lumotlarga ega bo'lishadi. Ushbu mavzu tarkibida Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari berilgan va o'quvchilar bu mavzularda darak gap, so'roq gap, undov gaplar haqida ma'lumotga ega bo'lish mobaynida tinish belgilarini haqidagi bilimlarini mustahkamlab borishadi. Jumladan, darslarda mavzu yuzasidan

topshiriqlar va mashqlar bajarishadi: gaplarga so'roq va undov belgilarini qo'yish ketma-ket so'zlar orasiga vergul qo'yish, diktant mashqlari orqali to'g'ri belgilar qo'yish, gapda so'roq gaplarni aniqlang kabi. Jumladan, 6-mashqda: O'qing. Matndagi so'roq gaplarni yozing. Qaysi so'z so'roq bildirayotganini ayting va beldilang. *"Kompasning vatani qayer? U qachon ixtiro qilingan? Bilasizmi, kompasni bundan o'n ming yil oldin xitoyliklar ixtiro qilishgan. Uning ko'rsatkichi doim shimol tarafni ko'rsatadi. Kompas bilan kimsasiz sahroda ham cheksiz dengizlarda ham adashib qolmaymiz. Kompas ixtiro qilinganidan so'ng Yerning hali inson oyog'i yetmagan hududlari kashf etiladi. Savdogarlar, elchi va sayyohlar uzoqdagi davlatlarni yo'lda adashmay topib boradigan bo'ldilar"*[12.10]

Ushbu turdagi mashqlar o'quvchilarda gaplarni bir-biridan ajrata olish, so'roq gaplarni boshqa gaplardan farqlay olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Mashq va topshiriqlar bolalar uchun bilimlarni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tinish belgilariga oid mashqlar o'quvchilarning bilimlarini yanada chuqurlashtirish va ularni amaliyotda qo'llashni mustahkamlash imkoniyatini beradi. Masalan, o'qituvchi so'z va jumladan iborat qisqa matnlar beradi va o'quvchilar ularni to'g'ri tinish belgilarini joylashtirib to'ldiradilar. Bu mashqlar yordamida o'quvchilar matnning mazmunini yaxshiroq anglashga va tinish belgilarini o'z o'mida ishlatishga o'rganadilar.

Qayta yozish topshiriqlari: Berilgan jumlar yoki matnlarni qayta yozish va ularning tinish belgilarini to'g'ri joylashtirish topshiriqlari o'quvchilar uchun amaliy mashg'ulot sifatida xizmat qiladi. Masalan, tinish belgilarisiz berilgan matn to'g'ri belgilar bilan qayta yozish orqali o'quvchilar qoidalamini mustahkamlaydilar.

Tinish belgilari qo'llanilgan matnlarni tahlil qilish: O'quvchilarga tayyor matnlar berilib, ularda ishlatilgan tinish belgilarining vazifasini aniqlash topshiriladi. Bu o'quvchilarga qaysi belgi qayerda va nima uchun qo'llanganini anglashga yordam beradi, ularda mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Jumla tuzish va belgilar qo'yish: O'quvchilarga turli so'zlar va iboralar beriladi, ular esa ulardan mustaqil ravishda to'g'ri jumlar tuzib, mos tinish belgilarini qo'yishlari kerak bo'ladi. Masalan, o'qituvchi "Maktab", "yangilik", "qiziqarli" kabi so'zlar beradi va o'quvchilar ularni bog'lab, ohangiga mos ravishda tinish belgilarini tanlaydilar. Mashq va topshiriqlar o'quvchilarning tinish belgilarini amalda qo'llashni o'zlashtirishlariga yordam beradi. Bu usul yordamida ular matn mazmunini to'liq anglash va o'z fikrlarini aniq bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

O'quvchilarda tinish belgilarini to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishda mashqlar va nazorat topshiriqlari muhim o'rin tutadi. Tinish belgilariga oid mashqlar orqali o'quvchilar nazariy bilimlarini mustahkamlaydilar va ularni amaliyotda qo'llashga o'rganadilar.

1-2-sinflarda tinish belgilarini o'rgatishda rangli kartochkalar, rasmi ko'rgazmalar, jismoniy harakatli o'yinlar bilan birga ishlash o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va mavzuni yengilroq o'zlashtirishlariga yordam beradi. Shu bosqichda asos solingan bilim va ko'nikmalar yuqori sinflarda chuqurlashtiriladi. Bundan tashqari 1-2- sinflarga tinish belgilarini o'rgatishda interaktiv usullardan foydalanish ham maqsadga muvofiqdir. Interaktiv usullar yordamida o'quvchilar tinish belgilarini eslab qolish va ularni matnda to'g'ri joylashtirishni o'rganadilar. Bu usullar bolalarda o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi va dars jarayonini samarali qiladi. Shu o'rinda, o'yin texnologiyalari ham o'quvchilarga dars jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatini beradi va ularning nutqiy savodxonligini oshiradi. Shu bilan birga, bu usul tinish belgilarini yodda saqlashni osonlashtiradi va bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi.

Interaktiv usullarning afzalliklari

Doskada faol ishlash: O'quvchilar interaktiv doska yordamida tinish belgilarini amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Masalan, doskada berilgan jumlar ichidan nuqta, vergul yoki undov belgisi kerak bo'lgan joylarni belgilab, tinish belgilarini qanday ishlatishni tushunadilar.

Jamoaviy faoliyatni rag'batlantirish: Har bir o'quvchining faol qatnashishini ta'minlash uchun guruh va juftliklarda ishlash o'tkaziladi. Bu esa o'quvchilarga bir-birlari bilan tinish belgilarini qo'llash tajribasini almashishga imkon beradi. Masalan, har bir guruhga bitta matn beriladi va ular o'z navbatida tinish belgilarini to'g'ri joylashtirib, o'z ishlarini himoya qilishadi.

Misol va topshiriqlarni jamoa bilan tahlil qilish: O'quvchilarning tahlil qilish, fikr yuritish va o'z bilimlarini boshqalar bilan baham ko'rish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun berilgan jumlar yoki matnlarda tinish belgilarini qayerda qo'llash kerakligini birgalikda muhokama qilish o'tkaziladi.

Elektron resurslardan foydalanish: Maxsus interaktiv o'yinlar, testlar va boshqa elektron resurslar yordamida o'quvchilar har bir tinish belgisini qanday qo'llanishini takrorlashlari mumkin. Misol uchun, onlayn o'yinlar orqali o'quvchilar tinish belgilarining qo'llanilishiga oid bilimlarini sinab ko'radilar.

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish bolalarning savodxonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tinish belgilarini to'g'ri qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirish orqali o'quvchilar jumla va matnlarning ma'nosini to'liq anglaydilar.

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish metodlarining afzalliklari

Hikoya tuzish va tahlil qilish: O'quvchilarga hikoya yoki matn tuzish topshirig'i beriladi va ular matnga mos tinish belgilarini joylashtiradilar. Masalan, o'quvchilar o'zlari yaratgan hikoyani tinish belgilariga e'tibor qaratgan holda yozadilar.

Dialog va suhbat mashqlari: Tinish belgilarining og'zaki nutqda qanday ishlatilishini tushuntirish uchun dialog va suhbat mashqlari o'tkaziladi. Masalan, so'roq va undov belgilaridan foydalanib, ular dialogdagi ohangni to'g'ri ifoda qilishni mashq qiladilar.

Matn tahlili va qayta yozish: O'quvchilar berilgan matnni tahlil qilib, uning tinish belgilari qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadilar va ularni qayta yozadilar. Bu

metod yordamida o'quvchilar tinish belgilarining mantiqiy bog'lanishlarni yaratishdagi o'rnini tushunadilar.

Og'zaki nutqda pauzalarni belgilash: O'quvchilar og'zaki nutqda tinish belgilariga mos ravishda pauza qilishni mashq qiladilar. Masalan, undov yoki savol belgisiga mos ravishda intonatsiyani o'zgartirishni o'rganadilar.

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish usullari o'quvchilarga tinish belgilarining nafaqat yozuvda, balki nutqdagi rolini ham tushuntiradi. Bu usul ularning savodxonligini oshirishda va mazmunli nutq shakllantirishda muhim hisoblanadi.

Dars ishlanma

Sana _____

Mavzu: Gaplarning oxiriga qo'yiladigan tinish belgilari

Ta'limiy maqsadlar: O'quvchilarni o'tilgan mavzu bilimlarini mustahkamlash va yangi mavzu bo'yicha yangi bilimlar berish ona tilidagi qoidalar va to'g'ri yozish ko'nikmalarini shakllantirish va ularning nutq ravonligi haqida ma'lumot berish;

Tarbiyaviy maqsadlar: o'quvchilarga beriladigan rasmlar hamda savollar ustida ishlash orqali vatanga muhabbat hissini uyg'otish;

Rivojlantiruvchi mashqlar: o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish, mavzu doirasida lug'at boyligini hamda yozma savodxonligini oshirish.

Milliy o'quv dasturidagi malaka talablari bilan mosligi:

Og'zaki nutq: kichiklar, tengdoshlari hamda kattalar bilan suhbat hamda muhokama jarayonida muloqot odobiga (bir-birini hurmat qilish, sizga chiqishni hurmat bilan so'rash, mavzu yoki matn yuzasidan navbat bilan gapirish) rioya qiladi: suhbat yoki muhokama jarayonida boshqalarning fikriga munosabat bildira oladi;

Yozma nutq: fikr ifodalashda vergul, nuqta, so'roq hamda undov belgilarini to'g'ri qo'llay oladi; o'zining hamda oila a'zolarining shaxsiy ma'lumotlarini (ism, familiya, manzili) yoza oladi;

Tinglab tushunish: birinchi sinf darajasiga mos matnlarni voqea – hodisa, shaxs. narsa yoki joy haqidagi ma'lumotlar so'zlovchi tomonidan ochiq ifodalanganda savollarga javob bera oladi; sinf darajasiga mos badiiy va informativ matnni tinglash jarayonida voqea – hodisa sodir bo'layotgan makon hamda zamon haqida taxmin qila oladi, taxminlarni asoslab bera oladi.

Lingvistik kompetensiya: tovushlarni ta'niydi, ularni harflarga moslashtira oladi, tovushlarni qo'shib so'z hosil qila oladi, tovushlar joylashuvini o'zgartirib yoki tovushni olib tashlab yangi so'z hosil qila oladi; bo'g'inlarni birlashtiradi, joylashuvini o'zgartirib yangi so'z hosil qiladi.

Darsni turi: Yangi bilim berish;

Darsning turi: Savol javob, tushuntirish, didaktik o'yinlar

Darsning jihozi: Kitob, tarqatma materiallar, mavzuga oid ko'rgazmali qurollar.

Metodlar: "Aqliy hujum", savol-javob, bo'g'in zanjiri, klaster, juftlikda ishlash, mustaqil yozuv.

Vositalar: Rangli belgilar kartochkalari, ko'rgazma taxta, elektron taqdimot, ish varaqalari

T/r	Bo'limlar	Vaqt
1	Tashkiliy qism	3 daqiqa
2	O'tilgan mavzuni mustahkamlash	5 daqiqa
3	Yangi mavzuni bayoni	15 daqiqa
4	Yangi mavzuni mustahkamlash	10 daqiqa

5	O'quvchilarni rag'batlantirish. Darsni yakunlash	10 daqiqa
6	Uyga vazifa	2 daqiqa
7	Jami	45 daqiqa

I. Tashkiliy qism, sinf tozaligi, o'quvchilar bilan salomlashish:

Bu qismda o'qituvchi o'quvchilar bilan salomlashadi, davomat oladi, sinfni tozaligini tekshiradi.

Mana bugun ochiq dars,

Xush kelibsiz, azizlar.

Dars o'tib Xushnud qilay,

Tahlil qiling ustozlar.

Agarda qilsam xato

Xulosaga shoshilmang.

Beayb Parvardigordir,

Bugun hech shubha qilmang

Darsga kirsangiz gar,

Haftasiga bir bora.

Shunda balkim bizlarga

Bosmas hayajonimiz.

Dillar qulfini ochamiz

Keling, bugun barchamiz.

Aql nurini sochamiz.

II. O'TILGAN MAVZUNI MUSTAHKAMLASH

Oldingi darsda o'tilgan tinish belgilarini (vergul, nuqtali vergul) esga tushirish
Savol-javob:

Biz o'tgan mavzuda nimalarni o'rgandik?

Gap ichida qaysi belgilar ishtirok etadi?

Tinish belgilarining nutqdagi roli haqida qisqacha suhbat.

III. YANGI MAVZUNI BAYONI

Gap oxiriga qo'yiladigan tinish belgilari:

Nuqta (.) — tugallangan xabar gap oxiriga qo'yiladi.

Misol: Bugun ob-havo yaxshi.

So'roq belgisi (?) — savol gap oxiriga qo'yiladi.

Misol: Sen ertaga kelasanmi?

Undov belgisi (!) — undov gaplar, hayajon yoki buyruqni bildiruvchi gaplar oxiriga qo'yiladi. Misol: Voy, nima qilding! Yuringlar, boshladik!

Topshiriq: So'zlardan gaplar hosil qiling. Gaplarning oxiriga mos tinish belgilarini qo'yib ko'chiring.

1. insonni Sport chiniqtiradi.

Sport insonni chiniqtiradi.

2. milliy sport Kurash turidir.

Kurash milliy sport turidir.

3. insonni U tarbiyalaydi kuchli va chidamli qilib.

U insonni kuchli va chidamli qilib tarbiyalaydi.

4. qaysi yoqadi sport Sizga turi.

Sizga qaysi sport turi yoqadi?

5. Ey azizlar kelibsiz xush

Ey azizlar, xush kelibsiz.

1-mashq: Gaplarni o'qing. Gaplarning oxiriga kerakli tinish belgilarini qo'yib ko'chiring.

- Qachon bahor keladi
- Ey bahor, qanchalar go'zalsan
- Sizga qaysi fasl yoqadi
- Bahorda qushlar issiq o'lkalardan qaytadi
- Assalom, fasllar kelinchagi Navro'zi olam
- Bahorda qanday gullar ochiladi

2-mashq. Gaplarning chegarasini aniqlang. Kerakli tinish belgilarini qo'yib ko'chiring.

JALA

Biz dalaga yetib kelganimizda ob-havo o'zgara boshladi to'satdan kuchli shamol ko'tariladi birdan ulkan qora bulut osmonni qoplab hamma yoq qorong'i bo'lib qoldi qayoqqa qochish kerak qayerga berkinish kerak mana hozir jala quyadi.

2-mashq. REBUSNI YECHING. *O'quvchilar darslikda berilgan rebusni o'g'zaki bajarishadi.*

QUVNOQ DAM OLISH DAQIQASI

O'tiramiz o'g'il-qiz,

Barchamiz ahil-inoq.

O'rmimizdan turamiz,

Asta joyda yuramiz.

Qo'llarni ko'taramiz,

So'ngra chapak chalamiz.

Qo'llarni tushiramiz,

Boshni chapga va o'nga

Aylantirib olamiz.

Birozgina dam olib

Keyin yana yozamiz.

IV. YANGI MAVZUNI MUSTAHKAMLASH:

Bajarilishi yuzasidan ko'rsatma beriladi: Doskada va mustaqil bajariladi. Mavzu yuzasidan o'quvchilarga tarqatmalar berilib, savol-javob o'tkaziladi. Masalan: tarqatmalarda quyidagicha savollar bo'ladi.

!:

Xabar, darak mazmunidagi gaplar oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

Qaysi gaplar oxiriga undov qo'yiladi?

Vergul tinish belgisi yana qay hollarda ishlatiladi?

"Men bugun 5 baho oldim" gapi oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

"Bo'g'in zanjiri" o'yini

Ushbu o'yinni hamma o'quvchilar alohida qiziqish bilan o'ynashadi. Ba'zan katta yoshdagi o'quvchilar orasida o'tkaziladi. Hatto maktab o'qituvchilari bu o'yinni mas'uliyat bilan bajarishadi. Bolalar uni bajarish davomida mavhum fikrlaydilar. Ilgaridan o'rgangan so'zlarini xotiralaridan qayta tiklab, ikki so'z uchun umumiy bo'lgan bo'g'inni aniqlashadi. O'yinni o'tkazishda "Bo'g'inlar zanjiri" o'yinidan foydalansa bo'ladi.

O'yindan namuna:

I	II
Qa....(lan)	Bog'....(non)
Daf....(tar)	San....(diq)
Ki....(tob)	So'm....(ka)
Me....(tod)	Jad....(val)
Ko'p....(rik)	Zi....(rak)

IV. O'QUVCHILARNI RAG'BATLANTIRISH. DARSNI YAKUNLASH.

Darsda faol qatnashgan o'quvchilar baholanadi va rag'bat kartochkalari bilan rag'batlantirildi.

V. UYGA VAZIFA.

4-mashq. Matnni o'qing. Nechta gap borligini aniqlang. Matndagi gaplar chegarasini topib ko'chiring.

Maktab hovlisi

O'quvchilar maktab hovlisida gulzor barpo etishdi o'g'il bolalar yer chopishdi qiz bolalar gul ekishni har kuni o'quvchilar gul ko'chatlarini sug'orishdi tez kunda maktab hovlisidagi gulzorda ochilgan gullarining xushbo'y ifori hamma yoqqa tarala boshladi.

Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayoni o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini shakllantirish, grammatik va sintaktik tuzilishni tushunishini rivojlantirish hamda mantiqiy tafakkurini mustahkamlashga qaratilgan. 1-2-sinf o'quvchilari hali yozish va o'qish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichida bo'lgani sababli darslarni metodik jihatdan izchil, interaktiv va amaliy mashqlar bilan boyitilgan tarzda tashkil etish pedagogik samaradorlikni oshiradi. Tinish belgilarini o'rgatish mavzulari sintaktik va semantik jihatdan oddiydan murakkabga qarab tuziladi. Dastlab, nuqta va so'roq belgisi mavzusi o'rgatiladi, bunda gapning tugallanishi, savol gaplarni aniqlash va ularni to'g'ri belgilash ko'nikmalari shakllantiriladi. Mashqlar sifatida o'quvchilarga matndagi tugallanmagan gaplarni nuqta bilan to'ldirish, savol gaplarga so'roq belgisi qo'yish topshiriladi. Keyinchalik undov belgisi va undovli jumlar o'rganiladi, bu esa his-hayajon, buyruq yoki chaqiriq mazmunini ifodalashga qaratiladi. Mashqlarda o'quvchilar undovli gaplarni to'ldirish va nutqiy intonatsiyani ovoz bilan ifodalash orqali faol ishtirok etadilar.

Vergulning sodda qo'llanilishi, so'zlar yoki gap qismlarini ajratish, kiritma gaplarni aniqlash mavzusi esa o'quvchilarga sintaktik birliklar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, qo'shtimoq va iqtibos belgilarining vazifalari o'quvchilarga matndagi boshqa shaxs nutqi yoki iboralarni ajratib ko'rsatishda o'rgatiladi. Oddiy shakldagi tire va nuqtali vergul mavzulari esa gap tarkibidagi izohlar, qo'shimchalar va parallel tuzilmalarda qo'llaniladi.

Mashqlar turli shakllarda bo'lishi lozim. Gapni tugatish mashqlari o'quvchilarning tinish belgilarining vazifasini amaliy tarzda tushunishiga xizmat qiladi. Matndagi tahlil qilish mashqlari esa qisqa hikoya yoki matndagi tinish belgilarini aniqlash va to'g'ri qo'yish orqali amalga oshiriladi. Rolli o'yinlar va vizual mashqlar o'quvchilarning diqqatini jalb qilishi, mustaqil fikrlashini faollashtirishi mumkin. Shu bilan birga, yozma amaliyotlar o'quvchilarning o'z fikrlarini qisqa hikoya yoki maqola shaklida yozish, u yerda o'rgatilgan tinish belgilarini to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Dars ishlanmalari esa pedagogik jihatdan tarkibiy va izchil bo'lishi lozim. Har bir dars kiruvchi qism, asosiy qism va amaliy mashqlar bilan yakunlanadi. Kiruvchi qismda mavzu bilan tanishtirish va avvalgi bilimlarni faollashtirish amalga oshiriladi. Asosiy qismda yangi tinish belgilarining vazifalari tushuntiriladi, ularni vizual va amaliy mashqlar orqali mustahkamlash ishlari olib boriladi. Amaliy mashqlar orqali o'quvchilar mustaqil ishlaydi, xatolarini aniqlaydi va tuzatadi. Darsning xulosa qismida o'quvchilar o'rgangan bilimlarini tahlil qiladi va refleksiya orqali mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy pedagogik metodlar ham tinish belgilarini o'rgatishda katta ahamiyatga ega. Kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta'lim, interaktiv metodlar, loyiha asosida o'qitish va didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini faol ishtirok etishga undaydi. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarga o'rgangan bilimlarini real kommunikativ vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi. Muammoli ta'lim metodida o'quvchilar tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi bilan bog'liq vaziyatlarni tahlil qilib, xulosa chiqaradilar. Interaktiv metodlar, jumladan "klaster", "aqliy hujum", "insert" kabi usullar mavzuni tizimli o'zlashtirishga yordam beradi. Loyiha asosida o'qitish esa o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi va tinish belgilarini amaliy kontekstda qo'llash imkonini yaratadi. Didaktik o'yinlar orqali o'quvchilar o'rgangan bilimlarini qiziqarli shaklda mustahkamlashadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish ham 1-2-sinflarda tinish belgilarini o'rgatishni samarali qiladi. Elektron darsliklar, interaktiv mashqlar, animatsion materiallar va multimedia taqdimotlari

o'quvchilarga mavzuni vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, onlayn mashqlar va avtomatik baholash tizimlari o'quvchilarning mustaqil ishlashini rag'batlantiradi, ularning xatolarini aniqlash va tuzatishga imkon yaratadi. Shu tarzda, 1-2-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish darslari mavzularni izchil tashkil etish, turli mashqlar va dars ishlanmalari bilan boyitish, zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini, mantiqiy tafakkurini va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayoni shunday tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv orqali o'quvchilarning ona tili madaniyatini mustahkamlash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2.2. 3-4-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish: mashqlar va metodik yondashuvlar haqida

Endilikda, 3-4-sinflarda o'quvchilarga tinish belgilarini o'rgatish bolalarning yosh xususiyatlariga bog'liq ravishda biroz murakkabroq va kengroq o'qitiladi. Bu bosqichda ularning grammatik bilimlarini chuqurlashtirish, xususan, tinish belgilarini ongli ravishda to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirishga katta e'tibor qaratiladi. Ayniqsa, murakkab gap tuzilmalari, to'g'ridan-to'g'ri nutq, qo'shma gaplar va mantiqiy ohangli ifodalarni o'zlashtirishda tinish belgilarini to'g'ri ishlatish muhim ahamiyat kasb etadi.

3-sinf darslarida 1-chorak 8-dars "Gap va uning turlari" mavzusi mobaynida o'quvchilarga tinish belgilari haqida qo'shimcha ma'lumotlar va unga doir topshiriqlar va mashqlarni bajarishadi. Shu o'rinda "Gap tugallangan fikrni bildiradi. Yozuvda har bir gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi. Gap oxiriga nuqta (.), so'roq (?), undov (!) belgilari qo'yiladi. Nuqta, so'roq, undov belgisi tinish belgilari deb ataladi" [13.47] kabi qoidalar ham keltirilganligi ko'rishimiz mumkin. Ushbu darslar mobaynida o'quvchilar tinish belgilari haqida bilimlar yanada kengaytirib, mustahkamlab boradi. 8-darsda bitta hikoya berilgan bo'lib, 1-topshiriqda ushbu hikoya asosida savollar berilgan: 1. "Hikoyada nechta nuqta, nechta so'roq va nechta undov gaplar qatnashganini aniqlang" kabi. Ushbu topshiriqlar orqali o'quvchilarda topqirlik, ziyraklik fazilatlarini rivojlantirish mumkin. O'quvchilar keyingi darslarda "Darak gap", "So'roq gaplar", "Buyruq gaplar" va "His-hayajon gaplar" mavzulari ustida ishlashadi. Bu mavzular orqali tinish belgilari haqidagi bilimlari yanada mustahkamlashadi. Dars jarayoni davomida bajariladigan mashq va topshiriqlardan tashqari yana ko'rgazmali materiallar va diagrammalar o'quvchilarning diqqatini jalb qilish, ularning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshirish va tinish belgilarini yanada aniq tushunishga yordam beradi. Hamda darsda o'quvchilar faolligini oshiradi. Ushbu materiallar yordamida tinish belgilarining vazifasi va ularning nutqdagi o'rni osonroq tushuntiriladi.

Dars ishlanma

Sana _____

Sinf: 3-sinf

Mavzu: His-hayajon gaplarda tinish belgilarining qo'llanishi

Darsning maqsadi:

- A) *Ta'limiy maqsad:* His-hayajon gap haqida ma'lumot berish;
- B) *Tarbiyaviy maqsad:* o'quvchilarni erkin fikrlashga o'rgatish, so'z boyliklarini oshirish;
- C) *Rivojlantiruvchi maqsad:* Yangi so'zlarni hosil qilish, hozirjavoblik, tez fikrlash ko'nikmalarini oshirish.

Shakllantiriladigan kompetensiyalar:

Tayanch kompetensiyalar: TK1- tayanch kompetensiya, TK3- o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi.

Fanga oid kompetensiya: FK1- nutqiy kompetensiya.

Dars turi: Mustahkamlash.

Dars usuli: Suhbat, savol-javob, "Tarmoqlash" metodi, "DEKODER" metodi, "Ikkala bo'g'inda ham bir xil unli" o'yini, Anagramma metodi.

Darsning jihozlar: Darslik, ko'rgazmali qurollar, rasmlar, tarqatmalar.

№	Bo'limlar	Vaqqi
1	Tashkiliy qism	3 daqiqa
2	O'tilgan mavzuni mustahkamlash	5 daqiqa
3	Yangi mavzu bayoni	15 daqiqa
4	Yangi mavzuni mustahkamlash	10 daqiqa

5	O'quvchilarni rag'batlantirish. Darsni yakunlash	10 daqiqa
6	Uyga vazifa	2 daqiqa
7	Jami	45

Darsning borishi:

- I. **Tashkiliy qism:** Salomlashish, navbatchi o'quvchilardan davomatni aniqlash, sana, oy va yilni yozish.

Dars shiori: Ona tilim, jon tilim,

So'zlarga boy jon tilim.

O'quvchi:

Sen onam tilisan, otam tilisan,

Sen bobom tilisan, asrlar oshgan.

Oh, ona tilginam, muqaddas tilim.

Bunchalar shirinsan, bunchalar so'lim.

O'qituvchi: -Barakalla, aziz o'quvchilar, o'rtog'ingiz yozuvchi Shuhratning til haqidagi she'ridan to'rtlik keltirdi. Endi til haqidagi hikmatli so'zlar va maqollardan eshitsak.

O'quvchilar:

1. *Taom lazzati o'zida*
Odam lazzati so'zida.
2. *Yaxshi so'z yerda qolmas.*
3. *Shirin so'z qaymoqli ayron,*
4. *Achchiq so'z bo'yningga arqon.*
Shirin yuzingdan - -shirin so'zing a'lo.

II. O'tilgan mavzuni mustahkamlash.

Uyga vazifa so'rab, daftarlar almashtiriladi.

O'qituvchi: O'quvchilar biz o'tgan darslarda darak gap, so'roq gap va buyruq gaplar bilan tanishib bilib oldik. Tarmoqlash metodi orqali har bir gapning ifoda turiga ta'rif berib, misollar yozamiz.

Darak gap:

So'roq gap:

Buyruq gap:

3 nafar o'quvchi doskada bajaradi. (ular doskada bajarayotgan vaqtda o'qituvchi gaplarning maqsadlariga ko'ra turlari haqida so'raydi, og'zaki savol-javob o'tkaziladi).

1. Gapning maqsadga ko'ra turlarini sanang.
2. Darak gap deb nimaga aytiladi?
3. Darak gapning oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?
4. So'roq gap deb nimaga aytiladi?
5. So'roq gapning oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?
6. Buyruq gap deb nimaga aytiladi?
7. Buyruq gapning oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

1-o'yin

"Ikkala bo'g'inda ham bir xil unli" o'yini o'tkaziladi. Bu o'yinda birinchi bo'g'inda ham, ikkinchi bo'g'inda ham bir xil unli qo'llaniladigan so'zlar masalan, (tutun, butun, burgut, uzun, alla, mushuk, uchun, tushum, bobo, bozor, bodom, shahar, sharshara, shabada, sharafli...)

III. Yangi mavzu bayoni:

2-o'yin: "DEKODER" metodi. Doskaga "Dekoder metodi" asosida jadval ilib qo'yiladi va bu jadvaldan qanday foydalanish haqida aytib

o'tiladi, ya'ni har bir songa tegishli harflarni qo'yish orqali mavzu nomini keltirib chiqarish kerak.

Sonlar: 7, 8, 18, 7, 1, 23, 1, 9, 14, 13 6, 1, 15, 11, 1, 17, 3, 1 19, 8, 13, 8, 27
2, 4, 11, 6, 8, 11, 1, 17, 8, 13, 8, 29 16, 25, 11, 11, 1, 13, 8, 27, 8.

Mavzu: His-hayajon gaplarda tinish belgilarining qo'llanishi

Kuchli his-hayajon, quvnoq, ajablanish bilan aytilgan gaplar *his-hayajon* gap deyiladi. His-hayajon gap oxiriga undov belgisi qo'yiladi.

85-mashq. Gaplarni o'qing. Gap oxiriga qo'yiladigan tinish belgilarini izohlang. Keyin Sharlotta ularga shunday dedi:

"Buni men qilaman! Men boraman!"

"Bu Sharlotta!- deb o'yladi dehqon.

-U yolg'iz kelgani aniq. Qandaydir ko'ngilsiz hodisa ro'y bergan!"

86-mashqni o'quvchilar bilan birgalikda o'g'zaki bajariladi.

Bahorda daraxtlar qiyg'os gullaydi. Gulkosachalar ichiga boshini suqib turgan asalarini ko'rganmisiz? Ari gul shirasi bilan oziqlanadi, undan asal tayyorlaydi. Oh, asal juda mazali! Yana uning ko'p dardlarga davoligi-chi!

O'qituvchi: Bolajonlar asalning mazasi, foydasi haqida his-hayajon bildirgan gapni o'qing. Ana endi his-hayajon gapning ta'rifini o'rganamiz!

87- mashq. Guruh bo'lib ishleng. Gap oxiriga qo'yilgan tinish belgilariga e'tibor bering.

Darak gaplarga misollar yozing.

So'roq gaplarga misollar yozing.

Buyruq va his-hayajon gaplarga misollar yozing.

88-mashq. O'qing. Nima uchun oxirgi gapda undov belgisi qo'yilganini tushuntiring.

-Nodira, darsdan keyin kutubxonada shug'ullanamizmi?

- Albatta, zo'r bo'lardi.

- Qanday kitoblar o'qiydiz?

- Tarixiy kitoblarni o'qiylik.

- Bo'пти, kelishdik.

- Darsliklaringni o'zing bilan

Olasanmi?

-Bajonidil, albatta, olaman!

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash:

Anagramma metodi: bu metod o'quvchilarda mavzuga oid bilimlar bilan birga siyraklik, onglilik va topqirlik fazilatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda anagrammadan o'quvchilar fanga oid atamalarni izlab topishi kerak.

S	O'	Z	V	D	V	M	A	Q	S	A	D	J	V
H	I	S	H	A	Y	A	J	O	N	G	A	P	M
V	B	U	Y	R	U	Q	G	A	P	K	O	V	E
E	U	J	T	A	K	P	U	Q	A	O	A	O	T
R	T	G	B	K	V	U	N	D	O	V	Q	P	O
G	A	T	O	G	J	A	D	V	A	L	S	I	D
U	SH	V	T	A	S	O'	R	O	Q	G	A	P	N
L	K	G	M	P	K	I	T	O	B	M	D	I	U
T	I	N	I	SH	B	E	L	G	I	L	A	R	Q
V	L	O	V	I	V	T	Y	U	V	R	T	A	T
E	I	P	U	N	K	T	U	A	T	S	I	Y	A
A	Y	A	A	J	A	B	L	A	N	I	SH	K	G'

1. Punktatsiya. 2. Maqsad. 3. His-hayajon gap. 4. Buyruq gap. 5. Undov. 6. Jadval. 7. So'roq gap. 8. Tinish belgilar. 9. Vergul. 10. Nuqta. 11. So'z. 12. Ajablanish. 13. So'z. 14. Metod. 15. Tashkiliy. 16. Kitob.

V. O'quvchilarni rag'batlantirish. Darsni yakunlash

Darsda faol qatnashgan o'quvchilarni rag'batlantirish maqsadida "Ofarin", "Barakalla" yulduzchali kartochkalari tarqatib chiqiladi, o'quvchilar baholanadi.

VI. Uyga vazifa:

89-mashq. Gaplar oxiriga tinish belgilarini to'g'ri qo'yib, gaplarni ko'chiring.

Kitobxonlarga sovg'a

Bolajonlar, tasavvur qiling-a, kompyuter sichqonchasi birdan jonlanib qolsa bunaqasi bo'lmaydi, deysizmi ishqonavering o'sha sichqonchalarning sarbuzashtlari bilan qiziqypsizmi unda Muazzam Ibrohimovanning "So'malaxo'r samolyot " to'plamidan o'rin olgan ertaklarni o'qib chiqishingizga to'g'ri keladi.

O'qituvchi uyga vazifani tushuntirib beradi.

Ko'rgazmali materiallarning afzalliklari:

1. Diagrammalar va jadval yordamida tahlil qilish: Diagramma va jadvallar yordamida har bir tinish belgisi qanday gaplarda ishlatilishi ko'rsatiladi. Masalan, nuqta va vergulning asosiy vazifalari jadvalda ko'rsatilgan holda o'quvchilarga tushuntirilsa, ular belgilarni eslab qolishlari va joyiga qo'yishni osonroq o'zlashtiradilar.
2. Misollar keltirilgan plakatlar: Tinish belgilarini o'rgatishda har bir belgi uchun maxsus plakat yoki diagrammalarni ishlatish o'quvchilarga ularning qo'llanilish qoidalarini yaxshiroq anglashga yordam beradi. Masalan, savol va undov belgilari bilan ifodalangan qisqa gaplar o'quvchilarga belgilar va ularning ohangiga mos talaffuzni tushunish imkonini beradi.
3. Ko'rgazmali belgilar yordamida topshiriqlar: Ko'rgazmali materiallardan foydalanib, o'quvchilarga turli topshiriqlar beriladi. Masalan, "bu gapda

qaysi tinish belgisi ishlatilishi kerak?" kabi savollar orqali o'quvchilar belgilarni to'g'ri qo'llashni o'rganadilar.

Qiziqarli rasmlar va diagrammalar orqali tushuntirish: O'quvchilar diqqatini jalb qilish uchun belgilar vazifasini ko'rsatuvchi qiziqarli rasmlar va diagrammalar ishlatiladi. Bu usul bolalarning tushunchalarini osonroq anglashlari va qiziqish bilan o'rganishlariga yordam beradi.

Ko'rgazmali materiallar yordamida tinish belgilarining nutqdagi ahamiyati va qo'llanilishi tushunarli bo'ladi, o'quvchilar qoidalarni esda saqlashni osonlashtiradi. Bu usul ularning darsda faolroq qatnashishini ta'minlaydi.

4-sinf darslarida tinish belgilarini o'rgatishda ham kengroq, aniqroq va murakkabroq ma'lumotlar keltirilgan. Shu jumladan, IV chorak 22-dars "Gap. Gapda tinish belgilarining qo'llanilishi" mavzusi o'qitiladi.

91-mashq: *Matnda nechta gap bir? Tinish belgilarini qo'yib, matnni qayta ko'chiring. " Bugun askar taomlarni kartoshkasiz tasavvur qilib bo'lmaydi biroq kartoshka biz tomonlarga ikki asr muqaddam kirib kelgan xolos uni avvaliga kartoshka biz tomonlarga ikki asr muqaddam kirib kelgan xolos uni avvaliga noma'lum zamonlarda Janubiy Amerika hindulari madaniylashtirgan Yevropaga esa birinchi marta 1565-yilda ispan dengizchilari keltirgan avvaliga yevropaliklar bu o'simlikni ozuqa manbai sifatida emas, balki dekorativ o'simlik sifatida o'stirgan 1800-yilda ham hali Yevropada kartoshka noyob sanalgan va odamlar bayramlarda uni bir-biriga sovg'a qilishgan hozirda esa bu eng ko'p taom tayyorlanadigan mahsulot hisoblanadi"* [14.70]

Ushbu mashqdagi matnga tinish belgilarini qo'yib qayta ko'chirish orqali gaplarni chegarasini aniqlashni o'rganishadi va gaplarni aniqlash va tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi. Tinish belgilaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmasi shakllanadi. Ushbu matn orqali matn ustida ishlash, ayniqsa, punktatsiya (tinish belgilari) va sintaksis (gap tuzilishi) kompetensiyalari rivojlanishi bilan birga kartoshkaning tarixi haqida fanga oid bilimlarni ham oshiradi. Bundan tashqari boshqa ko'plab mashq va topshiriqlar asosida tinish belgilarini o'rgatishda o'quvchilarda yozma nutq madaniyatini shakllantirishda, fikrni aniq ifodalashida,

matni to'g'ri tushunishi va tahlil qilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, 24-darsda "Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari" mavzusida ham darak gap, so'roq gap, undov gaplar haqida o'qish bilan birga tinish belgilari haqida ham mashq va topshiriqlar bajarishadi. Masalan: 103- mashqda "Siz ham sinfingizda ibratli ishlar qilasizmi? Sinfingizda qanday gullar o'sadi? Ularni qanday parvarish qilyapsiz? Quyidagi tinish belgilarini qatnashtirib, matn tuzing: (.) , (!), (?), ('). Ushbu mashq orqali o'quvchilar endi gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlariga o'zlari mustaqil gaplar tuzishadi va tinish belgilarini qo'llanishini ko'rsatib o'tishadi.

O'qituvchi qanchalik darslarni to'g'ri tashkillashtira, dars sifati ham mavzuni o'zlashtirish darajasi ham shunchalik samarali bo'ladi. Jumladan, o'qituvchi har bir belgining mantiqiy vazifasini misollar bilan tushuntirishi, belgilarni o'rgatishda darsdan tashqari manbalardan hikoyalar, maqollar, ertaklardan foydalanishi, kundalik turmush faoliyati bilan bog'liq holda olib borishi, o'quvchilarni belgilarni izohlashga, mulohaza qilishga undashi zarur. Hamda mashqlarni o'quvchilarning yosh va qiziqish darajasiga mos tarzda tanlashi maqsadga muvofiq bo'ladi. 3-4-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish o'quvchilarning mustaqil va mantiqiy yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bu bosqichda belgilarni nafaqat yod olish, balki ularni kontekstda to'g'ri qo'llash, tahlil qilish va izohlash orqali chuqur bilim hosil qilinadi. Shu bois, metodik yondashuvlar mazmunli, faol va o'quvchini ishtirok etishga undaydigan bo'lishi lozim. [15.10]

Metodik yondashuvlar

1. Tahliliy metod

Matndan tinish belgilarini tahlil qilish, nima sababdan ishlatilganini tushuntirish. Bu yondashuv o'quvchilarning grammatik fikrlashini faollashtiradi.

2. Taqqoslash metodi

Turli tinish belgilarining vazifasini solishtirish. Masalan, so'roq belgisini undov belgisi bilan, chiziqni vergul bilan solishtirish orqali farqlarni tushuntirish.

3. Kontekstli o'rgatish

Belgilarni alohida emas, balki gap va matn kontekstida tushuntirish. Masalan, hikoya ichidagi dialoglar orqali qo'shtirnoq va chiziqni o'rgatish.

4. Muammoli vaziyatlar yaratish

O'quvchiga noto'g'ri tinish belgisi qo'yilgan matn berib, uni to'g'rilashni so'rash. Bu yondashuv mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi.

5. Integratsiyalashgan metod

Ona tili, o'qish, bayon, nutq o'stirish darslarida belgilarni birgalikda o'rgatish, ko'p fanli yondashuv orqali o'quvchining ongida mustahkamlash.

Bundan tashqari, mavzular bo'limini tugatdandan so'ng mavzu yuzasidan o'quvchilarni test qilib olish ham katta samara beradi. Test metodi — ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniq, tez va samarali baholash imkonini beradigan vositadir. Quyida 4-sinf "Gap. Gapda tinish belgilarini qo'llanishi" va "Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari" mavzulari yuzasidan test savollari berilgan:

1. Quyidagi gaplardan qaysi biri ifoda maqsadiga ko'ra darak gap hisoblanadi?

A) Derazani oching.

B) Bugun dars qiziq o'tdi.

C) Kitobni o'qiyapsanmi?

D) Voy, daftarim yirtilibdi!

2. Qaysi gapda so'roq belgisi noto'g'ri qo'yilgan?

A) Dars qachon boshlanadi?

B) Kitobni o'qidingmi?

C) U bugun maktabga keldi?

D) Sen menga yordam bera olasanmi?

3. Undov belgisi ishtirok etgan gapni belgilang.

A) Sen bu ishni bajardingmi

B) Voy, telefonim suvga tushib ketdi!

C) Kitobni och

D) Yozuv mashqini bajaringlar

4. Qaysi gapda buyruq ma'nosi bor, lekin undov belgisi bilan yakunlanmaydi?

A) Kitobni oching!

B) Xona jim bo'lsin.

C) Hozir chiq!

D) Qani, eshikni yop!

5. "Nima uchun bugun u maktabga kelmadi" gapining oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

A) .

B) !

C) ?

D) :

6. "Iltimos, mendan ruxsatsiz chiqmang." – bu qanday gap?

A) Darak

B) Buyruq

C) So'roq

D) Undov

7. Quyidagilardan qaysi biri darak gap emas?

A) U bugun kechikdi.

B) Men crtaga maktabga boraman.

C) Qani, hozir yozinglar!

D) Darsliklar stol ustida turibdi.

8. "Bu yerda jim turing" gapining oxiriga to'g'ri tinish belgisini qo'ying:

A) .

B) !

C) ?

D) ,

9. Quyidagi gaplardan qaysi birida ikkita tinish belgisi ishlatilgan bo'lishi mumkin?

A) Kechirasiz, derazani yopsam bo'ladimi

B) Voy, kitobimni uyda unutibman

C) Sen uyga bordingmi

D) O'qituvchi darsni boshladi

10. "Voy, u nima qildi!" – bu gapdagi tinish belgilar soni nechta?

A) 1 ta

B) 2 ta

C) 3 ta

D) 0 ta

11. So'roq gaplar qanday belgilar bilan tugaydi?

A) !

B) .

C) ?

D) ,

12. Quyidagi gapni aniqlang: "Sen bu topshiriqni bajardingmi?"
- A) Darak
  - B) Buyruq
  - C) So'roq
  - D) Undov
13. "Ehtiyot bo'li!" – bu gapning ifoda maqsadi nima?
- A) So'rash
  - B) Buyurish yoki ogohlantirish
  - C) Ma'lumot berish
  - D) Izohlash
14. Quyidagi gaplarning qaysi birida tinish belgisi tushirilgan bo'lishi mumkin?
- A) Qani yozinglar
  - B) U maktabga keldi
  - C) So'ngra bog'ga bordik
  - D) Ertalab uyg'ondik
15. "Nega derazani ochmading?" – bu qanday gap?
- A) Darak
  - B) Buyruq
  - C) So'roq
  - D) Undov
16. "Voy, yomg'ir yog'ayapti!" – gapida qanday belgilar ishtirok etgan?
- A) Nuqta va vergul
  - B) Undov belgisi va nuqta

C) Undov belgisi va vergul

D) So'roq va undov

17. Quyidagi gapni tanlang: undov gap va undov belgisi bilan yozilgan:

A) Bugun dars yo'qmi?

B) Qani, hozir yozinglar.

C) Voy, nima qilding!

D) Uyga vazifa bor.

18. Qaysi gapda gapning ifoda maqsadi bilan tinish belgisi mos emas?

A) Derazani yop! (buyruq)

B) Sen kitobni o'qidingmi. (so'roq)

C) Yaxshi dam oldim. (darak)

D) Voy, kitobim yirtilibdi! (undov)

19. Quyidagilardan qaysi biri to'g'ri yozilgan gap hisoblanadi?

A) Men darsga bordim

B) Men darsga bordim?

C) Men darsga bordim.

D) Men darsga bordim!

20. "Senga yana bir marta aytaman, jim tur!" – bu gapda nechta tinish belgisi ishlatilgan?

A) 1 ta

B) 2 ta

C) 3 ta

D) 4 ta

12. Quyidagi gapni aniqlang: "Sen bu topshiriqni bajardingmi?"
- A) Darak
  - B) Buyruq
  - C) So'roq
  - D) Undov
13. "Ehtiyot bo'li!" – bu gapning ifoda maqsadi nima?
- A) So'rash
  - B) Buyurish yoki ogohlantirish
  - C) Ma'lumot berish
  - D) Izohlash
14. Quyidagi gaplarning qaysi birida tinish belgisi tushirilgan bo'lishi mumkin?
- A) Qani yozinglar
  - B) U maktabga keldi
  - C) So'ngra bog'ga bordik
  - D) Ertalab uyg'ondik
15. "Nega derazani ochmading?" – bu qanday gap?
- A) Darak
  - B) Buyruq
  - C) So'roq
  - D) Undov
16. "Voy, yomg'ir yog'ayapti!" – gapida qanday belgilar ishtirok etgan?
- A) Nuqta va vergul
  - B) Undov belgisi va nuqta

C) Undov belgisi va vergul

D) So'roq va undov

17. Quyidagi gapni tanlang: undov gap va undov belgisi bilan yozilgan:

A) Bugun dars yo'qmi?

B) Qani, hozir yozinglar.

C) Voy, nima qilding!

D) Uyga vazifa bor.

18. Qaysi gapda gapning ifoda maqsadi bilan tinish belgisi mos emas?

A) Derazani yop! (buyruq)

B) Sen kitobni o'qidingmi. (so'roq)

C) Yaxshi dam oldim. (darak)

D) Voy, kitobim yirtilibdi! (undov)

19. Quyidagilardan qaysi biri to'g'ri yozilgan gap hisoblanadi?

A) Men darsga bordim

B) Men darsga bordim?

C) Men darsga bordim.

D) Men darsga bordim!

20. "Senga yana bir marta aytaman, jim tur!" – bu gapda nechta tinish belgisi ishlatilgan?

A) 1 ta

B) 2 ta

C) 3 ta

D) 4 ta

Ushbu test topshirig'i orqali o'quvchilar tinish belgilariga oid mavzularni qanchalik o'zlashtirganini bilib olsa bo'ladi.

Test metodining ahamiyati nafaqat baholash, balki rivojlanishga yo'naltirilgan tahliliy vosita sifatida ham ko'rinadi. Shu sababli, u ko'plab ilmiy va amaliy sohalarda keng qo'llaniladi. Olimlarning fikrlaridan kelib chiqib, test metodi bilim va qobiliyatlarni baholash uchun standart va tizimli usul bo'lib, u quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- > O'quvchilarning bilim darajasini aniqlash;
- > Kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish;
- > O'qituvchilar va ta'lim tizimi samaradorligini oshirish;
- > Ilmiy tadqiqotlarda aniq va obyektiv ma'lumotlar olish.

Test metodining ahamiyati nafaqat baholash, balki rivojlanishga yo'naltirilgan tahliliy vosita sifatida ham ko'rinadi. Shu sababli, u ko'plab ilmiy va amaliy sohalarda keng qo'llaniladi.

Test metodining o'quvchilar uchun ahamiyati:

1. Mavzuni mustahkamlashga xizmat qiladi

Testlar orqali o'quvchilar mavzu bo'yicha olgan nazariy bilimlarini amaliy qo'llab, mustahkamlaydi. Xatoliklar orqali tushunmagan joylarini aniqlaydi va tuzatishga harakat qiladi.

2. E'tibor va tezkor fikrlashni rivojlantiradi

3. O'quvchi variantlar orasida tezda tahlil qiladi, solishtiradi, mantiqiy fikrlaydi.

Bu esa uning fikrlash layoqatini oshiradi.

4. O'z-o'zini nazorat qilishga o'rgatadi

Test topshiriqlari o'quvchiga: "Qayerda xato qildim?", "Nima uchun bu javob noto'g'ri?" degan savollarni berishga sabab bo'ladi. Bu orqali o'quvchi o'z bilimiga tanqidiy qarashni o'rganadi.

5. Darsga qiziqishni oshiradi

Rang-barang testlar, to'g'ri/noto'g'ri, moslik topish, rasm asosida savollar orqali o'quvchi zerikmaydi, darsga faol qatnashadi.

6. Baholash jarayonini aniq va shaffof qiladi

Har bir o'quvchi test orqali nechta savolga to'g'ri javob berganini biladi. O'qituvchi esa sinfdagi umumiy bilim darajasini tez va aniqlik bilan aniqlaydi.

3-4-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish boshlang'ich ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchilar nafaqat o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlaydilar, balki yozma nutqni mantiqan to'g'ri tashkil etish, fikrni aniq va ravon ifodalash kabi muhim kompetensiyalarni ham egallaydilar. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi matn mazmunini aniq anglash, gaplar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishni tushunish hamda nutqning ifodali bo'lishini ta'minlaydi. Shu sababli 3-4-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayoni metodik jihatdan puxta tashkil etilishi, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida olib borilishi zarur. 3-4-sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayonida o'quvchilar avvalgi sinflarda o'zlashtirgan bilimlarini kengaytiradilar va mustahkamlaydilar. Bu bosqichda nuqta, so'roq belgisi, undov belgisi bilan bir qatorda vergul, qo'shtirmoq, tire kabi tinish belgilarining qo'llanishi haqida ham batafsil tushunchalar beriladi. O'quvchilar gapning turiga qarab tinish belgilarini qo'llashni, uyushiq bo'laklar orasida vergul ishlatilishini, dialog yoki iqtiboslarda qo'shtirmoq qo'yilishini o'rganadilar. Shu bilan birga, tinish belgilarining nutq intonatsiyasi bilan bog'liqligi ham izohlanadi, chunki og'zaki nutqdagi ohang yozma nutqda aynan tinish belgilar orqali ifodalanadi.

Mazkur jarayonda mashqlar tizimi muhim o'rin tutadi. Mashqlar o'quvchilarning bilimini amaliy jihatdan mustahkamlash, ularni mustaqil fikrlashga undash hamda yozma nutq savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tinish belgilarini o'rgatishda qo'llaniladigan mashqlar bir necha turga bo'linadi. Birinchisi, reproduktiv mashqlar bo'lib, bunda o'quvchilar berilgan matndagi tinish belgilarini aniqlash, to'ldirish yoki to'g'ri joylashtirish kabi vazifalarni

bajaradilar. Ikkinchi tur – konstruktiv mashqlar bo‘lib, bunda o‘quvchilar berilgan so‘z yoki gaplardan mustaqil matn tuzib, kerakli tinish belgilarini qo‘llaydilar. Uchinchi tur – ijodiy mashqlar bo‘lib, bunda o‘quvchilar kichik hikoya, dialog yoki matn yaratish jarayonida tinish belgilaridan mustaqil foydalanadilar. Bunday mashqlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularning nutq madaniyatini ham shakllantiradi. 3–4-sinflarda tinish belgilarini o‘rgatishda metodik yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy tushuntirish va mashq metodlari bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi. Masalan, muammoli ta’lim metodida o‘qituvchi o‘quvchilarga tinish belgilarining noto‘g‘ri qo‘llanilgan matnini taqdim etib, ularni muammoni aniqlash va to‘g‘ri yechim topishga undaydi. Interaktiv metodlar, jumladan “aqliy hujum”, “klaster”, “insert” kabi usullar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi. Didaktik o‘yinlar orqali esa o‘quvchilar tinish belgilarini qiziqarli va oson usulda o‘zlashtiradilar. Masalan, “To‘g‘ri belgini top”, “Gapni tugat”, “Matndagi xatoni aniqlang” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning diqqatini jamlashga yordam beradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Elektron darsliklar, interaktiv taqdimotlar, animatsion materiallar va onlayn mashqlar o‘quvchilarga tinish belgilarining qo‘llanishini vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Raqamli ta’lim vositalari orqali o‘quvchilar mustaqil mashq bajarish, xatolarini aniqlash va tuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshiradi hamda bilimlarni mustahkam o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Metodik jihatdan qaraganda, tinish belgilarini o‘rgatishda tizimlilik va izchillik tamoyillari muhim hisoblanadi. Har bir yangi mavzu avvalgi bilimlar bilan bog‘liq holda tushuntirilishi, nazariy bilimlar esa amaliy mashqlar bilan mustahkamlanishi zarur. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish ham muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘proq ko‘rgazmali va qiziqarli materiallar orqali bilimni oson o‘zlashtiradilar. Shu sababli dars jarayonida rasmlı materiallar, jadval va diagrammalar, turli didaktik vositalardan foydalanish tavsiya

etiladi. Umuman olganda, 3–4-sinflarda tinish belgilarini o‘rgatish mashqlar tizimi va zamonaviy metodik yondashuvlar asosida tashkil etilganda o‘quvchilarning yozma nutq savodxonligi, mantiqiy fikrlashi hamda nutq madaniyati sezilarli darajada rivojlanadi. Bu esa ularning keyingi bosqichdagi ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli o‘qishlari va o‘z fikrlarini aniq ifoda eta olishlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida ona tili fanini o‘qitish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda yozma va og‘zaki nutq madaniyatini takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish o‘quvchilarning bilimlarni faqat yodlab olish emas, balki ularni tahlil qilish, solishtirish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir.

Tanqidiy fikrlash – bu o‘quvchilarning ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish, muammoni turli nuqtaı nazardan ko‘rib chiqish, asosli qaror qabul qilish va o‘z fikrini dalillar orqali ifodalash qobiliyatidir. Ona tili darslarida bu jarayon o‘quvchilarning matn bilan ishlash, til birliklarini tahlil qilish, nutqiy vaziyatlarni baholash va to‘g‘ri xulosaga kelish jarayonida namoyon bo‘ladi. Tinish belgilarini o‘rgatish jarayoni esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay metodik imkoniyatlarni yaratadi, chunki tinish belgilarining qo‘llanishi ko‘pincha matn mazmunini to‘g‘ri anglash, sintaktik tuzilishni tahlil qilish hamda gaplar o‘rtasidagi mantiqiy munosabatlarni aniqlashni talab etadi. Tinish belgilarini o‘rgatish jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o‘quvchilarni faollashtiruvchi metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Masalan, o‘quvchilarga tinish belgilarisiz berilgan matn taqdim etilib, undan mazmuni tushunish va to‘g‘ri tinish belgilarini qo‘yish topshirig‘i beriladi. Bu jarayonda o‘quvchilar matnning mazmunini tahlil qiladi, gaplarning tuzilishini aniqlaydi va tegishli belgilarni qo‘llash orqali mustaqil xulosa chiqaradi. Bunday mashqlar

o'quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtiradi hamda ularni mantiqiy fikrlashga o'rgatadi. Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta'lim metodlari ham samarali hisoblanadi. Masalan, o'qituvchi bir xil gapni turli tinish belgilar bilan yozib, ularning mazmunidagi farqni tahlil qilishni o'quvchilarga taklif etishi mumkin. Bu usul o'quvchilarga tinish belgilarining nafaqat grammatik, balki semantik va stilistik ahamiyatini ham tushunishga yordam beradi. Natijada o'quvchilar matnni chuqurroq tahlil qilishga va o'z fikrlarini asoslab berishga o'rganadilar.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. "Aqliy hujum", "klaster", "insert", "bahs-munozara" kabi metodlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikr bildirishga undaydi. Masalan, o'quvchilar guruhlariga bo'linib, turli matnlar ustida ishlaydi va undagi tinish belgilarining qo'llanishini tahlil qiladi. Keyin esa guruhlar o'z xulosalarini taqdim etadi va umumiy muhokama orqali eng to'g'ri yechim aniqlanadi. Bu jarayon o'quvchilarda hamkorlikda ishlash, fikr almashish va tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantiradi. Zamonaviy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron darsliklar, interaktiv mashqlar, multimedia taqdimotlari va onlayn platformalar orqali o'quvchilarga turli matnlar bilan ishlash, xatolarni aniqlash va tuzatish imkoniyati yaratiladi. Bunday vositalar o'quvchilarning mustaqil o'rganish faoliyatini rag'batlantiradi hamda bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi.

Metodik nuqtai nazardan, tinish belgilarini o'rgatish jarayonida nazariy bilimlar bilan amaliy mashqlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhimdir. O'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanish qoidalarini tushuntirish bilan birga, ularni turli matnlar ustida ishlash, dialog va hikoyalar tuzish, xatolarni tahlil qilish kabi amaliy faoliyatlarga jalb etish zarur. Bu jarayon o'quvchilarning nafaqat grammatik bilimlarini mustahkamlaydi, balki ularning nutqiy kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Umuman olganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni

rivojlantirish metodikasini tinish belgilarini o'rgatish jarayoni bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va yozma nutq savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, o'quvchilarning til bilimlarini chuqur va ongli ravishda o'zlashtirishlariga yordam beradi.

2.3. Tinish belgilarini mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar va metodikalar

O'yin va amaliy mashg'ulotlar bolalarning bilim olish jarayonida qiziqish bilan ishtirok etishlariga xizmat qiladi va tinish belgilariga oid bilimlarni yanada mustahkamlashda samarali yordam beradi. Bunday mashg'ulotlar dars jarayonini jonli va qiziqarli qiladi, o'quvchilar esa belgilarni o'rganishda faol ishtirok etadi.

Tinish belgilarini mustahkamlashda o'yin va amaliy mashg'ulotlari to'g'ri foydalanish:

1. "So'zlarni bog'la va to'g'ri tinish belgisini tanla" mashqi: O'quvchilar berilgan so'zlarni bog'lab jumla tuzadilar va unga mos tinish belgisini qo'shadilar. Masalan, "Maktabni yaxshi ko'raman ..." jumlasiga mos ravishda nuqta yoki undov belgisini qo'shish orqali ular tinish belgilarini to'g'ri joylashtirishni mashq qilishadi.
2. "Belgini top" o'yini: Bu o'yinda o'quvchilar sinf xonasidagi plakatlarda yoki kartochkalarda yashirilgan tinish belgilarini izlab topishadi va ular qayerda ishlatilishini misollar bilan tushuntiradilar. Masalan, o'qituvchi jumlaning o'qib, undagi tinish belgilarini tushirib qoldiradi, o'quvchilar esa o'sha joyda qaysi tinish belgisi kerakligini topadilar. Bu o'yin o'quvchilarni diqqatli bo'lishga va belgilarni joy-joyiga qo'llashga o'rgatadi.
3. Rangli magnit harflar va tinish belgilaridan foydalanish: Tinish belgilariga mos rangli magnitlarni doskaga joylashtirish orqali o'quvchilar jummalarni mustaqil tarzda shakllantirishga o'rganadilar. Masalan, doskaga bir nechta so'zlarni tartibsiz joylashtirib, ularga mos tinish belgilarini joylashtirishni so'rash orqali o'quvchilar jummalarni mantiqiy tuzishga harakat qilishadi.
4. Jumlar tuzish va qismlarga ajratish: O'quvchilar bir-birlari bilan kichik guruhlarda ishlashadi, har bir guruhga turli so'zlar yoki iboralar beriladi. Guruhdagi o'quvchilar berilgan so'zlardan mantiqiy jumla tuzib, tinish belgilarini qo'shadilar. Bu mashg'ulot ularga tinish belgilarining o'rmini va rolini yaxshiroq tushuntiradi. O'yin va amaliy mashg'ulotlar yordamida o'quvchilar tinish belgilarini qiziqarli va esda qolarli tarzda o'zlashtiradilar. Bu usullar o'quvchilarda

darsga nisbatan qiziqish uyg'otadi, e'tiborini orttiradi, bilim olish jarayonini jonlantiradi va ularda mavzuni yanada mustahkamlashda samarali yordam beradi. Bundan tashqari, mashq va topshiriqlar ham mavzuni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda nafaqat yuqori sinflarda ham mustahkam mashqlarining o'rni beqiyosdir. [16.23-24]

Mustahkamlash mashqlarining afzalliklari

1. Qayta ishlash va takrorlash imkoniyati: O'quvchilar turli shakllardagi mashqlarni bajarish orqali tinish belgilarini qo'llashda ishonch hosil qiladilar va ularni turli kontekstlarda ishlatishni o'rganadilar. Misol uchun, o'quvchilar berilgan jummalarga mos tinish belgilarini joylashtirib, ularni matn mazmuniga moslashtirishga o'rganadilar.
2. Tanishilgan bilimlarni tekshirish: Nazorat topshiriqlari yordamida o'quvchilar darsda o'rganilgan tinish belgilariga oid bilimlarini sinovdan o'tkazadilar. Bu usul ularga mavzuni qanchalik yaxshi o'zlashtirganliklarini aniqlashga yordam beradi.
3. Turli darajadagi mashqlar bilan ishlash: Har xil darajadagi mashqlar, jumladan oddiydan murakkabgacha bo'lgan topshiriqlar o'quvchilarning bilim darajasiga moslab beriladi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun oddiy jummalarga tinish belgilarini qo'yish mashqlari, yuqori sinflarda esa murakkab gap va matnlar bilan ishlash mashqlari beriladi.
4. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: Tinish belgilarini qo'llashga oid topshiriqlar o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Har bir tinish belgisining o'ziga xos vazifasini anglash orqali o'quvchilar mazmunli va grammatik jihatdan to'g'ri jummalarni tuzishga o'rganadilar.

Mashq va nazorat topshiriqlari orqali o'quvchilar tinish belgilarini amaliyotda o'zlashtiradilar, ularni to'g'ri joylashtirish va qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shu tarzda, o'quvchilarning savodxonligi oshib, ular yozma nutqni yanada aniq ifodalay olishga o'rganadilar

2.3. Tinish belgilarini mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar va metodikalar

O'yin va amaliy mashg'ulotlar bolalarning bilim olish jarayonida qiziqish bilan ishtirok etishlariga xizmat qiladi va tinish belgilariga oid bilimlarni yanada mustahkamlashda samarali yordam beradi. Bunday mashg'ulotlar dars jarayonini jonli va qiziqarli qiladi, o'quvchilar esa belgilarni o'rganishda faol ishtirok etadi.

Tinish belgilarini mustahkamlashda o'yin va amaliy mashg'ulotlari to'g'ri foydalanish:

1. "So'zlarni bog'la va to'g'ri tinish belgisini tanla" mashqi: O'quvchilar berilgan so'zlarni bog'lab jumla tuzadilar va unga mos tinish belgisini qo'shadilar. Masalan, "Maktabni yaxshi ko'raman ..." jumlasiga mos ravishda nuqta yoki undov belgisini qo'shish orqali ular tinish belgilarini to'g'ri joylashtirishni mashq qilishadi.
2. "Belgini top" o'yini: Bu o'yinda o'quvchilar sinf xonasidagi plakatlarda yoki kartochkalarda yashirilgan tinish belgilarini izlab topishadi va ular qayerda ishlatilishini misollar bilan tushuntiradilar. Masalan, o'qituvchi jumlaning o'qib, undagi tinish belgilarini tushirib qoldiradi, o'quvchilar esa o'sha joyda qaysi tinish belgisi kerakligini topadilar. Bu o'yin o'quvchilarni diqqatli bo'lishga va belgilarni joy-joyiga qo'llashga o'rgatadi.
3. Rangli magnit harflar va tinish belgilaridan foydalanish: Tinish belgilariga mos rangli magnitlarni doskaga joylashtirish orqali o'quvchilar jummalarni mustaqil tarzda shakllantirishga o'rganadilar. Masalan, doskaga bir nechta so'zlarni tartibsiz joylashtirib, ularga mos tinish belgilarini joylashtirishni so'rash orqali o'quvchilar jummalarni mantiqiy tuzishga harakat qilishadi.
4. Jumlar tuzish va qismlarga ajratish: O'quvchilar bir-birlari bilan kichik guruhlarda ishlashadi, har bir guruhga turli so'zlar yoki iboralar beriladi. Guruhdagi o'quvchilar berilgan so'zlardan mantiqiy jumla tuzib, tinish belgilarini qo'shadilar. Bu mashg'ulot ularga tinish belgilarining o'rnini va rolini yaxshiroq tushuntiradi. O'yin va amaliy mashg'ulotlar yordamida o'quvchilar tinish belgilarini qiziqarli va esda qolarli tarzda o'zlashtiradilar. Bu usullar o'quvchilarda

darsga nisbatan qiziqish uyg'otadi, e'tiborini orttiradi, bilim olish jarayonini jonlantiradi va ularda mavzuni yanada mustahkamlashda samarali yordam beradi. Bundan tashqari, mashq va topshiriqlar ham mavzuni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda nafaqat yuqori sinflarda ham mustahkam mashqlarining o'rni beqiyosdir. [16.23-24]

Mustahkamlash mashqlarining afzalliklari

1. Qayta ishlash va takrorlash imkoniyati: O'quvchilar turli shakllardagi mashqlarni bajarish orqali tinish belgilarini qo'llashda ishonch hosil qiladilar va ularni turli kontekstlarda ishlatishni o'rganadilar. Misol uchun, o'quvchilar berilgan jummalarga mos tinish belgilarini joylashtirib, ularni matn mazmuniga moslashtirishga o'rganadilar.
2. Tanishilgan bilimlarni tekshirish: Nazorat topshiriqlari yordamida o'quvchilar darsda o'rganilgan tinish belgilariga oid bilimlarini sinovdan o'tkazadilar. Bu usul ularga mavzuni qanchalik yaxshi o'zlashtirganliklarini aniqlashga yordam beradi.
3. Turli darajadagi mashqlar bilan ishlash: Har xil darajadagi mashqlar, jumladan oddiydan murakkabgacha bo'lgan topshiriqlar o'quvchilarning bilim darajasiga moslab beriladi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun oddiy jummalarga tinish belgilarini qo'yish mashqlari, yuqori sinflarda esa murakkab gap va matnlar bilan ishlash mashqlari beriladi.
4. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: Tinish belgilarini qo'llashga oid topshiriqlar o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Har bir tinish belgisining o'ziga xos vazifasini anglash orqali o'quvchilar mazmunli va grammatik jihatdan to'g'ri jummalarni tuzishga o'rganadilar.

Mashq va nazorat topshiriqlari orqali o'quvchilar tinish belgilarini amaliyotda o'zlashtiradilar, ularni to'g'ri joylashtirish va qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shu tarzda, o'quvchilarning savodxonligi oshib, ular yozma nutqni yanada aniq ifodalay olishga o'rganadilar

2.3. Tinish belgilarini mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar va metodikalar

O'yin va amaliy mashg'ulotlar bolalarning bilim olish jarayonida qiziqish bilan ishtirok etishlariga xizmat qiladi va tinish belgilariga oid bilimlarni yanada mustahkamlashda samarali yordam beradi. Bunday mashg'ulotlar dars jarayonini jonli va qiziqarli qiladi, o'quvchilar esa belgilarni o'rganishda faol ishtirok etadi.

Tinish belgilarini mustahkamlashda o'yin va amaliy mashg'ulotlari to'g'ri foydalanish:

1. "So'zlarni bog'la va to'g'ri tinish belgisini tanla" mashqi: O'quvchilar berilgan so'zlarni bog'lab jumla tuzadilar va unga mos tinish belgisini qo'shadilar. Masalan, "Maktabni yaxshi ko'raman ..." jumlasiga mos ravishda nuqta yoki undov belgisini qo'shish orqali ular tinish belgilarini to'g'ri joylashtirishni mashq qilishadi.
2. "Belgini top" o'yini: Bu o'yinda o'quvchilar sinf xonasidagi plakatlarida yoki kartochkalarda yashirilgan tinish belgilarini izlab topishadi va ular qayerda ishlatilishini misollar bilan tushuntiradilar. Masalan, o'qituvchi jumlaning o'qib, undagi tinish belgilarini tushirib qoldiradi, o'quvchilar esa o'sha joyda qaysi tinish belgisi kerakligini topadilar. Bu o'yin o'quvchilarni diqqatli bo'lishga va belgilarni joy-joyiga qo'llashga o'rgatadi.
3. Rangli magnit harflar va tinish belgilaridan foydalanish: Tinish belgilariga mos rangli magnitlarni doskaga joylashtirish orqali o'quvchilar jummalarni mustaqil tarzda shakllantirishga o'rganadilar. Masalan, doskaga bir nechta so'zlarni tartibsiz joylashtirib, ularga mos tinish belgilarini joylashtirishni so'rash orqali o'quvchilar jummalarni mantiqiy tuzishga harakat qilishadi.
4. Jumlar tuzish va qismlarga ajratish: O'quvchilar bir-birlari bilan kichik guruhlarda ishlashadi, har bir guruhga turli so'zlar yoki iboralar beriladi. Guruhdagi o'quvchilar berilgan so'zlardan mantiqiy jumla tuzib, tinish belgilarini qo'shadilar. Bu mashg'ulot ularga tinish belgilarining o'rmini va rolini yaxshiroq tushuntiradi. O'yin va amaliy mashg'ulotlar yordamida o'quvchilar tinish belgilarini qiziqarli va esda qolarli tarzda o'zlashtiradilar. Bu usullar o'quvchilarda

darsga nisbatan qiziqish uyg'otadi, e'tiborini orttiradi, bilim olish jarayonini jonlantiradi va ularda mavzuni yanada mustahkamlashda samarali yordam beradi. Bundan tashqari, mashq va topshiriqlar ham mavzuni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda nafaqat yuqori sinflarda ham mustahkam mashqlarining o'rmi beqiyosdir. [16.23-24]

Mustahkamlash mashqlarining afzalliklari

1. Qayta ishlash va takrorlash imkoniyati: O'quvchilar turli shakllardagi mashqlarni bajarish orqali tinish belgilarini qo'llashda ishonch hosil qiladilar va ularni turli kontekstlarda ishlatishni o'rganadilar. Misol uchun, o'quvchilar berilgan jummalarga mos tinish belgilarini joylashtirib, ularni matn mazmuniga moslashtirishga o'rganadilar.
2. Tanishilgan bilimlarni tekshirish: Nazorat topshiriqlari yordamida o'quvchilar darsda o'rganilgan tinish belgilariga oid bilimlarini sinovdan o'tkazadilar. Bu usul ularga mavzuni qanchalik yaxshi o'zlashtirganliklarini aniqlashga yordam beradi.
3. Turli darajadagi mashqlar bilan ishlash: Har xil darajadagi mashqlar, jumladan oddiydan murakkabgacha bo'lgan topshiriqlar o'quvchilarning bilim darajasiga moslab beriladi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun oddiy jummalarga tinish belgilarini qo'yish mashqlari, yuqori sinflarda esa murakkab gap va matnlar bilan ishlash mashqlari beriladi.
4. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: Tinish belgilarini qo'llashga oid topshiriqlar o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Har bir tinish belgisining o'ziga xos vazifasini anglash orqali o'quvchilar mazmunli va grammatik jihatdan to'g'ri jummalarni tuzishga o'rganadilar.

Mashq va nazorat topshiriqlari orqali o'quvchilar tinish belgilarini amaliyotda o'zlashtiradilar, ularni to'g'ri joylashtirish va qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shu tarzda, o'quvchilarning savodxonligi oshib, ular yozma nutqni yanada aniq ifodalay olishga o'rganadilar

Tinish belgilarini o'rgatishda ijodiy yozuv va erkin ifoda usullari

Ijodiy yozuv va erkin ifoda usullari yordamida o'quvchilar tinish belgilarini turli kontekstlarda qo'llashni amalda o'rganadilar. Bu usul yordamida o'quvchilar o'z fikrlarini mustaqil ravishda bayon etish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Ijodiy yozuv usulining afzalliklari

1. Hikoya va esse yozish: O'quvchilar belgilarni to'g'ri qo'llashni o'rganish uchun qisqa hikoya yoki esse yozadilar va matnni tinish belgilar bilan to'ldiradilar. Masalan, o'quvchi o'ziga qiziqarli bo'lgan mavzuda hikoya tuzib, tinish belgilarini to'g'ri ishlatishga harakat qiladi.
2. Mazmunli jummalarni tuzish: O'quvchilarga har bir jumлага mazmun kiritish va unga mos ravishda belgilar qo'llash imkoniyati beriladi. Bu usul ularning fikrlarini aniq ifoda qilish va mazmunni ochish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
3. Dialog va qisqa matnlar yaratish: Dialog va suhbatlar orqali o'quvchilar tinish belgilarini og'zaki nutqdagi ifoda vositasi sifatida ko'rib, ularni yozma shaklda qayta ishlatadilar. Masalan, savol belgilari va undovlardan foydalangan holda suhbatlar tuzish orqali ularning tinish belgilariga nisbatan sezgirligi oshadi.
4. Erkin ifoda va tafakkurni rivojlantirish: Tinish belgilarini o'rganishda bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. O'quvchilar erkin ravishda o'z fikrlarini bayon etadilar va belgilar yordamida ohang va mazmunni to'g'ri ifoda etishni mashq qilishadi.

Ijodiy yozuv va erkin ifoda usullari yordamida o'quvchilar tinish belgilarini o'z nutqlarida qo'llashni yaxshiroq o'zlashtiradilar. Bu usul ularning savodxonlik darajasini oshiradi va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rolli o'yinlar va dramatzatsiya o'quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ularda o'z fikrlarini turli ohangda ifoda qilish, tinish belgilarini qo'llashni o'rgatadi. Ushbu metodlar o'quvchilarda qiziqish uyg'otib, ularni mustahkam bilim olishga undaydi.

Rolli o'yin va dramatzatsiya metodlarining afzalliklari

1. Tinish belgilarini nutqda qo'llash: O'quvchilar undov, savol va pauza belgilarini dialoglar va suhbatlarda ishlatib, ularni real hayotdagi muloqotda qo'llashni mashq qilishadi. Masalan, o'quvchilar bir voqeani sahnalashtirish orqali tinish belgilarining intonatsiyaga ta'sirini o'rganadilar.
2. Mazmunni chuqur anglash: Dasturiy matnlarni ifoda qilish va undagi tinish belgilariga e'tibor qaratish orqali o'quvchilar matn mazmunini chuqurroq tushunishadi. Ular tinish belgilarining vazifasini o'z ifodalari orqali tushuntirib beradilar.
3. Har bir tinish belgisining vazifasini amalda o'rganish: Dramatzatsiya orqali o'quvchilar qaysi tinish belgisi qayerda ishlatilishi va ularning mantiqiy ohangni shakllantirishdagi o'rmini yaxshiroq tushunadilar. Masalan, undov belgisi bilan kutilmagan vaziyatni ifodalash orqali uning qanday hissiy ta'sir ko'rsatishini anglashadi.
4. Ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Rolli o'yinlarda o'quvchilar ijodiy va erkin fikrlash ko'nikmalarini oshiradilar. Ular jummalarni to'g'ri ifodalash orqali tinish belgilarini qayerda ishlatishni amaliyotda sinab ko'radilar.

Rolli o'yinlar va dramatzatsiya usullari o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi, ularda qiziqish uyg'otadi va bilimlarni esda qolarli shaklda o'zlashtirishga yordam beradi. O'quvchilarni mustaqil o'qishga undash orqali ularda tinish belgilarini tahlil qilish va ularning vazifasini to'g'ri anglash ko'nikmalari shakllantiriladi. Mustaqil o'qish va tahlil qilish metodlari o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash va o'z bilimlariga tanqidiy yondashishni rivojlantirish uchun muhim vositadir.

Mustaqil o'qish va tahlil qilishning afzalliklari:

1. Matndagi tinish belgilarini kuzatish: O'quvchilarga mustaqil ravishda matnlarni o'qish va ulardagi tinish belgilarining qo'llanilishini kuzatish vazifasi beriladi. Bu orqali ular tinish belgilarining qaysi qoidaga asoslanib ishlatilganini tushunishga o'rganadilar.

Tinish belgilarini o'rgatishda ijodiy yozuv va erkin ifoda usullari

Ijodiy yozuv va erkin ifoda usullari yordamida o'quvchilar tinish belgilarini turli kontekstlarda qo'llashni amalda o'rganadilar. Bu usul yordamida o'quvchilar o'z fikrlarini mustaqil ravishda bayon etish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Ijodiy yozuv usulining afzalliklari

1. Hikoya va esse yozish: O'quvchilar belgilarni to'g'ri qo'llashni o'rganish uchun qisqa hikoya yoki esse yozadilar va matnni tinish belgilar bilan to'ldiradilar. Masalan, o'quvchi o'ziga qiziqarli bo'lgan mavzuda hikoya tuzib, tinish belgilarini to'g'ri ishlatishga harakat qiladi.
2. Mazmunli jummalarni tuzish: O'quvchilarga har bir jumлага mazmun kiritish va unga mos ravishda belgilar qo'llash imkoniyati beriladi. Bu usul ularning fikrlarini aniq ifoda qilish va mazmunni ochish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
3. Dialog va qisqa matnlar yaratish: Dialog va suhbatlar orqali o'quvchilar tinish belgilarini og'zaki nutqdagi ifoda vositasi sifatida ko'rib, ularni yozma shaklda qayta ishlatadilar. Masalan, savol belgilari va undovlardan foydalangan holda suhbatlar tuzish orqali ularning tinish belgilariga nisbatan sezgirligi oshadi.
4. Erkin ifoda va tafakkurni rivojlantirish: Tinish belgilarini o'rganishda bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. O'quvchilar erkin ravishda o'z fikrlarini bayon etadilar va belgilar yordamida ohang va mazmunni to'g'ri ifoda etishni mashq qilishadi.

Ijodiy yozuv va erkin ifoda usullari yordamida o'quvchilar tinish belgilarini o'z nutqlarida qo'llashni yaxshiroq o'zlashtiradilar. Bu usul ularning savodxonlik darajasini oshiradi va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rolli o'yinlar va dramatisatsiya o'quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ularda o'z fikrlarini turli ohangda ifoda qilish, tinish belgilarini qo'llashni o'rgatadi. Ushbu metodlar o'quvchilarda qiziqish uyg'otib, ularni mustahkam bilim olishga undaydi.

Rolli o'yin va dramatisatsiya metodlarining afzalliklari

1. Tinish belgilarini nutqda qo'llash: O'quvchilar undov, savol va pauza belgilarini dialoglar va suhbatlarda ishlatib, ularni real hayotdagi muloqotda qo'llashni mashq qilishadi. Masalan, o'quvchilar bir voqeani sahnalashtirish orqali tinish belgilarining intonatsiyaga ta'sirini o'rganadilar.
2. Mazmunni chuqur anglash: Dasturiy matnlarni ifoda qilish va undagi tinish belgilariga e'tibor qaratish orqali o'quvchilar matn mazmunini chuqurroq tushunishadi. Ular tinish belgilarining vazifasini o'z ifodalari orqali tushuntirib beradilar.
3. Har bir tinish belgisining vazifasini amalda o'rganish: Dramatisatsiya orqali o'quvchilar qaysi tinish belgisi qayerda ishlatilishi va ularning mantiqiy ohangni shakllantirishdagi o'rnini yaxshiroq tushunadilar. Masalan, undov belgisi bilan kutilmagan vaziyatni ifodalash orqali uning qanday hissiy ta'sir ko'rsatishini anglashadi.
4. Ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Rolli o'yinlarda o'quvchilar ijodiy va erkin fikrlash ko'nikmalarini oshiradilar. Ular jummalarni to'g'ri ifodalash orqali tinish belgilarini qayerda ishlatishni amaliyotda sinab ko'radilar.

Rolli o'yinlar va dramatisatsiya usullari o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi, ularda qiziqish uyg'otadi va bilimlarni esda qolarli shaklda o'zlashtirishga yordam beradi. O'quvchilarni mustaqil o'qishga undash orqali ularda tinish belgilarini tahlil qilish va ularning vazifasini to'g'ri anglash ko'nikmalari shakllantiriladi. Mustaqil o'qish va tahlil qilish metodlari o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash va o'z bilimlariga tanqidiy yondashishni rivojlantirish uchun muhim vositadir.

Mustaqil o'qish va tahlil qilishning afzalliklari:

1. Matndagi tinish belgilarini kuzatish: O'quvchilarga mustaqil ravishda matnlarni o'qish va ulardagi tinish belgilarining qo'llanilishini kuzatish vazifasi beriladi. Bu orqali ular tinish belgilarining qaysi qoidaga asoslanib ishlatilganini tushunishga o'rganadilar.

2. Tanqidiy tahlil va o'z-o'zini baholash: O'quvchilar mustaqil o'qib, har bir tinish belgisining o'rni va ahamiyatini tahlil qiladilar, o'z xatolarini mustaqil tarzda ko'rib chiqadilar. Bu ularning mustaqil o'qish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Qayta yozish va tuzatish mashqlari: Berilgan matnlardagi tinish belgilarining joylashishi bo'yicha topshiriqlar o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash va ularni qayta yozish orqali yanada puxta o'zlashtirish imkonini beradi.

4. Tinish belgilariga oid qoidalarni o'zlashtirish: Mustaqil o'qish jarayonida o'quvchilar tinish belgilariga oid qoidalarni amaliy mashqlar yordamida takrorlaydilar va ularni o'zlashtirishlari osonlashadi.

Mustaqil o'qish va tahlil qilish usullari o'quvchilarning dars jarayonida o'z bilimlariga tanqidiy qarash va ularni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularda o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Tinish belgilariga oid bilimlarni mustahkamlash uchun test va nazorat usullari

O'quvchilarni savodxonligini oshirish va ularning bilim darajasini baholash uchun test va nazorat usullaridan foydalanish zarur. Bu usullar orqali o'qituvchi o'quvchilarning tinish belgilariga oid bilimlarini tahlil qiladi va ulardagi kamchiliklarni aniqlash imkoniga ega bo'ladi.

Test va nazorat usullarining afzalliklari

1. Savollarga tezkor javob topish: Testlar orqali o'quvchilar tinish belgilarini qo'llashda o'z bilimlarini sinab ko'radilar va tezkor javob berish malakalarini rivojlantiradilar. Bu ularning bilimlarini yanada mustahkamlaydi.
2. Bilimlarni baholash va kamchiliklarni aniqlash: Nazorat topshiriqlari yordamida o'quvchilar tinish belgilariga oid bilimlarini sinovdan o'tkazadilar, bu esa ularning o'qish-yozuv ko'nikmalaridagi kamchiliklarini aniqlash imkonini beradi.

3. Qisqa yozma ishlanmalar orqali tekshirish: Tinish belgilariga oid qisqa jumla va matnlarni yozish orqali o'quvchilar qoidalarni to'g'ri qo'llashni mashq qiladilar. O'qituvchi esa bu ishlanmalarga qarab ularning o'zlashtirish darajasini baholaydi.

4. Konspektlar tuzish va ulardan foydalanish: O'quvchilarning tinish belgilariga oid qoidalardan foydalanishni mustahkamlash uchun konspektlar tuzish topshirig'i beriladi. Bu konspektlar yordamida ular o'z bilimlarini tartibga soladilar va kerakli paytda mustaqil ravishda foydalanishlari mumkin.

Test va nazorat usullari o'quvchilarning bilim darajasini baholash, ularning o'z bilimlaridagi bo'shliqlarni aniqlash va ulardan xulosa chiqarishlariga yordam beradi. Shu orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada samarali bo'ladi. Tinish belgilariga oid bilimlarni shakllantirishda guruhli va jamoaviy ishlardan foydalanish o'quvchilarni bir-biridan o'rganish imkoniyati bilan ta'minlaydi. Guruhli ishlar o'quvchilarga o'zaro fikr almashish, bilimlarini mustahkamlash va bir-birlarini qo'llab-quvvatlashni o'rgatadi.

Guruhli va jamoaviy ishlarning afzalliklari

1. Bir-biridan o'rganish va bilim almashish: O'quvchilar guruhlarda jamoaviy ishlar orqali turli tinish belgilarining qo'llanilishi haqida bir-birlari bilan fikr almashadilar va natijada har bir belgi haqida to'liq tushunchaga ega bo'ladilar.
2. Topshiriqlarni birgalikda bajarish: Guruhlarda o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni birgalikda tahlil qilish va bajarish o'quvchilarni mas'uliyatli bo'lishga o'rgatadi, ularda jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.
3. Birgalikda muammolarni hal qilish: O'quvchilar birgalikda tinish belgilarini joylashtirishda qiyinchilikka duch kelgan hollarda, guruh ichidagi boshqa o'quvchilarning yordamidan foydalanib, muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradilar.

4. Taqqoslash va fikr bildirish: Guruhlar o'z ishlanmalarini boshqa guruhlar bilan taqqoslab, bir-birlariga fikr bildiradilar. Bu usul o'quvchilarga o'z ishlari ustida mulohaza qilish, tinish belgilarini to'g'ri qo'llashda boshqalarning tajribasidan o'rganish imkoniyatini beradi. Shuningdek, o'z guruhidagi boshqa o'quvchilarning tahlili orqali ularning xatolaridan saboq olishga yordam beradi.

Guruhli va jamoaviy ishlar bolalarga o'zaro hamkorlik va birgalikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ular jamoa bo'lib o'z bilimlarini sinovdan o'tkazadilar va natijalarni birgalikda tahlil qilish orqali tinish belgilarini yanada puxta o'zlashtiradilar.

Refleksiya va o'z-o'zini baholash usullari orqali o'quvchilar dars jarayonida o'z bilimlarini tahlil qilish, o'z yutuqlari va kamchiliklarini anglash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu usullar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, xatolar ustida ishlash va o'z bilimlariga mas'uliyatli yondashishni shakllantiradi.

Refleksiya va o'z-o'zini baholashning afzalliklari

1. Kamchiliklarni aniqlash va tuzatish: Refleksiya yordamida o'quvchilar o'z bilimlaridagi kamchiliklarni ko'rib chiqadilar va ularni bartaraf etish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqadilar. Misol uchun, o'quvchi noto'g'ri qo'llangan tinish belgisini qayta tahlil qilish orqali tuzatadi.
2. O'z bilim darajasini baholash: O'z-o'zini baholash orqali o'quvchilar tinish belgilariga oid bilimlarini qanchalik yaxshi o'zlashtirganliklarini anglaydilar. Har bir dars oxirida o'quvchilar o'zlari bajargan mashqlarni baholab, o'z ustida qanday ishlash kerakligini aniqlaydilar.
3. O'z yutuqlarini aniqlash va mustahkamlash: Refleksiya yordamida o'quvchilar dars davomida erishgan natijalarini ko'rib chiqadilar va ularni kelgusida mustahkamlashga intiladilar. Masalan, undov va savol belgilari bilan ishlashda muvaffaqiyatga erishgan o'quvchi bu bilimni boshqa jumladan qo'llashni davom ettiradi.

4. Xatolardan saboq olish: O'z-o'zini baholash orqali o'quvchilar xatolarini qayta ko'rib chiqadilar va ularni takrorlamaslikka harakat qiladilar. Bu usul o'quvchilarning bilim olish jarayonida mas'uliyat hissini kuchaytiradi va darsga jiddiyroq yondashishga undaydi.

Refleksiya va o'z-o'zini baholash usullari yordamida o'quvchilar mustaqil ravishda tinish belgilarini o'rganadilar va o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Bu yondashuv ularning savodxonligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tinish belgilariga oid qoidalarni o'rgatishda taqqoslash va qiyoslash usullari yordamida o'quvchilar qoidalarni tez va samarali o'zlashtiradilar. Bu usul har bir tinish belgisi qanday holatlarda va qaysi gap turlarida ishlatilishini anglashga yordam beradi.

Taqqoslash va qiyoslash usullarining afzalliklari

1. O'xshash va farqli jihatlarni aniqlash: O'quvchilar turli tinish belgilarini bir-biriga taqqoslab, ularning o'xshash va farqli jihatlarni ko'rib chiqadilar. Misol uchun, undov va savol belgilari qanday holatlarda farqlanishini tushunib olishadi.
2. Aniq misollar bilan ishlash: Har bir qoidaga oid aniq misollar orqali o'quvchilar tinish belgilarining o'ziga xos xususiyatlarini anglaydilar. Masalan, undov va nuqta belgisi bilan tugallangan jumladandagi ohangni taqqoslash orqali ularning vazifasi yaxshiroq tushuniladi.
3. Qoidalarni mustahkamlash: Taqqoslash usuli yordamida o'quvchilar tinish belgilariga oid qoidalarni yanada chuqurroq o'zlashtiradilar. Bu usul ularning bilim olish jarayonini yanada samarali va puxta qiladi.
4. O'z bilimlarini tahlil qilish: Taqqoslash usuli yordamida o'quvchilar qoidalarga oid bilimlarini tahlil qilishga o'rganadilar va bu orqali o'zlariga ishonch hosil qiladilar.

Taqqoslash va qiyoslash usullari o'quvchilarga tinish belgilarini qoidalarga mos ravishda qo'llashni o'rgatadi, ularda tahlil qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Yozma va amaliyot topshiriqlari o'quvchilarga tinish belgilarini mustahkamlashda va ulardan to'g'ri foydalanishni shakllantirishda

yordam beradi. Ushbu topshiriqlar dars jarayonini yanada samarali qilib, o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yozma va amaliyot topshiriqlarining afzalliklari

1. Qayta yozish va matnlarni to'ldirish: O'quvchilarga tinish belgilarisiz berilgan matnlarni qayta yozish va ularga to'g'ri belgilar qo'yish topshirig'i beriladi. Bu orqali o'quvchilar belgilarni qoidaga mos qo'llashni amaliyotda mustahkamlaydilar.
2. Jummalarni tahlil qilish va tahrirlash: O'quvchilar berilgan jummalarni o'rganib chiqib, ularga kerakli tinish belgilarini qo'shish orqali qoidalarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Bu usul bolalarga tinish belgilarini to'g'ri joylashtirish va matnning to'g'ri ifodalanishiga e'tibor qaratish imkoniyatini beradi.
3. Matn tuzish va hikoya yozish: O'quvchilarga qisqa hikoya yoki matn tuzish va unga mos tinish belgilarini joylashtirish vazifasi topshiriladi. Ular o'z hikoyalarni mazmunan to'g'ri ifodalaydilar va tinish belgilarining ularning ohangiga ta'sirini tushunib oladilar.
4. Amaliyot daftarlarini yuritish: Tinish belgilariga oid topshiriqlarni amaliyot daftarlariga yozib borish orqali o'quvchilar o'z o'zlashtirish darajalarini kuzatadilar va ularni takrorlashda foydalanadilar.

Yozma va amaliyot topshiriqlari orqali o'quvchilar qoidalarni amaliyotda mustahkamlaydilar va tinish belgilarini to'g'ri qo'llashda puxta ko'nikmalar hosil qiladilar. Bu ularning savodxonligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ijodiy mashqlar va testlar yordamida o'quvchilarda tinish belgilarini turli xil jumalarda ishlatish ko'nikmasi shakllantiriladi. Bu mashqlar bilimlarni mustahkamlash va ulardan to'g'ri foydalanishni sinovdan o'tkazishda juda samarali hisoblanadi.

Ijodiy mashqlar va testlarning afzalliklari

1. Test va viktorinalar orqali bilimlarni baholash: O'quvchilarga qisqa test va viktorina shaklida tinish belgilariga oid savollar beriladi, bu esa ularning bilimlarini baholash va bilimdagi bo'shliqlarni aniqlashga imkon beradi.

2. Matnlar asosida ijodiy mashqlar: Berilgan matnlarga asoslanib, o'quvchilar ularning mazmunini kengaytirish yoki qayta tuzish orqali tinish belgilaridan foydalanadilar. Bu mashqlar bolalarning ijodiy fikrlashini va qoidalarga mos yozma nutqini rivojlantiradi.
3. Qiziqarli so'z o'yinlari: So'z va jummalarni o'yin shaklida bog'lab, ularni tinish belgilar bilan to'ldirish topshirig'i o'quvchilarni bilimlarini sinab ko'rishga undaydi. Masalan, har bir tinish belgisi bilan bog'liq bo'lgan so'zlarni izlash va ularni jummalarda ishlatish.
4. O'z-o'zini baholash testlari: O'quvchilar mustaqil o'qib, savollarga javob berish orqali o'z bilimlarini sinovdan o'tkazadilar va qaysi belgi haqida qo'shimcha o'rganish kerakligini aniqlaydilar.

Ijodiy mashqlar va testlar o'quvchilar uchun o'z bilimlarini mustahkamlashda, bilimlaridagi kamchiliklarni topishda samarali usul hisoblanadi va ularning dars jarayonidagi faoliyatlarini yaxshilaydi.

Tinish belgilarini o'rgatish ona tili ta'limining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi matn mazmunining aniq va ravon ifodalanishiga, gaplar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishning to'g'ri tushunilishiga hamda nutqning ifodali bo'lishiga xizmat qiladi. Shu sababli ona tili darslarida tinish belgilarini o'rganish jarayoni nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, ularni mustahkamlashga qaratilgan turli amaliy mashg'ulotlar va samarali metodik yondashuvlar bilan boyitilishi zarur. Tinish belgilarini mustahkamlash jarayoni o'quvchilarning til materialini ongli ravishda o'zlashtirishiga yordam beradi. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar o'rgangan qoidalarni real nutqiy vaziyatlarda qo'llashni o'rganadilar. Bunda o'quvchilar gap tuzilishini tahlil qilish, matn mazmunini tushunish va unga mos tinish belgilarini tanlash ko'nikmalarini egallaydilar. Shu jihatdan amaliy mashg'ulotlar nafaqat grammatik bilimlarni mustahkamlashga, balki o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Tinish belgilarini mustahkamlashga qaratilgan mashg'ulotlar turli shakllarda tashkil etilishi mumkin. Eng ko'p qo'llaniladigan usullardan biri matn bilan ishlashdir. Bunda o'quvchilarga tinish belgilarisiz berilgan matn taqdim etiladi va ular matn mazmuniga qarab kerakli belgilarni qo'yishlari talab etiladi. Bu mashq o'quvchilarning diqqatini matn mazmuniga qaratadi hamda gaplarning grammatik tuzilishini to'g'ri aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, matndagi noto'g'ri qo'llangan tinish belgilarini topish va tuzatish ham samarali mashg'ulot turlaridan biridir. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi va ularni xatolarni mustaqil aniqlashga o'rgatadi.

Amaliy mashg'ulotlarning yana bir turi konstruktiv mashqlar bo'lib, bunda o'quvchilar mustaqil ravishda gap yoki matn tuzadilar. Masalan, o'quvchilarga ma'lum bir mavzu asosida kichik matn yozish topshirig'i berilib, unda tinish belgilaridan to'g'ri foydalanish talab etiladi. Bunday mashqlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularning nutq madaniyatini ham shakllantiradi. O'quvchilar o'z fikrlarini yozma shaklda ifodalash jarayonida tinish belgilarining vazifasini yanada chuqurroq anglaydilar. Tinish belgilarini mustahkamlash jarayonida metodik yondashuvlar ham muhim o'rin tutadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi. Masalan, "aqliy hujum", "klaster", "savol-javob" kabi metodlar orqali o'quvchilar tinish belgilarining vazifalari haqida fikr almashadilar. Guruhli ishlash jarayonida o'quvchilar birgalikda matn tahlil qilib, undagi tinish belgilarining qo'llanishini muhokama qiladilar. Bu jarayon o'quvchilarda hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi hamda ularning nutqiy faoliyatini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar ham tinish belgilarini mustahkamlashda samarali vositalardan biri hisoblanadi. Masalan, "To'g'ri belgini top", "Matndagi xatoni aniqlang" yoki "Gapni davom ettir" kabi o'yinlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'yin jarayonida o'quvchilar o'rganilgan bilimlarni qiziqarli shaklda mustahkamlaydilar hamda ularni amaliy faoliyatda qo'llashga o'rganadilar.

Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar va interaktiv mashqlar o'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanishini ko'rgazmali tarzda tushuntirish imkonini beradi. Masalan, elektron platformalarda matndagi tinish belgilarini to'g'ri joylashtirish yoki xatolarni aniqlashga qaratilgan topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Umuman olganda, tinish belgilarini mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar va metodik yondashuvlar o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar tinish belgilarining grammatik va semantik vazifalarini chuqur anglaydilar hamda ularni nutq jarayonida to'g'ri qo'llashni o'rganadilar. Tizimli tashkil etilgan mashg'ulotlar, interaktiv metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish esa ta'lim jarayonining samaradorligini yanada oshiradi.

2.4. 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish yo'llari

Tanqidiy fikrlash – bu o'quvchining mustaqil ravishda mulohaza yuritish, voqeliklarni tahlil qilish, turli fikrlarni solishtirish va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatidir. 3-sinf o'quvchilari yosh xususiyatlari jihatidan hali abstrakt fikrlashni to'liq egallamagan bo'lsalar-da, ular sodda tahlil, muammolarni hal qilish va voqealarni taqqoslash kabi faoliyatlarni amalga oshira olishadi. Shu sababli, ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantirish, o'quvchilarning nutq madaniyati, ijodiy tafakkuri va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Topshiriqlarning xususiyatlari

3-sinf o'quvchilari uchun tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi lozim: birinchidan, ular o'quvchilarning faolligini rag'batlantiruvchi bo'lishi kerak. Bu, o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi va voqealar, qahramon xarakteri yoki matndagi hodisalarni tahlil qilish orqali o'quvchida mustaqil mulohaza yuritish qobiliyatini shakllantiradi. Masalan, o'quvchidan hikoyadagi asosiy voqealarni ajratib ko'rsatish, qahramonning xatti-harakatlarini tahlil qilish yoki voqeani boshqa qahramon nuqtai nazaridan tasavvur qilish so'raladi. Ikkinchidan, topshiriqlar savol-javob shaklida bo'lishi lozim. Ochiq savollar o'quvchilarga o'z fikrini ifodalashga, boshqa fikrlar bilan solishtirishga va mantiqiy xulosa chiqarishga imkon beradi. Masalan, "Agar voqea boshqa sharoitda sodir bo'lganida, natija qanday bo'lardi?" yoki "Qahramonning qarori sizning fikringizcha to'g'ri edi-mi?" kabi savollar. Uchinchi xususiyat – topshiriqlar muammoli vaziyatlar bilan bog'liq bo'lishi. O'quvchilarga real yoki mavhum muammolarni hal qilish topshiriladi, bu esa sabab-natija bog'lanishlarini tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanish yo'llari

3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanishning samarali yo'llari quyidagilardan iborat:

Matn tahlili va muhokama

O'quvchilarga qisqa matnlar berilib, undagi voqealar, qahramonlar xarakteri va ularning xatti-harakatlari bo'yicha savollar beriladi. Ushbu usul o'quvchilarda asosiy g'oya va tafsilotlarni ajratish, matnni tushunish va voqealarni mantiqiy tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Muhokama jarayonida o'quvchilar o'z fikrini bildiradi, fikrlarni taqqoslaydi va bir-birining nuqtai nazarini tahlil qiladi.

Ochiq savol va muhokama mashqlari

Ochiq savollar o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Masalan, "Agar siz hikoyadagi qahramonning o'rni bo'lsangiz, qanday qaror qabul qilgan bo'lar edingiz?" yoki "Voqeani boshqa qahramon nuqtai nazaridan qayta yozing" kabi mashqlar o'quvchilarda muammoni boshqa tomonlardan ko'rish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bunday mashqlar o'quvchilarning o'z fikrini mantiqiy izoh bilan himoya qilish ko'nikmalarini ham oshiradi.

Rol o'ynash va dramatisatsiya

Hikoyadagi qahramonlarni sahnalashtirish orqali o'quvchilar ularning his-tuyg'ulari, xatti-harakatlari va qarorlarini tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi. Bu metod o'quvchilarda empatiya, voqealarni turlicha talqin qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Misol uchun, o'quvchilar guruhlarga bo'linib, hikoyadagi voqealarni sahnalashtiradilar va har bir qahramonning motivatsiyasini tushuntiradilar.

Taqqoslash va saralash topshiriqlari

O'quvchilarga turli matnlar yoki voqealarni solishtirish vazifasi beriladi. Masalan, bir voqeani ikki matndan o'qib, asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish, voqealar rivojlanishidagi farqlarni ko'rsatish. Bu jarayon o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kichik loyihalar va ijodiy ishlar

O'quvchilarga kichik guruh loyihalari yoki ijodiy topshiriqlar berilishi mumkin. Masalan, ular hikoya yaratadi, muammoni hal qilish bo'yicha guruh ishlarini bajaradi yoki matnni boshqa janrdagi qayta ifodalaydi. Bu o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ilmiy yangiliklar va amaliy ahamiyati

So'nggi pedagogik tadqiqotlar va O'zbekiston olimlarining (2015–2025 yillar) ishlari ko'rsatadiki, 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish quyidagi natijalarni beradi:

O'quvchilarning nutq madaniyati va til boyligini oshiradi.

Asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish, voqealarni tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'quvchilarda ijodiy tafakkur va muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Interaktiv, muammoli va dramatishtizatsiyalashgan topshiriqlar an'anaviy darslardan ko'ra samaraliroq ekanligi isbotlangan.

Pedagogik amaliyotda bunday yondashuvlar quyidagicha qo'llaniladi:

Topshiriqlarni yosh xususiyatlarini hisobga olib soddalashtirish.

Har bir darsda tanqidiy fikrni shakllantirishga yo'naltirilgan kichik vazifalarni kiritish.

O'quvchilarning fikrini erkin ifodalashini rag'batlantirish va muhokamalarni faol tashkil etish.

Shu tarzda, 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil fikrlashni, mantiqiy xulosa chiqarish va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi, fan bo'yicha qiziqishni oshiradi va

kelajakda murakkab matnlarni tahlil qilishga tayyorlaydi. Boshlang'ich ta'lim tizimida ona tilini o'qitish nafaqat o'quvchilarning savodxonligini shakllantirish, balki ularning tafakkur faoliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini tarkib toptirish hamda nutqiy kompetensiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, 3-sinf bosqichi o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri shakllanishi jarayonida muhim davr hisoblanadi. Shu sababli, ona tili darslarida tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish zamonaviy pedagogik metodika va metodologiyani muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar, avvalo, konstruktivizm, faoliyatga asoslangan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv hamda interaktiv pedagogika tamoyillariga tayanadi. Konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki o'quvchi tomonidan faol o'zlashtiriladi va shakllantiriladi. Demak, o'quvchi o'rganilayotgan til hodisalari yoki matn mazmunini mustaqil tahlil qilish, savollar qo'yish va xulosalar chiqarish jarayonida bilimni o'z tajribasi asosida qayta quradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol tafakkur egasiga aylantirishga xizmat qiladi. Metodologik jihatdan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni bir necha asosiy bosqichlardan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich – faollashtirish bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilarning mavjud bilimlari aniqlanadi va ularning mavzuga nisbatan qiziqishi uyg'otiladi. Ikkinchi bosqich – mazmuni anglash bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilar yangi bilimlarni tahlil qiladi, savollar qo'yadi va muhokama jarayonida turli fikrlarni solishtiradi. Uchinchi bosqich esa refleksiya bosqichi hisoblanib, o'quvchilar o'z fikrlarini umumlashtiradi, xulosa chiqaradi va o'z qarashlarini asoslab berishga harakat qiladi. Ushbu bosqichlar zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi asosida tashkil etiladi.

3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlarni qo'llash metodikasi bir qator tamoyillarga asoslanadi. Avvalo, topshiriqlar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak.

Kichik loyihalar va ijodiy ishlar

O'quvchilarga kichik guruh loyihalari yoki ijodiy topshiriqlar berilishi mumkin. Masalan, ular hikoya yaratadi, muammoni hal qilish bo'yicha guruh ishlarini bajaradi yoki matni boshqa janrda qayta ifodalaydi. Bu o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ilmiy yangiliklar va amaliy ahamiyati

So'nggi pedagogik tadqiqotlar va O'zbekiston olimlarining (2015–2025 yillar) ishlari ko'rsatadiki, 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish quyidagi natijalarni beradi:

O'quvchilarning nutq madaniyati va til boyligini oshiradi.

Asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish, voqealarni tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'quvchilarda ijodiy tafakkur va muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Interaktiv, muammoli va dramatishtizatsiyalashgan topshiriqlar an'anaviy darslardan ko'ra samaraliroq ekanligi isbotlangan.

Pedagogik amaliyotda bunday yondashuvlar quyidagicha qo'llaniladi:

Topshiriqlarni yosh xususiyatlarini hisobga olib soddalashtirish.

Har bir darsda tanqidiy fikrni shakllantirishga yo'naltirilgan kichik vazifalarni kiritish.

O'quvchilarning fikrini erkin ifodalashini rag'batlantirish va muhokamalarni faol tashkil etish.

Shu tarzda, 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil fikrlashni, mantiqiy xulosa chiqarish va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi, fan bo'yicha qiziqishni oshiradi va

kelajakda murakkab matnlarni tahlil qilishga tayyorlaydi. Boshlang'ich ta'lim tizimida ona tilini o'qitish nafaqat o'quvchilarning savodxonligini shakllantirish, balki ularning tafakkur faoliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini tarkib toptirish hamda nutqiy kompetensiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, 3-sinf bosqichi o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri shakllanishi jarayonida muhim davr hisoblanadi. Shu sababli, ona tili darslarida tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish zamonaviy pedagogik metodika va metodologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar, avvalo, konstruktivizm, faoliyatga asoslangan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv hamda interaktiv pedagogika tamoyillariga tayanadi. Konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki o'quvchi tomonidan faol o'zlashtiriladi va shakllantiriladi. Demak, o'quvchi o'rganilayotgan til hodisalari yoki matn mazmunini mustaqil tahlil qilish, savollar qo'yish va xulosalar chiqarish jarayonida bilimni o'z tajribasi asosida qayta quradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol tafakkur egasiga aylantirishga xizmat qiladi. Metodologik jihatdan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni bir necha asosiy bosqichlardan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich – faollashtirish bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilarning mavjud bilimlari aniqlanadi va ularning mavzuga nisbatan qiziqishi uyg'otiladi. Ikkinchi bosqich – mazmunni anglash bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilar yangi bilimlarni tahlil qiladi, savollar qo'yadi va muhokama jarayonida turli fikrlarni solishtiradi. Uchinchi bosqich esa refleksiya bosqichi hisoblanib, o'quvchilar o'z fikrlarini umumlashtiradi, xulosa chiqaradi va o'z qarashlarini asoslab berishga harakat qiladi. Ushbu bosqichlar zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi asosida tashkil etiladi.

3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlarni qo'llash metodikasi bir qator tamoyillarga asoslanadi. Avvalo, topshiriqlar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun murakkab nazariy tahlillar emas, balki sodda, ammo fikrlashni talab qiladigan mashqlar samaraliroq hisoblanadi. Masalan, matndagi voqealarni ketma-ketlikda joylashtirish, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash yoki hikoyaning boshqa yakunini tasavvur qilish kabi topshiriqlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Metodik jihatdan qaraganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrni rivojlantirish uchun interaktiv usullardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, "Aqliy hujum", "Klaster", "Venn diagrammasi", "Insert", "Muammoli savollar", "Rol o'ynash" kabi metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatini rag'batlantiradi. Masalan, klaster metodidan foydalanish orqali o'quvchilar matnning asosiy g'oyasini aniqlaydi va u bilan bog'liq tushunchalarni guruhlash orqali mavzuni chuqurroq anglaydi. Venn diagrammasi yordamida esa ikki qahramon yoki ikki matn o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar tahlil qilinadi. Bu jarayon o'quvchilarda taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish kabi tanqidiy fikrlash operatsiyalarini rivojlantiradi. Zamonaviy metodik yondashuvlarda muammoli ta'lim texnologiyasi ham muhim o'rin tutadi. Muammoli vaziyat yaratish orqali o'quvchilarni mustaqil izlanishga yo'naltirish mumkin. Masalan, o'qituvchi matndan bir vaziyatni keltirib, "Agar siz ushbu qahramon o'rnida bo'lganingizda qanday yo'l tutgan bo'lardingiz?" yoki "Qahramonning qarori to'g'ri bo'lganmi?" kabi savollar beradi. Bunday savollar o'quvchilarni muammoni tahlil qilishga, turli variantlarni ko'rib chiqishga va asoslangan xulosa chiqarishga undaydi.

Bundan tashqari, zamonaviy metodikada hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Guruhlarda ishlash jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin bayon qiladi, boshqa o'quvchilarning fikrlarini tinglaydi va muhokama orqali umumiy xulosaga keladi. Bu jarayon o'quvchilarda nafaqat tanqidiy fikrlash, balki muloqot madaniyati, ijtimoiy hamkorlik va o'z fikrini asoslab berish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Metodik jihatdan yana bir muhim yo'nalish – reflektiv faoliyatni tashkil etishdir. Dars yakunida o'quvchilarga "Bugun nimani o'rgandingiz?", "Qaysi topshiriq siz uchun

qiyin bo'ldi?" yoki "Qaysi fikr sizga qiziqarli tuyuldi?" kabi savollar berish orqali ularning o'z o'quv faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bu esa tanqidiy fikrlash jarayonining muhim komponentlaridan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy metodologik yondashuvlarda raqamli texnologiyalar va multimediya vositalaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron ta'lim resurslari, interaktiv taqdimotlar, videomateriallar va onlayn topshiriqlar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi hamda ularning mustaqil fikrlash faoliyatini faollashtiradi. Masalan, qisqa videorolik asosida savollar tuzish yoki elektron testlar orqali muammoli vaziyatlarni tahlil qilish o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanishning metodologik asoslari konstruktivistik ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va faoliyatga asoslangan pedagogika tamoyillariga tayanadi. Metodik jihatdan esa interaktiv metodlar, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'qitish hamda reflektiv faoliyatni tashkil etish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bunday yondashuvlar ona tili darslarining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning nutqiy va tafakkuriy kompetensiyalarini shakllantiradi hamda ularni keyingi ta'lim bosqichlariga puxta tayyorlaydi.

UMUMIY XULOSA

Mazkur ilmiy ishida ona tili darslarida tinish belgilariga oid bilimlarni shakllantirish jarayoni keng tahlil qilindi. Savodxonlikni oshirishda tinish belgilarining ahamiyati, ularning o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini rivojlantirishga qo'shadigan hissasi yoritildi. Mavzuning dolzarbligini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasidagi islohotlari doirasida ona tilini puxta o'zlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy ishining natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarga erishildi:

1. Tinish belgilarining yozma nutqdagi o'rni va ahamiyati: Tinish belgilari yozma nutqning mazmunli va aniq ifodalanishida muhim rol o'ynaydi. Tinish belgilarini to'g'ri qo'llash orqali o'quvchilar matn mazmunini to'liq tushunib olishlari, mantiqiy va grammatik jihatdan to'g'ri jumlar tuzishlari osonlashadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning yozma savodxonligini oshiradi.
2. Dars jarayonida samarali usullarni qo'llash: Tinish belgilarini o'rgatishda innovatsion texnologiyalar, o'yin elementlari, guruhli va jamoaviy ish, refleksiya, ijodiy topshiriqlar kabi metodlar o'quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirokini ta'minlaydi. Ushbu usullar o'quvchilarni tinish belgilarini qoidaga mos ishlatishni amaliyotda o'rganishga undaydi va ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.
3. Mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish: Tinish belgilarini o'rgatishda refleksiya, o'z-o'zini baholash va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash va o'z bilimlariga tanqidiy yondashish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Bu usullar o'quvchilarda o'z xatolaridan saboq olish, ularni qayta ko'rib chiqish va kelajakda to'g'ri qo'llash malakasini shakllantiradi.
4. O'qituvchilarga qo'llanma sifatida foydalanish: Mazkur kurs ishidagi metodlar va yondashuvlar o'qituvchilarga dars jarayonida tinish belgilarini o'rgatish uchun samarali qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

O'qituvchilar ushbu usullardan foydalanib, o'quvchilarning darsga faol jalb bo'lishiga, tinish belgilarini to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishlariga erishadilar.

Mening xulosam va tavsiyalarim shuki, tilshunoslikda punktuatsiya — bu nafaqat yozma nutqning ajralmas qismi, balki tilning mazmun, ifoda va muloqotdagi aniqligini ta'minlaydigan muhim vositadir. Tinish belgilarining to'g'ri qo'llanilishi nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri matn tuzishni, balki o'quvchi yoki tinglovchining matndagi fikrni qanday qabul qilishini ham belgilaydi. Punktuatsiyaning rivojlanish tarixi til bilan birga shakllanib, dastlabki davrlarda og'zaki nutqdagi pauzalarni belgilash maqsadida paydo bo'lgan. U keyinchalik yozuvda nutq mantiqini, sintaktik tuzilmani va hatto emotsional ohangni ifodalovchi vosita sifatida mustahkam o'rin oldi. Bu jarayon Yevropa tillarida, jumladan lotin va yunon yozuvlarida ancha erta boshlangan bo'lsa, o'zbek tilidagi punktuatsion tizim XIX–XX asrlarda shakllangan.

Bugungi kunda punktuatsiya faqatgina grammatik hodisa sifatida emas, balki stilistik, semantik, diskursiv va kommunikativ vazifalarni bajarayotgan ko'p funksiyali hodisa sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, matnshunoslik, nutq aktlari nazariyasi va kognitiv lingvistika doirasida tinish belgilarining tahlili chuqurlashmoqda. Ushbu yondashuvlar punktuatsiyaning mavqegini nafaqat yozuv texnikasi, balki til tafakkurining ifodasi sifatida baholash imkonini bermoqda. Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa sun'iy intellekt, avtomatik tarjima va matnli tahlil qiluvchi dasturlar punktuatsion savodxonlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu sababli, hozirgi davr o'zbek tilshunosligi oldiga punktuatsiyaning yangicha, zamonaviy metodlar asosida qayta o'rganish va qo'llash zaruratini qo'ymoqda.[17.143]

Mazkur ishning tavsiyalari quyidagilardan iborat:

1. Punktuatsiyaning faqat sintaktik hodisa sifatida emas, balki kommunikativ va stilistik vosita sifatida ham o'rganish kerak. Bu yondashuv orqali yozma nutqning yanada mazmunli va emotsional bo'lishiga erishiladi.

2. Ta'lim jarayonida punktuatsiya mavzulariga amaliy-tahliliy yondashuv joriy qilinishi zarur. Oddiy qoidalarni o'rgatish bilan cheklanmasdan, real matnlar asosida tahlil qilish, stilistik farqlarni tushuntirish kerak.
3. O'zbek tilida punktuatsiya bo'yicha yangilangan, kontekstual va uslubiy yondashuvlarga asoslangan adabiy qo'llanmalar yaratilishi lozim. Ushbu qo'llanmalar amaldagi darsliklar bilan uyg'un bo'lishi kerak.
4. Punktuatsiyani avtomatlashtirish, ya'ni kompyuter dasturlari orqali tahlil qilish bo'yicha lingvistik-algoritmik tadqiqotlar olib borilishi kerak. Bu sohada sun'iy intellekt va matni avtomatik to'g'rilovchi texnologiyalar katta rol o'ynaydi.
5. Ko'p tilli (rus, ingliz, turk va b.) punktuatsion tizimlarni qiyosiy tahlil qilish orqali o'zbek tilining o'ziga xos jihatlarini aniqlash mumkin. Bu til o'rganuvchilarga ham amaliy yordam beradi.
6. Yozma merosimizdagi tarixiy matnlarda punktuatsiyaning paydo bo'lishi va qo'llanishiga doir tadqiqotlar kengaytirilishi kerak. Bu til tarixiga oid bilimlarni boyitadi.
7. Punktuatsiya bo'yicha amaliy seminarlar, treninglar va interaktiv metodik tadbirlar tashkil etilishi tavsiya etiladi. Bu o'qituvchilarning ham, o'quvchilarning ham lingvistik savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Jumladan:

- Darsda innovatsion metodlarni kengroq qo'llash: Tinish belgilariga oid bilimlarni shakllantirish jarayonida interaktiv texnologiyalar va zamonaviy metodlardan foydalanishni kengaytirish lozim.
- O'quvchilarni ijodiy mashg'ulotlarga jalb qilish: Tinish belgilarini o'rgatishda ijodiy va qiziqarli mashg'ulotlarni joriy etish, o'quvchilarning dars jarayonida yanada faol ishtirokini ta'minlaydi. O'z-o'zini baholash va refleksiya metodlarini rivojlantirish: O'quvchilarning o'z bilimlarini mustaqil baholashga o'rgatish ularning dars jarayonidagi faoliyatini oshiradi va ularni o'z bilimlari ustida ishlashga undaydi.

1. Rangli belgilar usuli

Har bir tinish belgisi uchun alohida rang belgilanadi (masalan: nuqta – qizil, vergul – yashil, undov – sariq).

O'quvchilar matndan belgilarni rang bilan ajratishadi yoki o'zlari yozgan matnlariga rangli belgilar qo'yishadi. Afzalligi: Ko'rish orqali eslab qolish osonlashadi.

2. Tinish belgilari qahramoni (personajlar)

Har bir belgiga xarakter beriladi (masalan: Nuqta – “Tinish buvisi”, Undov – “Hayratbol bola”, Vergul – “Ajratuvchi do'st”). Bu belgilar haqida qisqa etaklar, sahna ko'rinishlari tayyorlanadi. Afzalligi: O'quvchining tasavvuri orqali belgining vazifasi esda qoladi.

3. Tinish belgilarini tovush bilan bog'lash

Masalan, nuqtada – pauza, undovda – hayratli ohang, savolda – so'roq ohangi.

Og'zaki nutqdagi pauza va intonatsiyani belgilar bilan bog'lab tushuntirish. Afzalligi: Tabiiy nutq asosida belgilarni his qilishga o'rgatadi.

4. “Top va tushuntir” o'yini

Matn beriladi. Belgilar yashirilgan. O'quvchi ularni topadi va nima uchun shu belgini qo'yganini izohlaydi. Afzalligi: Tahlil qilish va mustaqil fikrlashni o'rgatadi.

5. “Tinish belgisi o'miga sen kel” dramasi

O'quvchilardan biri vergul, biri nuqta, biri undov belgisi bo'ladi.

Matn o'qiladi, belgilar o'z joyida chiqish qiladi. Afzalligi: Harakat orqali o'rganish – eng kuchli usullardan biri.

Umuman olganda, mazkur bitiruv malakaviy ishida taqdim etilgan metod va yondashuvlar o'quvchilarning savodxonlik darajasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usullar orqali o'quvchilar tinish belgilarini puxta

o'zlashtiradilar va yozma nutqlarida ularni to'g'ri qo'llashni o'rganadilar, shu orqali ularning kelgusidagi o'quv muvaffaqiyatlariga zamin yaratiladi.

3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish boshlang'ich ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim metodik vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv o'quvchilarning faqatgina til bilimlarini egallashini emas, balki ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni baholash va mantiqiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirib, ularning fikrini erkin va asosli bayon eta olish malakasini shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ona tili darslarida zamonaviy pedagogik yondashuvlar – muammoli ta'lim, interaktiv metodlar, hamkorlikda o'qitish hamda refleksiv faoliyatni tashkil etish o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, matn tahlili, ochiq savollar, taqqoslash, rol o'ynash va ijodiy topshiriqlarga asoslangan mashqlar o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirib, ularni mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Bu esa o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining til kompetensiyasi bilan bir qatorda ularning umumiy intellektual rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan samarali foydalanish o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik mahorat va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta egallashni talab etadi. Dars jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish hamda o'quvchilarning fikrini erkin ifodalashiga imkon yaratish muhim metodik shartlardan hisoblanadi. Umuman olganda, 3-sinfda ona tilini o'qitishda tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi topshiriqlardan tizimli va maqsadli foydalanish o'quvchilarning tafakkur faolligini oshiradi, ularning ijodiy va mantiqiy fikrlashini shakllantiradi hamda ta'lim jarayonining sifatini yangi bosqichga ko'taradi. Natijada o'quvchilar bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradigan, o'z fikrini asoslay oladigan va mustaqil qaror qabul qilishga qodir shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

I. Ta'limga oid huquqiy-normativ hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni O'RQ-637son : 2020
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6079-sonli farmoni, 2020 yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Ona tili fanidan ishchi dastur (1–4-sinflar uchun)." – Toshkent, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni har tomonlama rivojlantirish va ularning ijodiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash" to'g'risidagi PF-6157-sonli farmoni, 2021 yil.

II. ASOSIY ADABIYOTLAR

5. Azimov A.A., "Tilshunoslik asoslari va o'qitish metodikasi", Toshkent, 2005.
6. Po'latov N. O'zbek tilining sintaksisi va punktuatsiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1986.
7. Jo'raqulov M. Tinish belgilarini o'rgatish metodikasi. — Andijon, 2015.
8. Tursunov A., "Ona tilini o'qitishda interaktiv metodlardan foydalanish", Toshkent, 2014.
9. Abdullayeva G.S., "Boshlang'ich sinf ona tili darslarini tashkil etish", Toshkent, 2013.
10. 1-sinf ONA TILI darsligi III qism NOVDA nashriyoti Toshkent -2023: 84-bet.
11. 1-sinf ONA TILI darsligi III qism NOVDA nashriyoti Toshkent -2023: 86-bet.
12. 2-sinf ONA TILI darsligi IV qism NOVDA nashriyoti Toshkent -2023: 10-bet.
13. 3-sinf ONA TILI darsligi I qism NOVDA nashriyoti Toshkent -2023: 47-bet.
14. 4-sinf ONA TILI darsligi, IV qism: NOVDA nashriyoti Toshkent -2023: 70-bet.

15. Karimov R., "Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish", Toshkent, 2010.
16. Mahkamov M., "Didaktik tamoyillar va metodlar", Toshkent, 2011.
17. Shokirova D., "Ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish", Toshkent, 2015.
18. Yo'ldoshev O.T., "Til va madaniyat", Toshkent, 2018.
19. Qodirova R., "Didaktik materiallar bilan ishlash", Toshkent, 2015.
20. Qodirova G. "Ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish." – Metodik qo'llanma, 2020.
21. Saydaliyeva M. "Boshlang'ich ta'limda darslik va metodik qo'llanmalar." – Toshkent, 2019.
22. Zunnunov R. "Savod o'rgatish metodikasi." – Toshkent: O'qituvchi, 2016
23. Boymatov H. O'zbek tilida tinish belgilari. — Toshkent: Fan, 1974.
24. Jo'rayev A. O'zbek tili grammatikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
25. Karimov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2016.
26. Karimov S., Usmonova N. Va boshqalar. Ona tili. 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022.
27. Karimov S., Usmonova N. Ona tili. 4-sinf o'qituvchisi uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2022
28. O'zbek tili imlo qoidalari. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Til komissiyasi, 2022.
29. G'ofurov O. Matnshunoslik va punktuatsiya. — Qarshi: Nasaf, 2019.
30. Raxmonov M. O'zbek tili stilistikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2009.
31. Xolmatov S. O'zbek tilining fonetikasi va punktuatsiyasi. — Toshkent: Ilm ziyo, 2012.
32. Qurbonov A. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: Fan, 2018.
33. Розенталь Д.Э. Русский язык. Пунктуация и стилистика. — Москва: Просвещение, 2008.

34. Виноградов В.В. О пунктуации русского языка. — Москва: Наука, 1972.
35. Алексеевская Н.С. Синтаксис и пунктуация современного русского языка. — Санкт-Петербург: Лань, 2010.

III. QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR

36. www.ziyonet.uz – Ta'lim va fan bo'yicha elektron axborot portali.
37. ResearchGate: <https://www.researchgate.net>
38. Wikipedia
39. <https://tadqiqotlar.uz/new/article/view/4013>

More
Books!

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

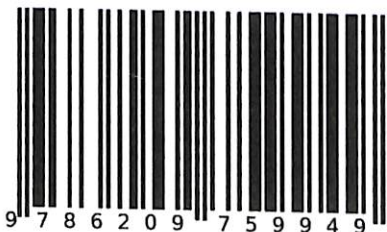

ONA TILI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning savodxonligini shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va yozma nutqni to'g'ri tashkil etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tinish belgilarini to'g'ri qo'llash malakasini shakllantirish o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini izdil, aniq hamda mazmunan to'liq ifodalashiga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish metodikasi ona tili ta'limining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Tinish belgilarini o'rganish jarayoni nafaqat grammatik qoidalarni o'zlashtirish, balki matn mazmunini to'g'ri anglash, fikrni ifodalashda mantiqiylikni saqlash hamda nutqning ohangdorligini ta'minlash bilan ham uzviy bog'liqdir. O'quvchilar gap tuzilishi, gapning tugallanganligi, fikrning mantiqiy yakuni va intonatsiyasini anglash orqali tinish belgilarining qo'llanish sabablarini tushunib boradilar. Bu esa ularning nutq tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatishda izdillik, tizimlilik va yosh xususiyatlarini hisobga olish muhim metodik tamoyillar hisoblanadi.

Allayeva Hafiza Rustamovna – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi.

Globe
EDIT